
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРИНЦИПУ БЕЗПЕРЕРВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Л.В. ГУЦАЛЕНКО,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри обліку та оподаткування,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-5181-8652
E-mail: gutsalenko.l.v@nubip.edu.ua

В.Є. АЛЬОШИН,

аспірант кафедри обліку та оподаткування,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
Київ, Україна
E-mail: vladaloshyn@gmail.com
ORCID: 0009-0006-4118-7889

Анотація. Метою публікації є дослідити концептуальні засади принципу безперервності діяльності підприємств як основоположного принципу в процесі підготовки фінансової звітності. Особливої актуальності дане питання набуває в сучасних умовах високого ступеня невизначеності, спричиненої впливом всесвітньої пандемії коронавірусу та військових дій російської федерації на території України. Для досягнення поставленої мети в процесі дослідження використовувались загальнонаукові методи дослідження, зокрема такі як: емпіричні методи (спостереження й опис) та теоретичні (аналіз і узагальнення). Мета дослідження полягає у розкритті суті та важливості принципу безперервності діяльності підприємств, визначенні тлумачення поняття «безперервність діяльності» в залежності від контексту та підходів зарубіжних і вітчизняних науковців, формуванні власного бачення щодо трактування сутності принципу безперервної діяльності з урахуванням впливу сучасних умов високого рівня економічної невизначеності, дослідженні основних концептуальних засад принципу безперервності діяльності, таких як ризик менеджмент, гнучкість, автоматизація, резервування, комунікація, планування. У дослідженні визначено необхідність удосконалення концептуальних засад принципу безперервності діяльності підприємств у сучасних умовах невизначеності. Обґрунтовано взаємозв'язок понять «принцип» і «припущення» в системі аналізу безперервності діяльності підприємств. Проаналізовано міжнародну та українську сучасну за-

конодавчо-нормативну базу на предмет встановлення важливості ролі принципу безперервності діяльності в системі бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Встановлено й охарактеризовано взаємопов'язаність основних ознак принципу безперервності діяльності підприємств з точки зору різних науковців сучасності. Практична значимість отриманих результатів полягає в означенні провідних концептуальних засад, які спрямовані на забезпечення дотримання принципу безперервної діяльності суб'єктів господарювання та формування напрямів їх удосконалення в умовах невизначеності.

Ключові слова: принцип; припущення; безперервність діяльності; фінансова звітність; концептуальні засади; невизначеність; судження.

Актуальність.

В умовах високого ступеня економічної невизначеності значну увагу користувачів фінансової звітності привертає фундаментальний принцип складання фінансової звітності – принцип безперервності, який забезпечує припущення, що суб'єкт господарювання продовжує свою господарську діяльність у реальному та майбутньому періоді. У зв'язку з цим виникає необхідність зрозуміння обрання засобів, за допомогою яких компанії мають намір подолати зовнішній тиск і наявну невизначеність, та способу, за допомогою якого вони зможуть підтримувати свою фінансову стійкість і ліквідність протягом коротко-, середньо- та довгострокового періодів.

Принцип безперервності є важливим у багатьох сферах, таких як наука, техніка, бізнес, інженерія та інше. В основі цього принципу лежить ідея того, що будь-який процес або система повинні функціонувати без перерви та взаємодіяти з іншими системами для досягнення своїх цілей.

Концепцією є система поглядів на певне явище, спосіб його розуміння, тлумачення, основоположна ідея, загальний задум. Відповідно концептуальні засади принципу без-

перервності діяльності полягають у створенні та підтримці процесів і систем, які не зупиняються та працюють постійно, щоб забезпечити стабільність і надійність у функціонуванні підприємств. Це означає постійний пошук і аналіз факторів, які можуть призвести до втрати продуктивності, дохідності, задоволення потреб споживачів, тощо. Саме пошук і аналіз є відправною точкою визначення стратегії дій у відповідь на існуючі ризики дотримання принципу безперервності діяльності підприємств.

За даними Державної служби статистики України за 2021 рік в Україні як наслідок недотримання принципу безперервності зареєстровано банкрутство 925 підприємств, що в свою чергу на 38% менше, ніж у 2020 році (активний період карантинних обмежень під час пандемії Covid-19 в Україні) [3].

За даними Національного банку України основними причинами банкрутства підприємств у 2021 році були: недостатня прибутковість, фінансові труднощі, зменшення попиту на продукцію, збільшення витрат на оплату праці та заборгованості перед кредиторами [11]. Зазначені Нацбанком фактори є тригерними по відношенню до оцінки дотримання підприємствами принципу безпе-

рервності, відповідно він має прямий причинно-наслідковий зв'язок із процесом банкрутства.

За результатами першого півріччя 2022 року (особливо починаючи за період із дати повномасштабного військового вторгнення росії на територію України) Міністерство юстиції України відзвітувало, що господарськими судами було відкрито 209 справ про банкрутство (неплатоспроможність) боржників, а 179 боржників визнано банкрутами та щодо них розпочато процедури ліквідації/погашення боргів [10].

Статистичні дані дозволяють стверджувати, що саме принцип безперервності діяльності підприємства є однією з основних концептуальних засад ефективного функціонування бізнесу на постійній основі. Цей принцип, серед іншого, передбачає також постійну готовність підприємства до виконання своїх функцій незалежно від різних непередбачуваних обставин.

Існує низка проблем, які пов'язані з концептуальними засадами реалізації цього принципу на практиці, зокрема: фінансові обмеження, ризики, недостатня гнучкість, неповна інформація, відсутність належної організації та інші, які підтверджують актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Суттєвий практичний внесок у дослідження й розвиток теорії принципу безперервності діяльності та його аудиту здійснили як зарубіжні, так і українські вчені: М. Горяєва [6], Н. Проскуріна [14], О. Редько [16], А. Блей [19], І. Дмитренко [4], А. Росман [25], М. Салехі [24], Ф. Лесвод [22],

К. Чен [20] та інші. Зокрема, основні напрямки досліджень А. Блея, А. Росмана, Н. Проскуріної, М. Салехі, Ф. Лесвода та К. Чена були спрямовані на визначення найбільш інформативного трактування принципу безперервності діяльності, розробленню та удосконаленню методичних і методологічних підходів до оцінки принципу безперервності діяльності. М. Горяєва, О. Редько та І. Дмитренко зосереджували свої дослідження на ідентифікації ознак порушення припущення про безперервність діяльності при підготовці фінансової звітності.

Мета дослідження: визначення наявних концептуальних засад принципу безперервності діяльності та розробка практичних рекомендацій щодо їх удосконалення для розширення інструментарію дій у відповідь на існуючі ризики, формування більш інформативного визначення принципу безперервності діяльності з урахуванням впливу умов невизначеності.

Матеріали та методи дослідження.

Для досягнення поставленої мети в ході дослідження були використані загальнонаукові методи дослідження: емпіричні – такі як опис і спостереження; теоретичні – аналіз, узагальнення, пояснення; статистичні, абстрагування.

Результати дослідження та їх обговорення.

В умовах високого ступеня невизначеності, зумовлених пандемією коронавірусу та військовим вторгненням росії на територію України, бага-

то питань у контексті безперервності діяльності підприємств потребують більш глибокого аналізу та доопрацювання. Міжнародні та національні стандарти бухгалтерського обліку й фінансової звітності не містять: деталізованого визначення принципу безперервності діяльності; чітких вимог щодо періоду, за який управлінський персонал повинен оцінювати здатність підприємства діяти безперервно; актуалізованого переліку чинників, які можуть негативно вплинути на дотримання підприємствами принципу безперервності; методик проведення аудиту безперервності діяльності з боку суб'єктів аудиторської діяльності; чітких нормативних і методичних рекомендацій щодо оцінки дотримання припущення про безперервність діяльності в умовах пандемії Covid-19 та воєнного стану в Україні.

У зв'язку з цим виникає необхідність теоретичного доопрацювання та подальшого дослідження концептуальних засад дотримання принципу безперервності діяльності підприємствами України за стадіями розвитку, а також актуалізації факторів, які впливають на припущення безперервності діяльності в сучасних умовах невизначеності, що склалися в Україні.

Враховуючи умови господарювання в період воєнних дій у державі та масові ракетні атаки, вкрай складно спрогнозувати подальший розвиток економічних подій. Інвестори та кредитори з обережністю можуть поставитись до занадто оптимістичних реліцій, а песимістичні заяви можуть негативно вплинути на бізнес.

На думку директора з аудиту компанії Deloitte в Україні Олексія Занози припущення щодо безперервності діяльності є фундаментальним для фінансової звітності компанії та однією

з базових зон відповідальності керівництва компанії. Ця зона була істотною навіть до COVID-19, але на цей час вона викликає більш прискіпливу увагу, так як, дійсно, пандемія суттєво вплинула на припущення щодо безперервності діяльності у звітності українських і не тільки компаній. Наразі зазначена зона стала цікавішою для користувачів фінансової звітності, зокрема регуляторів, на неї звертають більше уваги, від неї очікують більшої інформативності в період безпрецедентної глобальної невизначеності, яку після COVID-19 продовжує спричиняти військове вторгнення росії на територію України. Варто зазначити, що аудиторам вкрай важливо приділяти ретельну увагу цьому питанню під час проведення аудиторської перевірки, так як практично для всіх підприємств сьогодення це зона суттєвого судження [5]. Регулятори аудиторів у всьому світі, в тому числі й Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю в Україні означають дане питання зоною підвищеної уваги аудиторів.

Тлумачення поняття «безперервність діяльності» може мати різне розуміння в залежності від контексту та підходу науковців. Наведемо його означення в залежності від мети суб'єкта (табл. 1).

Підсумовуючи вищевикладене, можна з впевненістю стверджувати, що безперервність діяльності – це комплексне поняття, що включає в себе різні аспекти та підходи, визначення сутності якого залежить від конкретних цілей і завдань, які ставить перед собою кожен конкретний дослідник.

Окрім того, означення принципу безперервності діяльності можна розширити наступними критеріями:

1. Означення принципу безперервності діяльності в залежності від мети суб'єкта

Суб'єктність	Сутність в залежності від мети
Оперативний менеджмент	Безперервність діяльності – це здатність підприємства продовжувати свою роботу у разі виникнення аварійних ситуацій, природних катаклізмів або техногенних катастроф.
«Бізнес-континуїті»	Безперервність діяльності – це здатність підприємства продовжувати свою роботу незалежно від зовнішніх факторів, зокрема: зміни ринкових умов, нових регуляторних вимог, зміни політики держави.
Технічний менеджмент	Безперервність діяльності – це здатність технічної системи продовжувати свою роботу у разі виникнення помилок або відмов окремих компонентів.
Ризик-менеджмент	Безперервність діяльності – це здатність підприємства продовжувати свою роботу незалежно від різних видів ризиків, які можуть на нього впливати.

Джерело: узагальнено авторами на підставі [18, 22, 25].

1) фінансові обмеження – безперервність діяльності підприємства вимагає постійних інвестицій в устаткування, запаси та інші ресурси, що може призвести до фінансових обмежень;

2) ризики – непередбачувані обставини, такі як природні катастрофи, економічні кризи, технічні проблеми та інші, можуть призвести до перебоїв у роботі підприємства та порушити принцип безперервності діяльності;

3) недостатня гнучкість – іноді суворе дотримання принципу безперервності діяльності може призвести до недостатньої гнучкості підприємства у вирішенні різноманітних проблем;

4) неповна інформація – не завжди підприємство може мати повну інформацію про стан своїх ресурсів і можливі ризики, що може ускладнити забезпечення безперервності діяльності;

5) відсутність належної організації – безперервність діяльності може бути порушена через відсутність належної організації внутрішніх бізнес-процесів, у тому числі пов'язаних із реагуванням на зміни в навколишньому бізнес-середовищі.

Поняття «принцип» і «припущення» саме в контексті безперервності діяльності не суперечать, а навпаки гармонійно доповнюють один одного. У бухгалтерському обліку даний принцип є основоположним і обов'язковим до виконання, так як не припускає варіативності й формулює єдиний спосіб відображення операцій у господарській діяльності. Припущення ж у свою чергу більш активно використовується для аналізу безперервності діяльності з позиції аудиту як зони суттєвих суджень і базової відповідальності управлінського персоналу в процесі складання фінансової звітності.

У законодавчо-нормативній базі України немає однозначного визначення терміну безперервності діяльності як принципу або припущення. На думку І. Дмитренко це пояснюється неузгодженістю понять, а також відсутністю уніфікованості у фундаментальних положеннях у частині застосування принципів бухгалтерського обліку [4].

На думку професора С.Ф. Голова принцип безперервності діяльності «має практичне значення передусім

для формування аудиторського висновку» та втрачає сенс, коли мова йде про оцінку вартості бізнесу [2]. На його думку принцип безперервності діяльності не має самостійного значення, а завжди тісно співіснує з принципами автономності, послідовності та нарахування.

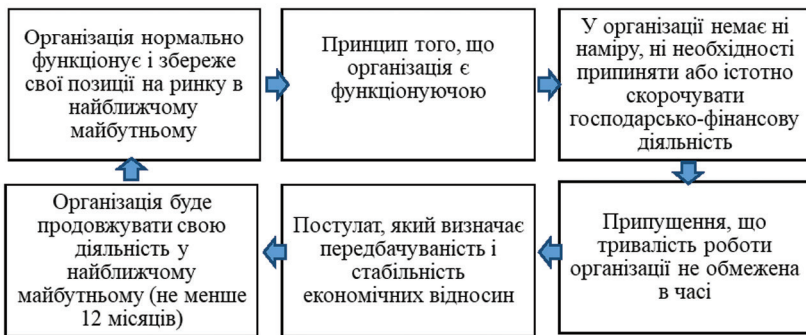
Досить цікавою є думка професора С.Ф. Легенчука, яка ґрунтується на тому, що принцип безперервності необхідно модифікувати в диференційований принцип безперервності, який за звичайних умов при дотриманні принципу безперервності діяльності передбачає використання тієї оцінки об'єктів, яка відображає їх цінність (економічну сутність), а для діяльності, за якої не дотримано принцип безперервності, – ліквідаційну вартість [6]. Таким чином, під час складання фінансової звітності на ліквідаційному базисі необхідно відходити від застосування принципу історичної собівартості та оцінювати активи й зобов'язання за справедливою вартістю.

А.М. Хорін із свого боку принцип/припущення безперервності діяльності трактує двосторонньо. З однієї сторони необхідно впевнитись, що підприємство збереже свою еконо-

мічну життєздатність у найближчому майбутньому, та, відповідно, показники фінансової звітності повинні містити таку інформацію, щоб «очікувані оцінки впливали зі звітних даних». З іншої сторони, дотримання припущення про підприємство, що функціонує безперервно, можна виразити у вигляді оцінки зміни фінансового стану підприємства за звітний період [17].

А.В. Рабошук визначає принцип безперервності діяльності як принцип функціонування суб'єкта господарювання і пов'язує його з сподіваннями власників на довгострокову ефективну діяльність підприємства та, відповідно, пропонує виключити його зі складу основоположних принципів бухгалтерського обліку й фінансової звітності [15].

На думку багатьох науковців безперервність діяльності відноситься до постійно діючих підприємств, які розробляють свою облікову політику виходячи з припущення, що вони зможуть проводити операційну діяльність на нормальному рівні у найближчому майбутньому й не матимуть наміру ліквідуватися. Рис. 1 містить дані щодо проведеного аналізу ознак

Рис. 1. Наукові підходи до трактування ознак принципу безперервності діяльності

Джерело: узагальнено авторами на підставі [2, 4, 14, 15, 19, 22].

2. Гучні банкрутства зарубіжних компаній на початку XXI століття

Компанія (дата банкрутства)	Активи у млрд. дол. США
Lehman Brothers (Вересень 2008)	691
Washington Mutual (Вересень 2008)	328
Silicon Valley Bank (Березень 2023)	209
Signature Bank (Березень 2023)	110
Worldcom Inc. (Липень 2002)	104
General Motors (Червень 2009)	82
Pacific Gas and Electric Company (Січень 2019)	71
CIT Group (Листопад 2009)	71
Enron (Грудень 2001)	66
Conseco (Грудень 2002)	61
MF Global (Жовтень 2011)	41
Chrysler (Квітень 2009)	39
Thornburg Mortgage (Січень 2009)	36

Джерело: узагальнено авторами на підставі [23].

принципу безперервності діяльності з точки зору науковців, які безпосередньо вивчали принцип безперервності діяльності у своїх дослідженнях.

Наведена інформація дозволяє дійти висновку, що принцип безперервності діяльності в переважній більшості досліджень науковців трактується здебільшого однаково і в кінцевому результаті зводиться до того, що діяльність підприємства буде безперервною. Тому виникає необхідність в аналізі нормативно-правового інформаційного забезпечення принципу безперервності діяльності, його зрозумілості та повноти.

Формалізація принципу безперервності діяльності в нормативних документах з бухгалтерського обліку відбулася порівняно недавно (у 1978 р.), коли FASB випустила SFAC № 1 «Цілі фінансового звітування суб'єктів господарювання», де припущення безперервності діяльності було впроваджене через примітку №10 [18]. Застосування принципу безперервності діяльності в бухгалтерському обліку,

фінансовій звітності й аудиті набуло особливої уваги після низки гучних банкрутств американських і європейських компаній на початку XXI століття (табл. 2). З таблиці видно, що банкрутство великих підприємств має потужний негативний вплив на економіку країни, так як негативні наслідки поширюються не лише на фіскальну функцію держави, а й на кредиторів підприємства, банки, працівників (скорочення робочих місць), тощо. У свою чергу, безперервний процес аналізу факторів дотримання принципу безперервності діяльності й застосування ефективних дій у відповідь допоможуть своєчасно змінити неефективний менеджмент і належним чином оптимізувати процеси на підприємстві, щоб запобігти раптового відкриттю проваджень про банкрутство та знизити ризик шокowego впливу на економіку.

У світовому бізнес-середовищі нормативне закріплення й визнання принципу безперервності діяльності як фундаментального принципу

складання фінансової звітності було відображено в Міжнародних стандартах фінансової звітності (МСФЗ), Концептуальній основі фінансової звітності та Міжнародних стандартах аудиту (МСА). Хоча варто зазначити, що МСА 570 «Безперервність діяльності» не містить у собі поняття безперервності діяльності [8].

В Україні важливість даного принципу останнім часом набуває особливого значення. Так, Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» визначає принцип безперервності як один з основних принципів ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності в Україні й наводить таке визначення: «безперервність – оцінка активів і зобов'язань підприємства здійснюється виходячи з припущення, що його діяльність буде тривати й надалі» [13]. Хоча законом не визначено якою має бути оцінка «мінімального періоду», протягом якого підприємство буде функціонувати у майбутньому: це квартал, рік, 5 чи 10 років?

Параграф 26 МСБО 1 «Подання фінансової звітності» інтерпретує, що під час оцінки припущення про безперервність, управлінський персонал бере до уваги всю наявну інформацію щодо майбутнього – щонайменше на дванадцять місяців з кінця звітного періоду, проте не обмежуючись цим періодом. У кожному випадку детальність розгляду залежить від конкретних фактів [9].

Із точки зору аудиторської діяльності, важливість аналізу і перевірки дотримання даного принципу аудиторами й суб'єктами аудиторської діяльності насамперед передбачено окремим стандартом – МСА 570 «Безперервності діяльності». Віднедавна підкреслює також цю важливість вимога

Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність». Так, стаття 9 даного Закону в частині застосування професійного скептицизму аудиторами наголошує, що аудитор і суб'єкт аудиторської діяльності повинні критично та з сумнівом підходити до застосованих підприємствами оцінок справедливої вартості, зменшення (відновлення) корисності активів, забезпечень (резервів) і майбутнього руху грошових коштів, які впливають на оцінку здатності юридичної особи продовжувати свою діяльність на безперервній основі [12].

Окрім того, в частині аудиту фінансової звітності підприємств, яка становить суспільний інтерес, суб'єкт аудиторської діяльності, що надає послуги з обов'язкового аудиту чи іншого обов'язкового завдання, зобов'язаний невідкладно, проте не пізніше дати підписання аудиторського звіту, інформувати Національний банк України або Національну комісію з цінних паперів і фондового ринку. Останні відповідно до законодавства здійснюють нагляд за таким підприємством у визначеному ними порядку про встановлені, серед інших, факти щодо суттєвої загрози чи сумнівів щодо можливості підприємства продовжувати діяльність на безперервній основі [12].

Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що принцип безперервності діяльності однаково важливий для всіх суб'єктів господарювання, а його означення по своїй кінцевій суті схожі між собою і відносяться до суб'єктів господарювання, незалежно від їх форми власності та видів діяльності.

В умовах невизначеності, що підсилюються впливом пандемії Covid-19 і повномасштабним втор-

гненням росії на територію України, дане питання набуває особливого значення, тому у фінансовій звітності кожного підприємства України за 2022 рік ключову роль відіграє розкриття інформації про погляди менеджменту на подальші перспективи існування підприємства. Ситуація для менеджерів непроста: подальший розвиток економічних подій прогнозувати вкрай складно.

Тому було сформоване власне бачення щодо трактування сутності принципу безперервної діяльності як припущення, що характеризує здатність підприємств функціонувати безперебійно й ефективно в умовах високого рівня невизначеності внаслідок розробки та застосування стратегій, процедур і резервних планів для забезпечення безперервності ключових напрямків діяльності та нормальної потужності. Також слід додати, що безперервність діяльності повинна враховувати всі можливі ризики бізнес-середовища та забезпечувати гнучкість і адаптацію до змінних умов, забезпечуючи стабільність і відновлення після кризових ситуацій.

Зважаючи на надзвичайну актуальність цього питання, Рада з МСБО вирішила допомогти укладачам фінансової звітності. У січні 2021 року на сайті Ради з'явилися довідково-освітні рекомендації щодо подання інформації про безперервність діяльності в МСФЗ-звітності. Дані рекомендації докладно й ґрунтовно висвітлюють позицію МСФЗ-стандартизаторів стосовно реалізації відповідних вимог МСБО 1 «Подання фінансової звітності».

Нові тлумачення від розробників МСФЗ охарактеризувалися доволі чіткою логікою, яку можна розкласти за пунктами [21]:

1) управлінський персонал здійснює оцінку дотримання принципу згідно з вимогами МСБО 1 і не має значення йдеться про проміжну чи щорічну фінансову звітність;

2) безперервність діяльності – автоматична основа складання звітності, за винятком ситуації, коли управлінський персонал має намір ліквідувати організацію чи припинити торговельну діяльність або не має реальних альтернатив цьому;

3) оцінка має базуватися на наявній інформації, що стосується поточної й прогнозованої рентабельності, вчасності здійснення платежів за поточними зобов'язаннями і нових потенційних джерел рефінансування. Проте слід додати, що в умовах воєнного стану в Україні чинників може виявитися набагато більше, ніж раніше;

4) стан поточних умов змінюється постійно в мінливому середовищі, тому управлінський персонал має аналізувати події після дати звітності й у разі необхідності оновити свій попередній висновок щодо основ складання звітності, якщо з'явиться намір ліквідації. Про це йдеться в параграфі 14 МСБО 10 «Події після звітного періоду».

Узагальнюючи проведений аналіз можна дійти висновку, що принцип безперервності діяльності підприємства є одним із ключових принципів управління бізнесом, оскільки він гарантує стабільність і впевненість у виконанні бізнес-процесів, що забезпечується постійним інноваційним розвитком та ефективним управлінням ризиками в сьогоденних умовах невизначеності.

Відповідно надзвичайно важливим є визначення наявних концептуальних засад принципу безперервності ді-

яльності й розробка практичних рекомендацій щодо їх удосконалення в наявних умовах невизначеності. Рис. 2 відображає визначені концептуальні засади принципу безперервності діяльності підприємств і розроблені шляхи їх удосконалення в умовах невизначеності.

У цьому контексті їх варто детальніше розглянути. Основні концептуальні засади, які допомагають підприємствам забезпечувати безперервність своєї діяльності в умовах невизначеності, полягають у наступному:

- з точки зору ризик-менеджменту підприємства повинні мати ефективну систему управління ризиками, яка дозволяє ідентифікувати, оцінювати й керувати ризиками, що

впливають на діяльність підприємства. Така система допомагає зменшити вплив ризиків на підприємство і забезпечує безперервність його діяльності;

- з точки зору гнучкості підприємства повинні мати можливість відповідати на зміни в зовнішньому середовищі шляхом швидкої адаптації до нових умов. Гнучкість дозволяє підприємствам зберігати свої позиції на ринку й забезпечує безпеку їх безперервної діяльності;

- з точки зору автоматизації підприємства повинні використовувати сучасні технології та автоматизовані системи, які дозволяють забезпечити безперервність процесів і знизити ризики помилок у роботі;

Рис. 2. Напрями удосконалення концептуальних засад принципу безперервності діяльності підприємств в умовах невизначеності

Джерело: сформовано авторами.

- з точки зору резервування підприємства повинні мати резервні ресурси й механізми, які дозволяють продовжувати діяльність у разі виникнення непередбачуваних ситуацій. Наприклад, резервні запаси матеріалів, сировини, обладнання, енергії та інших ресурсів забезпечать безперервність виробничого процесу на випадок форс мажорних ситуацій;

- з точки зору комунікації підприємства повинні мати ефективну систему комунікації, яка дозволяє оперативно отримувати й передавати інформацію між різними підрозділами підприємства та зовнішніми стейкхолдерами. Це допомагає забезпечити швидке реагування на зміни у зовнішньому середовищі й ефективне управління безперервною діяльністю підприємства;

- з точки зору планування підприємства повинні мати чіткий план дій, який дозволить забезпечити безперервність діяльності в наявних умовах невизначеності. Плани мають бути гнучкими й адаптивними до будь-яких змін у зовнішньому середовищі.

Що стосується удосконалення концептуальних засад принципу безперервності діяльності підприємства, то вважаємо за доцільне визначити наступне:

Аналіз процесів і ризиків. Кожній компанії важливо проводити систематичний аналіз бізнес-процесів і ризиків, які можуть впливати на їхню безперервність. Для цього можна використовувати аналітичні методи, зокрема: SWOT-аналіз, PEST-аналіз, дослідження ринку, аналіз конкурентів та інші.

Розробка планів заходів. На основі аналізу процесів і ризиків необхідно розробити плани заходів, спрямованих на забезпечення дотримання

принципу безперервності діяльності підприємства. Плани повинні містити конкретні кроки й терміни виконання, а також визначати відповідальних за їх реалізацію.

Впровадження інформаційних технологій. Інформаційні технології дозволяють значно полегшити управління бізнес-процесами і ризиками, що виникають у процесі діяльності підприємства. Для цього можна використовувати різноманітні системи автоматизації бізнес-процесів, системи управління ризиками, системи моніторингу й контролю тощо. Однак не варто забувати про забезпечення захисту інформаційних систем від витоку інформації, взлому, поломки, тощо.

Підвищення кваліфікації персоналу. Персонал повинен бути підготовлений до ефективного управління процесами й ризиками, що можуть впливати на безперервність діяльності підприємства. Для цього необхідно забезпечувати постійне навчання і підвищення кваліфікації персоналу, організовувати тренінги й семінари, пропонувати можливості для самоосвіти та саморозвитку. Також слід звернути увагу на важливість розвитку культури безперервності діяльності серед персоналу і керівництва підприємства. Адже якщо менеджмент компанії налаштований на довгострокову перспективу, то його рішення відповідно будуть направлені на забезпечення безперервної діяльності компанії в довгостроковій перспективі. Це можна забезпечити за допомогою розробки й впровадження стандартів і політик, розробки систем винагороди персоналу, яка напряму пов'язана з капіталізацією компанії на ринку, тощо.

Встановлення системи моніторингу та оцінки. Важливо мати систему моніторингу й оцінки ефективності

заходів, спрямованих на забезпечення безперервності діяльності підприємства. Це дозволяє вчасно виявляти проблеми і недоліки у системі управління ризиками й процесами, а також розробляти та впроваджувати необхідні удосконалення.

Удосконалення концептуальних засад принципу безперервності діяльності підприємства передбачає постійний аналіз та оновлення процесів і систем управління ризиками, підвищення кваліфікації персоналу й розвиток культури безперервності діяльності. Це дозволить забезпечити стабільність і ефективність діяльності підприємства.

Компанії, враховуючи у своїй діяльності вищенаведені концептуальні засади й шляхи їх удосконалення, зможуть забезпечити безперервність своєї діяльності в існуючих умовах невизначеності. Окрім того, це дозволить компаніям зберегти свої позиції на ринку, підвищити рівень конкурентоспроможності та стійкості.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Таким чином, у ході дослідження:

- виокремлено означення принципу безперервності діяльності в залежності від мети суб'єкта: оперативний менеджмент, бізнес-континуїті, технічний менеджмент, ризик-менеджмент;

- сформовано власне бачення щодо трактування сутності принципу безперервної діяльності як припущення, що характеризує здатність підприємств функціонувати безперебійно й ефективно в умовах високого рівня невизначеності внаслідок розробки та застосування стратегій, процедур і резервних планів для забезпечення

безперервності ключових напрямків діяльності та нормальної потужності;

- означено основні концептуальні засади, що забезпечують дотримання принципу безперервної діяльності суб'єктів господарювання: ризик-менеджмент, гнучкість, автоматизація, резервування, комунікація, планування;

- сформовано напрями вдосконалення концептуальних засад принципу безперервності діяльності підприємств в умовах невизначеності, зокрема: аналіз процесів і ризиків, розробка планів заходів, впровадження інформаційних технологій, підвищення кваліфікації персоналу, встановлення системи моніторингу та оцінки.

Список використаних джерел

1. Барановська Т.В. Сутність аналітичних процедур в аудиті через призму економічного аналізу. Вісник ЖДТУ. 2010. № 4 (54). С. 11–16.
2. Голов С. Теорія багатоцільового бухгалтерського обліку. Бухгалтерський облік і аудит. 2011. № 4. С. 3-13.
3. Державна служба статистика України. Статистичні дані України за 2021 рік. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Дмитренко І. Аудит: діагностика безперервності діяльності підприємств: монографія. Донецьк: ДонНУЕТ, 2010. 320 с.
5. Заноза О. Припущення щодо безперервності діяльності є фундаментальним для фінансової звітності компанії та однією з базових зон відповідальності керівництва. URL: <https://ibuhgalter.net/material/1236/24765>
6. Легенчук С.Ф. Модифікація принципів бухгалтерського обліку в умовах постіндустріальної економіки. Школа професійного бухгалтера. 2011. № 1(119). С. 23-29.
7. Маляревський Ю.Д., Горяєва М.С., Па-

- сенко Н.С. Облік у галузях виробництва та послуг: навч. посіб. Харків: ХНЕУ, 2012. 400 с.
8. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг видання 2014 року. Частина I. пер. з англ. Київ: Міжнародна федерація бухгалтерів. Аудиторська палата України, 2015. 1018 с.
  9. Міжнародні стандарти фінансової звітності. Переклад міжнародних стандартів фінансової звітності 2022 року та Концептуальної основи фінансової звітності. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%91%D0%9E%201_ukr_2021.pdf
  10. Міністерство юстиції України. Новини. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/zmineno-poryadok-otrimannya-vidomostey-z-edinogo-reestrupidприємstv-schodo-yakih-porushenoprovadjennya-u-spravi-pro-bankrutstvo>
  11. Національний банк України. Звіт про фінансову стабільність, грудень 2021 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2021-roku>
  12. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21 листопада 2017 року № 2258-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text>
  13. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV (зі змінами). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
  14. Проскуріна Н.М. Процедурне забезпечення аудиту. Теорія та практика: монографія. Київ: ДП «Інформ.-аналіт. Агентство», 2011. 739 с.
  15. Рабошук А.В. Принципи, стандарти та професійне судження бухгалтерського обліку: теоретико-методичний аспект: дис. ... канд. екон. наук: 08.06.04. Жит. держ. техн. унів. Житомир, 2006. 235 с.
  16. Редько О.Ю., Немченко В.В. Аудит (основи державного, незалежного професійного та внутрішнього аудиту: Підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.
  17. Хорін А.М. Розкриття суттєвої інформації в бухгалтерській звітності: дотримання принципу безперервного функціонування організації. Бухгалтерський облік. 2000. № 1. С. 67-71.
  18. American Accounting Association, Committee on Concepts and Standards. Accounting and Reporting Standards for Corporate Financial Statements – 1957 Revision. Accounting Review. 1957. P. 536-546.
  19. Blay A.D., Geiger M.A., North D.S. The Auditor's Going-Concern Opinion as Communication of Risk. AUDITING: A Journal of Practice & Theory. 2011. Vol. 30, No. 2. P. 77-102.
  20. Chen K., Church B. Going concern opinions and the market's reaction to bankruptcy filings. The Accounting Review. 1996. Vol. 71, No.1. P. 117-128.
  21. Going concern - a focus on disclosure. URL: <https://cdn.ifrs.org/content/dam/ifrs/news/2021/going-concern-jan2021.pdf?la=en>
  22. Kuruppu N., Laswad Fawzi and Oyelere Peter. The efficacy of liquidation and bankruptcy prediction models for assessing going concern. Managerial Auditing Journal. 2003. Vol. 18, Issue 6/7. P. 577–590.
  23. Largest bankruptcies in the United States as of March 2023, by assets at time of bankruptcy. 2023. URL: <https://www.statista.com/statistics/1096794/largest-bankruptcies-usa-by-assets/>
  24. Mahdi S. and Co. Relationship between Going Concern Concept and P/E Ratio in Emerging Market: Case of Iran. Journal of Management Research. 2009. Vol. 1, No. 1: E8. P. 36-53.
  25. Rosman A. Auditors' going-concern

judgments: rigid, adaptive, or both? Review of Accounting and Finance. 2011. Vol. 10, Issue 1. P. 31–44.

References

1. Baranovska, T.V. (2010). Sutnist analitychnykh protsedur v audyti cherez pryzmu ekonomichnoho analizu [The essence of analytical procedures in auditing through the prism of economic analysis]. *Visnyk ZhDTU*, 4 (54), 11–16.
2. Holov, S. (2011). Teoriia bahatotsilovoho bukhhalterskoho obliku [Theory of multi-purpose accounting. Accounting and auditing]. *Bukhhalterskyi oblik i audit*, 4, 3-13.
3. Derzhavna sluzhba statystyka Ukrainy. Statystychni dani Ukrainy za 2021 rik [State Statistics Service of Ukraine. Statistical data of Ukraine for 2021]. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Dmytrenko, I. (2010). Audyty: diahnostyka bezperervnosti diialnosti pidpriemstv: monohrafiia [Audit: diagnostics of business continuity: monograph]. Donetsk: DonNUET, 320.
5. Zanoza, O. (2022). Prypushchennia shchodo bezperervnosti diialnosti ye fundamentalnym dlia finansovoi zvitnosti kompanii ta odniieiu z bazovykh zon vidpovidalnosti kerivnytstva [The going concern assumption is fundamental to a company's financial statements and one of the basic areas of management responsibility]. Retrieved from <https://ibuhalter.net/material/1236/24765>
6. Lehenchuk, S.F. (2011). Modyfikatsiia pryntsyviv bukhhalterskoho obliku v umovakh postindustrialnoi ekonomiky [Modification of accounting principles in the post-industrial economy]. *Shkola profesinoho bukhhaltera*, 1(119), 23-29.
7. Maliarevskiy, Yu.D., Horiaieva, M.S., Pasenko, N.S. (2012). Oblik u haluziakh vyrobnytstva ta posluh: navch. posib. [Accounting in the fields of production and services]. Kharkiv: KhNEU, 400.
8. Mizhnarodni standarty kontroliu yakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpenenosti ta suputnykh posluh vydannia 2014 roku. Chastyna I (2015). [International standards for quality control, auditing, review, other assurance and related services, 2014 edition. Part I]. per. z anhli. Kyiv: Mizhnarodna federatsiia bukhhalteriv. Audytorska palata Ukrainy, 1018.
9. Mizhnarodni standarty finansovoi zvitnosti [International financial reporting standards]. Pereklad mizhnarodnykh standartiv finansovoi zvitnosti 2022 roku ta Kontseptualnoi osnovy finansovoi zvitnosti. Retrieved from https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%91%D0%9E%201_ukr_2021.pdf
10. Ministerstvo yustytzii Ukrainy. Novyny [Ministry of Justice of Ukraine. News]. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/news/ministry/zmineno-poryadok-otrimannya-vidomostey-z-edinogo-reestru-pidpriemstv-schodo-yakih-porushe-no-provadjennya-u-spravi-pro-bankrutstvo>
11. Natsionalnyi bank Ukrainy. Zvit pro finansovu stabilnist, hruden 2021 roku [National Bank of Ukraine. Financial Stability Report, December 2021]. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2021-roku>
12. Pro audyt finansovoi zvitnosti ta audytorsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 21 lystopada 2017 roku № 2258-VIII (zi zminamy) [On the audit of financial statements and audit activity: Law of Ukraine dated November 21, 2017, 2258-VIII (as amended)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text>
13. Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 16 lypnia 1999 roku № 996-XIV (zi zminamy) (1999). [On accounting and financial reporting in Ukraine: Law of Ukraine dated

- July 16, 996-XIV (as amended)]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
14. Proskurina, N.M. (2011). Protsedurne zabezpechennia audytu. Teoriia ta praktyka: monohrafiia [Procedural audit support. Theory and practice: monograph]. Kyiv: DP «Inform.-analit. Ahentstvo», 739.
  15. Raboshuk, A.V. (2006). Pryntsyipy, standarty ta profesiine sudzhennia bukhhalterskoho obliku: teoretyko-metodychnyi aspekt: dys. ... kand. ekon. nauk. [Accounting principles, standards and professional judgment: theoretical and methodological aspect]. Zhyt. derzh. tekhn. univ. Zhytomyr, 235.
  16. Redko, O.Yu., Nemchenko, V.V. (2012). Audyt (osnovy derzhavnoho, nezalezhnoho profesiinoho ta vnutrishnoho audytu: Pidruchnyk [Audit (fundamentals of state, independent professional and internal audit)]. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury, 280.
  17. Khorin, A.M. (2000). Rozkryttia suttievoi informatsii v bukhhalterskii zvitnosti: dotrymannia pryntsyypu bezpererвноho funktsionuvannia orhanizatsii [Disclosure of material information in accounting: compliance with the principle of continuous functioning of the organization. Accounting] Bukhhalterskyi oblik, 1, 67-71.
  18. American Accounting Association, Committee on Concepts and Standards. Accounting and Reporting Standards for Corporate Financial Statements – 1957 Revision (1957). Accounting Review, 536-546.
  19. Blay, A.D., Geiger, M.A., North, D.S. (2011). The Auditor's Going-Concern Opinion as Communication of Risk. AUDITING: A Journal of Practice & Theory, 30, 2, 77-102.
  20. Chen, K., Church, B. (1996) Going concern opinions and the market's reaction to bankruptcy filings. The Accounting Review, 71, 1, 117-128.
  21. Going concern - a focus on disclosure. Retrieved from <https://cdn.ifrs.org/content/dam/ifrs/news/2021/going-concern-jan2021.pdf?la=en>
  22. Kuruppu, N., Laswad Fawzi and Oyeler Peter (2003). The efficacy of liquidation and bankruptcy prediction models for assessing going concern. Managerial Auditing Journal, 18, 6/7, 577-590.
  23. Largest bankruptcies in the United States as of March 2023, by assets at time of bankruptcy. (2023). Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/1096794/largest-bankruptcies-usa-by-assets/>
  24. Mahdi, S. and Co. (2009). Relationship between Going Concern Concept and P/E Ratio in Emerging Market: Case of Iran. Journal of Management Research, 1 (1), E8, 36-53
  25. Rosman, A. (2011). Auditors' going-concern judgments: rigid, adaptive, or both? Review of Accounting and Finance, 10 (1), 31-44.

Gutsalenko L., Aloslyn V. (2023).

CONCEPTUAL GROUNDS OF THE GOING CONCERN ASSUMPTIONS OF ENTERPRISES IN UNCERTAINTY CONDITIONS

BIOECONOMY AND AGRARIAN BUSINESS, 14(2): 5-20.

[https://doi.org/10.31548/economics14\(2\).2023.005](https://doi.org/10.31548/economics14(2).2023.005)

Abstract. *The purpose of this article is to explore the conceptual grounds of the going concern principle of enterprises as a fundamental principle in the process of preparing financial statements. This issue has become particularly relevant in modern times due to the high degree of uncertainty caused by the impact of the global coronavirus pandemic and military actions of*

the Russian Federation on the territory of Ukraine. To achieve the stated objective, the research employed general scientific research methods, including empirical methods (observation and description) and theoretical methods (analysis and generalization). The purpose of the research is to reveal the essence and importance of the going concern principle, determine the interpretation of the concept of «going concern» depending on the context and approach of scholars, form its own vision regarding the interpretation of the essence of the going concern principle, taking into account the impact of high level of economic uncertainty, investigate the fundamental conceptual grounds of the going concern principle, such as risk management, flexibility, automation, provisioning, communication and planning. The research identifies the need to enhance the conceptual grounds of the going concern principle in modern conditions of uncertainty. The interrelation between the concepts of «principle» and «assumption» in the analysis of going concern is substantiated. The international and Ukrainian legislative and regulatory framework is analyzed to establish the importance of the role of the going concern principle in the system of accounting and financial reporting. The interrelatedness of the main features of the going concern principle from the perspective of different scholars is identified and characterized. The practical significance of the obtained results lies in defining the fundamental conceptual grounds that ensure compliance with the going concern principle for entities and in formulating directions for their improvement in conditions of uncertainty.

Key words: *principle; assumption; going concern; financial reporting; conceptual grounds; uncertainty; judgment.*

ФІНАНСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

О.А. СТРЕТОВИЧ,

кандидат економічних наук,

старший науковий співробітник, доцент

*Національний університет біоресурсів і природокористування України,
Київ, Україна*

E-mail: a.stretovich24@gmail.com

ORCID: 0009-0004-5520-1894

Н. С. СКОПЕНКО,

доктор економічних наук, професор,

Національний університет харчових технологій, Київ, Україна

E-mail: skopnata67@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4540-3455

Анотація. *Забезпечення конкурентоспроможності українських товарів і технологій - це важлива проблема, вирішення якої пов'язане з вдосконаленням їх розробки, виготовлення, продажу та технічного обслуговування, тобто зі здійсненям цілеспрямованого фінансування інноваційної діяльності. Метою дослідження є аналіз стану й виявлення тенденцій фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств України за період 2000-2020 років на основі фактичних даних, наведених Державною службою статистики України на дату публікації статті, та визначення подальших шляхів його активізації у повоєнний період. У процесі дослідження були використані аналітичний метод, методи групування даних, графічні методи, методи дедуції, порівняння, систематизації та логічного узагальнення. У статті досліджені складові джерел фінансування інноваційної діяльності підприємств України в динаміці за певний період часу; розглянуті внутрішні та зовнішні джерела фінансування інноваційних процесів, проблеми і перспективи їх залучення вітчизняними промисловими підприємствами. Встановлено, що у період до оголошення карантинних заходів через COVID-19 і подальшого початку агресивної війни росії проти України, основними джерелами фінансування інноваційної діяльності в Україні були: власні кошти компаній; кошти державного бюджету країни; кошти іноземних інвесторів та кошти інших джерел фінансування (кошти вітчизняних інвесторів, гранти тощо). Проведене дослідження показує, що державна політика України щодо здійснення інноваційної діяльності є не стабільною і фрагментарною. Прийняті державні акти не підтверджуються фінансовими та іншими інструментами, які б дозволили вітчизняним підприємствам прискореними темпами проводити та фінансувати інноваційну діяльність. У такій ситуації керів-*

ництву нашої країни слід більше приділити уваги удосконаленню законодавчої бази і створенню реальних фінансових інструментів форсованої допомоги підприємствам України в здійсненні інноваційної діяльності.

Ключові слова: інноваційна діяльність; інноваційна активність; джерела фінансування; внутрішні джерела; зовнішні джерела; грошові ресурси.

Актуальність.

У період інтенсивної глобалізації значний поштовх у своєму розвитку отримала світова економіка. Підприємства пропонують значне різноманіття товарів і послуг, які доповнюють і замінюють один одного. На всьому світовому просторі передові логістичні схеми руху товарів посилюють конкуренцію. Взаємопроникнення як товарів, так і послуг різних країн характеризується надзвичайно високим рівнем.

В умовах сучасності головними пріоритетами товаровиробників у боротьбі за ринок, виходячи з економічної сутності конкуренції, є пошук можливостей щодо покращення технологій проектування, виробництва й впровадження інноваційних товарів, а також оптимізації витрат на управління підприємством. Така діяльність власників і топ-менеджерів компаній відображає їх інноваційну активність, яка безпосередньо залежить від наявних джерел фінансування проєктів.

Українські підприємства, як і підприємства інших країн, постійно вирішують питання підвищення конкурентоспроможності та пошуку джерел фінансування своєї інноваційної діяльності. У період до оголошення карантинних заходів через COVID-19 і подальшого початку агресивної війни Росії проти України, основними джерелами фінансуван-

ня інноваційної діяльності в Україні були: власні кошти компаній; кошти державного бюджету країни; кошти іноземних інвесторів та кошти інших джерел фінансування (кошти вітчизняних інвесторів, гранти тощо). У статті частково досліджено джерела фінансування інноваційної діяльності, їх рівень і тенденції розвитку. Безумовно, у воєнний час таке фінансування значно скорочено, а в післявоєнний період відбудови країни й глобального оновлення економіки держави сформуються нові підходи до інноваційного фінансування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематику здійснення інноваційної діяльності та її фінансування досліджували у своїх працях як закордонні автори, так і вітчизняні науковці: Д. Гарнер [14], Р. Конвей, Р. Оуэн, Дж. Гітман [15], М. Джонк, так і вітчизняні дослідники: О. Гавриш [1], Г. Єршова [4], О. Івченкова [5], М. Кісіль [6], В. Геєць [7], І. Тюха [12], П. Харів [13] та інші.

Так, Г. Єршова в попередні роки проводила аналіз структури джерел фінансування інноваційної діяльності в Україні, на основі чого зробила окремі висновки щодо можливості збільшення їх концентрації. І. Тюха аналізувала витрати на інноваційну діяльність та бар'єри, що перешкоджають впровадженню інновацій на ві-

тчизняних підприємствах і в державі в цілому. Було запропоновано перелік дій для активізації інноваційної діяльності в Україні та визначено альтернативні джерела фінансування інновацій на підприємствах.

Незважаючи на значну кількість публікацій і досліджень з даного питання, періодично виникає потреба в проведенні аналізу ситуації з фінансування інноваційної діяльності в Україні та за кордоном. Із початком дії положення Угоди про асоціацію України з ЄС щодо зони вільної торгівлі (з 1 січня 2016 р.), постає питання конкурентоспроможності вітчизняних товарів і послуг. Одним із непрямих індикаторів, які характеризують конкурентоспроможність економіки держави, є стан інноваційної діяльності на підприємствах України та особливо рівень фінансування такої діяльності.

Мета дослідження: аналіз стану й виявлення тенденцій фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств України за період 2000-2020 років на основі фактичних даних, наведених Державною службою статистики України на дату публікації статті, та визначення подальших шляхів його активізації у повоєнний період.

Матеріали та методи дослідження.

У процесі дослідження були використані аналітичний метод, методи групування даних, графічні методи, методи дедукції, порівняння, систематизації та логічного узагальнення. Основою дослідження виступили фактичні дані, наведені Державною службою статистики України на дату публікації статті.

Результати дослідження та їх обговорення.

В умовах жорстокої конкуренції інноваційний шлях розвитку економіки держави є основним. Частка нових знань, які відтворені в технологіях, обладнанні, продукції, в розвинених країнах становить близько 85% приросту валового внутрішнього продукту.

З метою досягнення конкурентних переваг і максимізації прибутку компаніям необхідно пропонувати споживачеві нові види товарів, послуг і технологій. Це можливо тільки в результаті активної інвестиційно-інноваційної діяльності. Для результативних дій у цьому напрямку підприємствам передусім необхідні грошові ресурси. Вони можуть бути власні, комерційні та бюджетні.

Як показала практика, в умовах хронічної нехватки вільних коштів, топ-менеджмент компаній України намагався використовувати власні грошові ресурси на поточні витрати виробництва, під які проблематично було отримати банківські кредити або їх вартість була досить високою [2]. На великі інноваційні проекти оптимальніше залучати кошти фінансових установ (внутрішніх і зовнішніх), а також «боротися» за бюджетне фінансування. Але поточна ситуація була протилежною.

Загальна сума витрат, що була направлена на здійснення інноваційної діяльності у 2020 році становила 14,4 млрд грн. Із цієї суми 12,3 млрд грн, або 85,4% – це власні кошти підприємств і компаній України, 1,7 млрд грн (11,8%) – фінансування з інших джерел, 279,5 млн грн (1,9%) – кошти з державного бюджету та 125,3 млн грн (0,9%) – кошти іноземних інвес-

1. Джерела фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств в Україні у 2000-2020 рр.

Роки	Загальна сума витрат	У тому числі за рахунок коштів			
		власних	державного бюджету	іноземних інвесторів	інші джерела
млн. грн.					
2000	1 757,1	1 399,3	7,7	133,1	217,0
2001	1 971,4	1 654,0	55,8	58,5	203,1
2002	3 013,8	2 141,8	45,5	264,1	562,4
2003	3 059,8	2 148,4	93,0	130,0	688,4
2004	4 534,6	3 501,5	63,4	112,4	857,3
2005	5 751,6	5 045,4	28,1	157,9	520,2
2006	6 160,0	5 211,4	114,4	176,2	658,0
2007	10 821,0	7 969,7	144,8	321,8	2 384,7
2008	11 994,2	7 264,0	336,9	115,4	4 277,9
2009	7 949,9	5 169,4	127,0	512,9	1 140,6
2010	8 045,5	4 775,2	87,0	2 411,4	771,9
2011	14 333,9	7 585,6	149,2	56,9	6 542,2
2012	11 480,6	7 335,9	224,3	994,8	2 925,6
2013	9 562,6	6 973,4	24,7	1 253,2	1 311,3
2014*	7 695,9	6 540,3	344,1	138,7	672,8
2015*	13 813,7	13 427,0	55,1	58,6	273,0
2016*	23 229,5	22 036,0	179,0	23,4	991,1
2017*	9 117,5	7 704,1	227,3	107,8	1 078,3
2018*	12 180,1	10 742,0	639,1	107,0	692,0
2019*	14 220,9	12 474,9	556,5	42,5	1 147,0
2020*	14 406,7	12 297,7	279,5	125,3	1 704,2

* дані без тимчасово окупованих територій
Джерело: сформовано авторами за [3].

торів. У попередні роки тенденції були дещо іншими (табл. 1).

Так, за 2000-2020 рр. розмір фінансування інноваційної діяльності за власні кошти компаній коливався від 1,4 до 22,04 млрд грн, тобто на кінець період зріс у 15,7 рази. Розмір фінансування інноваційної діяльності з державного бюджету коливався від 7,7 млн грн до 639,1 млн грн упродовж 2000-2020 рр. і, відповідно, станом на 2020 р. збільшився у 83 рази (табл. 2).

Із чотирьох представлених джерел фінансування за даний період, частка державного бюджету в абсолютному розмірі була найменшою. Іноземні інвестори брали участь у фінансуванні інноваційної діяльності підприємств України досить не стабільно. Їх вклад за ці роки коливався в межах від 23,4 до 2 411,4 млн грн, тобто на кінець періоду обсяг збільшився у 103 рази. Фінансування з інших джерел (комерційні кредити, позабюджетні кошти, довгострокові кредити та інші) було

2. Максимальні та мінімальні абсолютні розміри та питома вага різних джерел фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств в Україні за 2000-2020 рр.*

Показники	Джерела фінансування:			
	власні	державний бюджет	іноземні інвестори	інші джерела
млн. грн.				
Максимум	22 036,0	639,1	2 411,4	6 542,2
Мінімум	1 399,3	7,7	23,4	203,1
відсотки				
Максимум	97,2%	5,2%	30,0%	45,6%
Мінімум	52,9%	0,3%	0,1%	2,0%

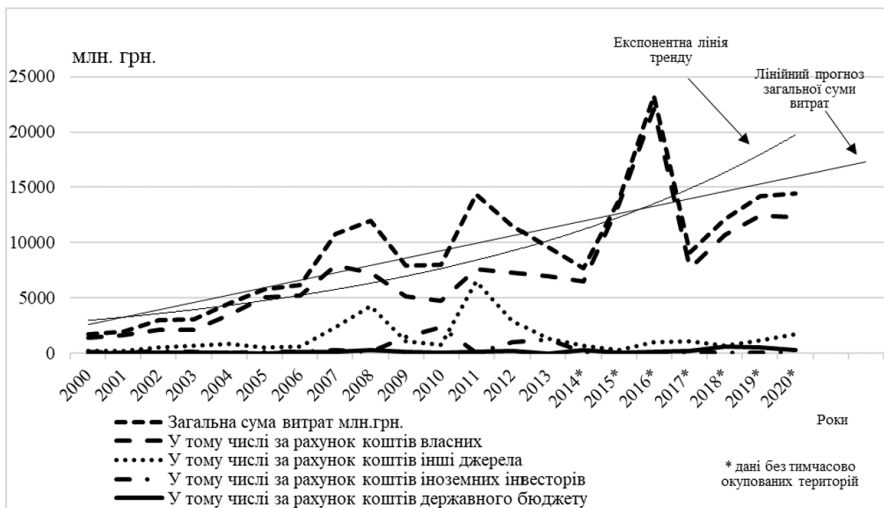
* дані без тимчасово окупованих територій
Джерело: сформовано авторами за [3].

за розміром на другому місці після власного фінансування. Розмір такого фінансування коливався протягом 2000-2020 рр. від 203,1 млн грн до 6 542,2 млн грн і відповідно на кінець періоду збільшився у 32 рази.

Виявлено, що найкраща ситуація з фінансуванням інноваційної діяльно-

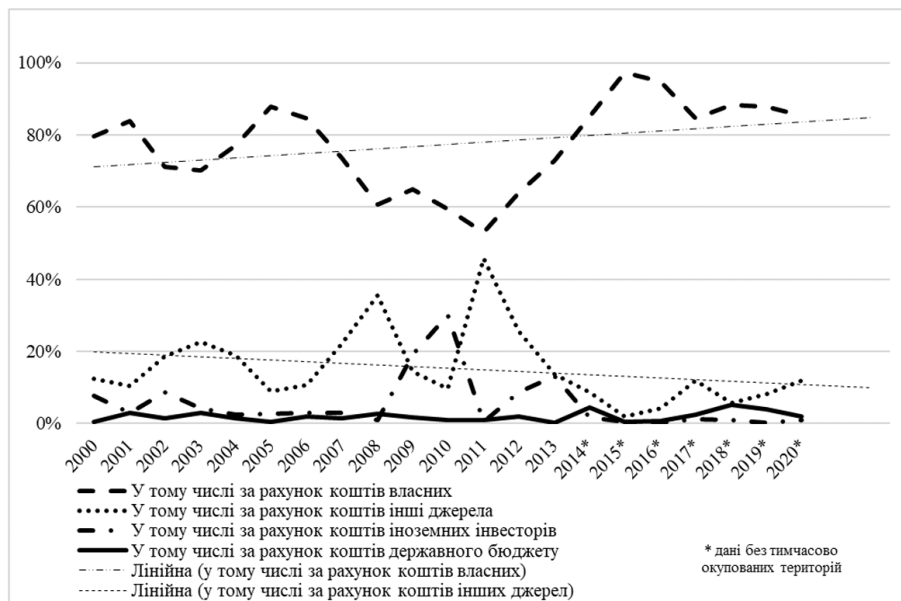
сті промислових підприємств в Україні була в 2011, 2016 і 2020 роках. У ці періоди спостерігалось зростання фінансування з власних коштів і коштів інших джерел (рис. 1).

Із 2015 року загальне фінансування інноваційної діяльності суттєво збільшилося в порівнянні з першим

Рис. 1. Джерела фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств в Україні

Джерело: побудовано авторами за даними [3].

Рис. 2. Частка джерел фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств в Україні

Джерело: побудовано авторами за даними [3].

десятиліттям нового тисячоліття та здійснюється в основному за рахунок власних коштів підприємств. Починаючи з 2011 року частка фінансування інноваційної діяльності з власних джерел постійно збільшується, а всіх інших джерел фінансування знижується (рис. 2).

Державне фінансування в Україні, як правило, надавалося на реалізацію інноваційних проектів, які відносилися до стратегічних і пріоритетних напрямів інноваційної діяльності на 2011–2021 рр., передбачених статтею 4 Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» прийнятого 8 вересня 2011 року №3715-VI [8].

Такими напрямками є:

1) освоєння нових технологій транспортування енергії та освоєння альтернативних джерел енергії, впро-

вадження енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій;

2) освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, озброєння та військової техніки, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування;

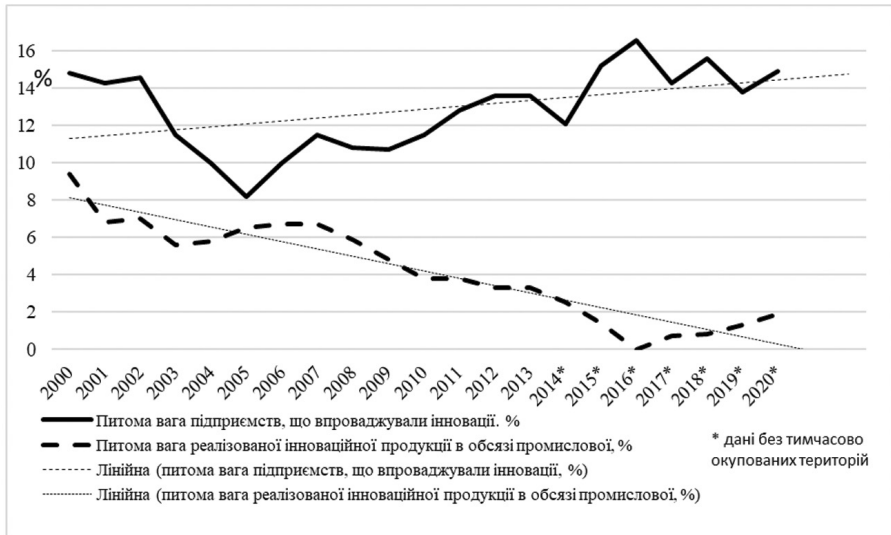
3) освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх обробки і з'єднання, а також створення індустрії наноматеріалів і нанотехнологій;

4) технологічне оновлення й розвиток агропромислового комплексу;

5) впровадження нових технологій і обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування й фармацевтики;

6) широке застосування технологій більш екологічного виробництва з метою охорони навколишнього природного середовища;

7) розвиток сучасних інформацій-

Рис. 3. Впровадження інновацій на промислових підприємствах України

Джерело: побудовано авторами за даними [3].

них, комунікаційних технологій і робототехніки.

Загальна сума фінансових ресурсів, направлених на інноваційну діяльність в Україні, мала сталу тенденцію зростання з 2000 по 2008 рік, далі фінансування також збільшувалося, проте стрибкоподібно. У 2016 році фінансування інноваційної діяльності становило рекордну суму 23,3 млрд грн. Необхідно зазначити, що в цей період найбільша частка фінансування (94,9%) здійснювалося за рахунок власних коштів підприємств.

Частка промислових підприємств, які впроваджували інновації зменшилася з 14,8% у 2000 році до 8,2% в 2005 році, а далі знову поступово зросла до 16,6% у 2016 році (рис. 3).

Прямої залежності між розміром суми фінансових інвестицій в інноваційну діяльність і часткою підприємств, які впроваджували інновації, не визначено. Ще більш негативною за досліджуваний період є тенденція

перманентного зниження частки реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції.

За період із 2003 по 2020 роки кількість впроваджених у виробництво інноваційних видів продукції суттєво змінювалася (рис. 4). Так, із 2003 по 2006 рік кількість найменувань впроваджених інноваційних видів продукції знизилася з 7416 до 2408 од., тобто зменшилася більше ніж у 3 рази. У подальшому, до 2016 року, відбувалося поступове зростання кількості впроваджених інноваційних видів продукції, проте вже в наступний період до 2020 року відбувалися суттєві коливання. Аналіз даних показує, що кількість нових найменувань техніки, впровадженої у виробництво за даний період, коливалася в менших межах, і склала найменше 641 найменування в 2009 році, а найбільше, 1314 найменувань, у 2014 році.

Рис. 4. Впровадження у виробництво інноваційних видів продукції на промислових підприємствах України

Джерело: побудовано авторами за даними [3].

Сучасний стан інноваційної діяльності на вітчизняних промислових підприємствах є наслідком відсутності стратегічного бачення і послідовної державної політики щодо переведення України на інноваційний шлях розвитку, формування національної інноваційної екосистеми (сукупності інституцій, відносин, а також різних видів ресурсів, задіяних у процесі створення та застосування наукових знань і технологій, які забезпечують розвиток інноваційної діяльності), яка забезпечувала б його реалізацію та підвищувала розвиток інноваційної культури в державі, використовуючи, крім фінансових, інші механізми розвитку інноваційної діяльності [9].

Із метою подолання зазначених проблем і для сталого розвитку держави необхідно забезпечити сприятливі умови для створення й функціонування інноваційно активних

підприємств, розвитку національної інноваційної екосистеми, залучення вітчизняних та іноземних інвесторів. Для цього в Україні було розроблено Стратегію розвитку інноваційної діяльності до 2030 року. Основними напрямками розвитку інноваційної діяльності в Україні визначено [7, 9]:

- створення сприятливого нормативно-правового поля для суб'єктів господарювання, що провадять інноваційну діяльність;
- розвиток інноваційної інфраструктури, методично-консалтингове забезпечення, розширення зв'язків вітчизняних науковців і винахідників з іноземними підприємствами;
- стимулювання підприємств до наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок та інноваційної діяльності;
- надання на конкурентних засадах державної підтримки підпри-

ємствам, які проводять наукові дослідження;

- утворення мережі конкурентоспроможних інноваційних підприємств (організацій) для співробітництва з міжнародними високотехнологічними компаніями (транснаціональними корпораціями), а також участі в міжнародних кластерах інноваційних компаній, які виробляють інноваційну продукцію чи здійснюють наукові дослідження і науково-технічні (експериментальні) розробки;

- сприяння створенню кластерів, які об'єднують промислові підприємства з закладами професійної (професійно-технічної) освіти, що готуватимуть фахівців для роботи на підприємствах, і з науковими установами й закладами вищої освіти, що здійснюють науково-методичне забезпечення впровадження новацій, а також надання їм підтримки на місцевому рівні, зокрема шляхом поширення успішного досвіду;

- сприяння створенню інноваційної інфраструктури, яка надаватиме юридичний супровід і різні види консультаційних послуг як авторам новацій, так і бізнесу, зокрема щодо оцінки технологічного рівня науково-технічних (експериментальних) розробок і їх економічної ефективності;

- запровадження в Україні європейських технічних стандартів, передбачених Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони;

- запровадження механізму підтримки підприємств у разі впровадження ними новітніх технологій, застосування більш високого рівня

стандартизації продукції, що виробляється.

Прогнозується, що реалізація Стратегії забезпечить збільшення: кількості фізичних осіб і суб'єктів господарювання, що займаються винахідництвом, прикладними дослідженнями й науково-технічними розробками, насамперед за межами державного сектору; кількості суб'єктів господарювання, що надають послуги з комерціалізації технологічних рішень; надходжень від продажу та використання (насамперед, експорту) об'єктів інтелектуальної власності, наукоємної продукції (результатів наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок, програмного забезпечення, ноу-хау, інших інтелектуальних послуг); обсягів позабюджетного фінансування наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок; частки інвестицій у нематеріальні активи від усього обсягу капітальних інвестицій; частки доходів від експлуатації та продажу об'єктів інтелектуальної власності власного виробництва у фінансуванні закладів вищої освіти; частки підприємств, які займаються інноваціями.

Задля активізації інноваційної діяльності підприємств необхідно більш широко використовувати: кошти державного і місцевих бюджетів; кошти залучені через механізм державно-приватного партнерства; фінансову допомогу, яку надають Україні міжнародні установи та іноземні держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Забезпечення конкурентоспроможності українських товарів, послуг

і технологій – це важлива проблема в умовах сучасності, вирішення якої пов'язане з удосконаленням їх розробки, виготовлення, продажу й технічного обслуговування, тобто зі здійсненням цілеспрямованої інноваційної діяльності. Проведене дослідження показує, що державна політика України щодо здійснення інноваційної діяльності досить нестабільна і фрагментарна. На жаль, державні акти, що приймаються, не підтверджуються фінансовими та іншими інструментами, які б дозволили вітчизняним підприємствам прискореними темпами проводити ефективну інноваційну політику.

Інтенсивність конкуренції визначається тим, як швидко переваги в прибутковості втрачаються в результаті успішного відтворення інновацій конкурентами. Передусім це залежить від того, наскільки швидко конкуренти реагують на ривок вперед підприємства-піонера і наскільки динамічним є попит. У такій ситуації керівництву держави, після перемоги, варто більше приділити уваги удосконаленню існуючої законодавчої бази й створенню реальних фінансових інструментів допомоги підприємствам України в здійсненні інноваційної діяльності. Предметом подальших досліджень будуть механізми розробки й залучення фінансування для прискореного інноваційного розвитку економіки України.

Список використаних джерел

1. Гавриш О.М., Пильнова В.П., Пісковець О.В. Інноваційне підприємництво: сутність, значення та проблеми в сучасних умовах функціонування. Економіка та держава. № 12. 2020. С. 109–113.
2. Гонтарева розповіла, коли відновлять банківське кредитування. Власна справа. Новини українського бізнесу. 2015. URL: <https://vlasnasprava.ua/gontareva-rasskazala-kogda-vosstanoviyat-bankovskoe-kreditovanie/>
3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Ершова Г.В. Інноваційна діяльність в Україні: основні тенденції та проблеми. Економіка і прогнозування. № 4. 2017. С.137–148.
5. Івченкова О.Ю., Крикуненко К.М. Інноваційне підприємництво як складова стратегії розвитку економіки України. Економічний вісник Донбасу. 2018. № 3(53). С. 141–146.
6. Інвестування розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій: монографія / Ю.О. Лупенко та ін.; за ред. О.В. Захарчука і М.І. Кісіля. Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки». Київ: ННЦ «ІАЕ», 2021. 311 с.
7. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін. Київ: НАН України, 2015. 336 с.
8. Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 липня 2002 р. № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>
9. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 8 вересня 2011 р. №3715-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text>
10. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text>
11. Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні: матеріали XII Міжнародного бізнес-форуму (Київ, 22 березня 2019 р.) / відп. ред. А.А. Мазаракі. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 154 с.

12. Тюха І.В., Кузнецова В.А. Проблеми інноваційної діяльності в Україні та на вітчизняних підприємствах. Ефективна економіка. № 11. 2015. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4545>
  13. Харів П.С. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів. Тернопіль: Економічна думка, 2018. 326 с.
  14. Garner D. R., Conway R. P., Owen R. R. The Ernst and Young Guide to Raising Capital. New York : John Wiley & Sons Inc. 1992. 356 p.
  15. Gitman L.J., Joehnk M. D., Smart S. B. Fundamentals of investing. Publisher: Pearson. 2017. 655 p.
-

References

1. Havrysh, O.M., Pylnova, V.P. & Piskovets, O.V. (2020). Innovatsiine pidpriemnytstvo: sutnist, znachennia ta problemy v suchasnykh umovakh funktsionuvannia. [Innovative entrepreneurship: essence, meaning and problems in modern operating conditions]. *Ekonomika ta derzhava*, 12, 109–113.
2. Hontareva rozpovila, koly vidnovliat bankivske kredytuvannia. (2015). [Gontareva told when bank lending will be restored Gontareva told when bank lending will be restored]. *Vlasna sprava. Novyny ukrainskoho biznesu*. Retrieved from <https://vlasnasprava.ua/gontareva-rasskazala-kogda-vosstanovlyat-bankovskoe-kreditovanie/>
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Yershova, H.V. (2017). Innovatsiina diialnist v Ukraini: osnovni tendentsii ta problemy [Innovative activity in Ukraine: main trends and problems]. *Ekonomika i prohnozuvannia*, 4, 137–148.
5. Ivchenkova, O. Yu., & Krykunenka, K. M. (2018). Innovatsiine pidpriemnytstvo yak skladova stratehii rozvytku ekonomiky Ukrainy. [Innovative entrepreneurship as a component of the economic development strategy of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, 3(53), 141–146.
6. Investuvannia rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky ta silskykh terytorii. (2021). [Investing in the development of the agrarian sector of the economy and rural areas]: monohrafiia / Lupenko, Yu.O. ta in.; za red. Zakharchuka, O.V. & Kisilia, M.I. Kyiv, 311.
7. Innovatsiina Ukraina 2020: natsionalna dopovid. (2015). [Innovative Ukraine 2020: national report] / for general ed. Geitsa, V.M. and others; NAS of Ukraine. Kyiv, 336.
8. Pro innovatsiinu diialnist : Zakon Ukrainy (2002). [On innovative activity: Law of Ukraine]. No. 40-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>
9. Pro priorityetni napriamy innovatsiinoi diialnosti v Ukraini : Zakon Ukrainy (2011). [On priority areas of innovative activity in Ukraine: Law of Ukraine]. No 3715-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text>
10. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku sfery innovatsiinoi diialnosti na period do 2030 roku : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy. (2019)/ [On the approval of the Strategy for the development of the sphere of innovative activity for the period until 2030: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. No. 526. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text>
11. Problemy ta perspektyvy rozvytku innovatsiinoi diialnosti v Ukraini: materialy XII Mizhnarodnoho biznes-forumu. (2019). [Problems and prospects of the development of innovative activity in Ukraine: materials of the XII International Business Forum] / vidp. red. Mazaraki, A.A. Kyiv, 154.
12. Tiukha, I.V., Kuznietsova, V.A. (2015). Problemy innovatsiinoi diialnosti v Ukraini ta na vitchyznianskykh pidpriemstvakh [Problems of innovative activity in Ukraine and at domestic enterprises]. *Efektivna ekonomika*,

11. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4545>
13. Khariv, P.S. (2018). Innovatsiina diialnist pidpriemstva ta ekonomichna otsinka innovatsiinykh protsesiv. [Innovative activity of the enterprise and economic evaluation of innovative processes]. Ternopil, 326.
14. Garner, D. R. , Conway, R.P. & Owen R.R. (1992). The Ernst and Young Guide to Raising Capital. New York : John Wiley & Sons Inc, 356.
15. Gitman, L.J., Joehnk, M.D. & Smart, S.B. (2017). Fundamentals of investing. Publisher: Pearson, 655.

Stretovych O., Skopenko N. (2023).

FINANCING INNOVATIVE ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF UKRAINE

BIOECONOMY AND AGRARIAN BUSINESS, 14(2): 21-32.

[https://doi.org/10.31548/economics14\(2\).2023.021](https://doi.org/10.31548/economics14(2).2023.021)

Abstract. Ensuring the competitiveness of Ukrainian goods and technologies is an important problem, the solution of which is connected with the implementation of targeted financing of innovative activities. The purpose of the study is to determine the state and establish trends in the financing of innovative activities of industrial enterprises of Ukraine for the period 2000-2020 according to the actual data of the State Statistics Service of Ukraine as of the date of publication of the report. Analytical method, methods of data grouping, graphic methods, methods of deduction, comparison, systematization and logical generalization were used in the research process. The article examines the dynamics of sources of financing innovative activities of Ukrainian enterprises over a certain period of time; internal and external sources of financing innovative processes, problems and prospects of their involvement by industrial enterprises are considered. It was established that in the period before the announcement of quarantine measures due to COVID-19 and the subsequent start of Russia's aggressive war against Ukraine, the main sources of funding for innovative activities in Ukraine were: companies' own funds; state budget funds; funds of foreign investors and funds of other sources of financing. The conducted studies show that the state policy of Ukraine regarding the implementation of innovative activities is unstable and fragmented. The adopted state acts are not supported by financial and other instruments that would allow enterprises to implement and finance innovative activities at an accelerated pace. In such a situation, the country's leadership should pay more attention to improving the legislative framework and creating real financial instruments to help Ukrainian enterprises in carrying out innovative activities.

Key words: innovative activity; innovative activity; sources of financing; internal sources; external sources; monetary resources.

РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГАЛУЗЕЙ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ МАРКЕТИНГУ

Ю.А. ПЕРЕГУДА,

кандидат географічних наук,

доцент кафедри глобальної економіки,

Національний університет біоресурсів і природокористування України,

м. Київ, Україна

E-mail: julilla.pereguda@gmail.com

Н.М. КОРОБОВА,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри глобальної економіки,

Національний університет біоресурсів і природокористування України,

м. Київ, Україна

E-mail: globeco@pubip.edu.ua

Анотація. Метою статті є виявлення особливостей і розробка прикладних рішень регулювання конкурентоспроможності галузей тваринництва, зокрема равликівництва, рибного господарства, органічної аквакультури. У рамках дослідження застосовано методи синтезу, кількісні та графічні методи у питаннях виявлення специфічних елементів цифровізованого маркетингу продукції тваринництва, узагальнення. Методологічною основою дослідження є метод стратегічного аналізу в рамках цифровізованого маркетингового управління в галузі тваринництва за напрямками собівартості, знання продукту, ціноутворення, встановлення коридору цільових цін, а також ефективного управління контрактними умовами. Запропоновано підходи до вивчення проблематики формування і реалізації цифровізованого маркетингу продукції тваринництва, що ґрунтується на глибинній оцінці широкого спектру факторів впливу, в контексті регулювання конкурентоспроможності. Описано схожості та розбіжності процесу цифровізованого маркетингу загалом і в галузях тваринництва. Здійснено аналіз ключових факторів впливу на цифровізований маркетинг продукції тваринництва в контексті забезпечення конкурентоспроможності. На основі аналізу розглянутих факторів впливу виділено ключові аспекти управління цифровізованим маркетингом продукції тваринництва, що покликано посилити її конкурентоспроможність. Наголошено на важливості врахування специфічних галузевих факторів у рамках планування та реалізації цифровізованого маркетингу в галузі тваринництва у світлі регулюван-

ня конкурентоспроможності. Запропоновано процес планування та реалізації цифровізованого маркетингу продукції тваринництва, що складається з семи взаємоузгоджених етапів. Окремо розглянуто специфічні галузеві фактори впливу на цифровізований маркетинг продукції галузей тваринництва в розрізі собівартості, розуміння продукту, ціноутворення та управління контрактними умовами. Перспективами майбутніх досліджень є конкурентоспроможний розвиток процесу цифровізованого маркетингу продукції тваринництва на основі інструментів діджиталізації, а також поглиблений аналіз інфраструктури цифровізованого маркетингового управління в тваринництві для забезпечення конкурентоспроможності в умовах економічних викликів.

Ключові слова: конкурентоспроможність; цифровізований маркетинг; регулювання; равліківництво; органічна аквакультура; рибне господарство

Актуальність.

У сучасних умовах мінливого середовища постає проблема регулювання конкурентоспроможності в сільськогосподарському секторі у світлі економічних викликів. При цьому розвиток нових підходів до маркетингового управління у перспективі очевидно має ґрунтуватися на цифровізації. Тваринництво не є виключенням на даний час. Одним із ключових важелів забезпечення конкурентоспроможності на мікро- та макрорівнях є ефективне застосування цифровізованого маркетингу як бізнес-функції, що створює додаткову цінність як на макро-, так і мікро-рівні. Відповідно постає нагальна потреба в посиленні цифровізованого маркетингу продукції тваринництва у світлі суттєвих викликів конкурентної природи, зокрема в контексті проблематики регулювання конкурентоспроможності та цифровізації управління. Цифровий маркетинг дозволяє виробникам тваринницької продукції охопити ширшу аудиторію за межами своїх місцевих або регіональних ринків. Використовуючи онлайн-платформи, соціальні мережі та пошукову оптимізацію, виробники можуть демонструвати свою

продукцію потенційним клієнтам у різних географічних регіонах. Таке розширене охоплення може призвести до збільшення продажів і ринкових можливостей для галузей аграрного сектору національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Доцільно відмітити, що питанням і проблематиці цифровізованого маркетингу в площині забезпечення конкурентоспроможності, зокрема, компаній у галузі тваринництва, приділяється значна увага науковців і практиків. Так, дослідники Alavion S. J., Taghdisi A. [1] розглядають проблематику діджитал маркетингу в контексті формування агро-кластерів в Ірані. У свою чергу група науковців Tittonell P., Fernandez M., El Mujtar V., Preiss P. та ін. [2] аналізують шляхи подолання наслідків коронавірусної хвороби в розрізі маркетингового управління на прикладі сімейних ферм у Південній Америці. У роботі Liao M. J., Zhang J., Wang R. M., Qi L. [3] представлені аспекти застосування онлайн маркетингових стратегій для брендваної агропродукції. Науковцями Yang Z., Paudel K. P., Wen X. [4] подано ана-

ліз маркетингу свіжих фруктів за рахунок використання каналу соціальних мереж у Китаї. Окремо слід відмітити проблематику управління ціноутворенням і прогнозуванням цін агропродукції на прикладі преміальних продуктів, яка досить детально розглянута у дослідженні Deina C., Do Amaral Prates M. H., Alves C. H. R. [5]. У продовження питання підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності аграрних підприємств відмітимо також працю дослідників Abro, A. A., Awan, N. W. [6], які аналізують рівень прибутковості в контексті сучасного маркетингового управління в розрізі різних видів агропродукції на прикладі Пакистану в умовах сучасних викликів. У цілому роботи сучасних науковців у сфері підвищення ефективності діяльності та конкурентоспроможності аграрних підприємств за допомогою сучасних маркетингових та інших інструментів висвітлюють такі питання: аналіз драйверів маркетингового управління для малих ферм [7]; маркетингові канали для продукції тваринництва в Тихоокеанському регіоні [8]; аналіз сучасних маркетингових підходів у рамках роботи молочних ферм [9; 10]; застосування технологій Big Data в маркетингу агропродукції в Індії [11]; особливості запровадження технологій смарт фармінг у площині управління маркетингом агропродукції в Бразилії [12]; сучасні технології у контексті маркетингового управління у тваринництві на прикладі США [13]; вплив біокліматичного потенціалу на конкурентоспроможність продукції тваринництва в контексті цифровізації управління [14]; практики управління конкурентоспроможністю продукції тваринництва в контексті підприємницького підходу, що ґрунтується на

засадах цифровізації на макрорівні [15; 19; 21]; забезпечення відповідального господарювання в площині розвитку галузей равликівництва, рибного господарства, органічної продукції аквакультури у контексті сучасного регуляторного поля [16]; конкурентоспроможність равликівництва в контексті сучасних трендів розвитку сектору на прикладі Нігерії [17]; застосування інструментарію цифрового маркетингу в роботі господарств, які спеціалізуються на равликівництві [18; 20].

Однак, галузеві особливості цифровізованого маркетингу в контексті підтримки конкурентоспроможності продукції тваринництва є недостатньо вивченими і потребують досліджень в умовах надзвичайних викликів для вітчизняної економічної науки.

Мета дослідження: виявлення особливостей і розробка прикладних рішень регулювання конкурентоспроможності галузей тваринництва, зокрема равликівництва, рибного господарства, аквакультури на основі сучасних підходів до цифровізованого маркетингового управління в контексті економічної волатильності.

Матеріали та методи дослідження.

Для досягнення базових завдань у рамках дослідження використано такі методи: синтезу – для ідентифікації тенденцій у розрізі цифровізованого маркетингу продукції тваринництва й основних драйверів змін; кількісні та графічні методи для вивчення галузевих особливостей цифровізованого маркетингу в галузі тваринництва. Методологічною основою дослідження є метод стратегічного аналізу. Стратегічний аналіз в даному дослі-

дженні сприятиме реалізації комплексу як кількісних, так і якісних інструментів регулювання, зосереджуючись на дослідженні економічного агента, екзогенного та ендогенного середовища й аспектах розробки та імплементації стратегії при розробленні прикладних рішень регулювання конкурентоспроможності галузей тваринництва, зокрема равликівництва, рибного господарства, органічної аквакультури в умовах надзвичайних економічних викликів.

Результати дослідження та їх обговорення.

Для того, щоб ґрунтовніше зрозуміти актуальність питання регулювання в галузях національної економіки, доцільно розглянути аспекти розуміння регулювання конкурентоспроможності як відносно нової концепції в економічній науці та практиці управління бізнесом, що бере початок із другої половини ХХ ст. Дані підходи передусім розглядалися у роботах послідовників американського економіста та консультанта Майкла Портера. Зокрема, вчені виділяли конкурентоспроможність як здатність економічного агента до ефективної боротьби у відповідному екзогенному середовищі, виходячи зі своїх ендогенних характеристик, який має за мету отримання економічного результату для стейкхолдерів вищий за середній на відповідному ринку. При цьому була поширена концепція конкурентоспроможності на макrorівень – базуючись на своїх науково-практичних здобутках мікрорівня. Також погоджуємося з думкою вчених-економістів, що конкурентоспроможність на макrorівні визначається як здатність країн і галузей до

ефективної інтеграції в міжнародне середовище та окремі кластери, базуючись на наявних ресурсах і структурних спроможностях. Враховуючи те, що відповідно постає задача активізації роботи економічних агентів за ринковим напрямком, а саме посилення ринкової позиції з точки зору частки ринку, рівня маржинальності, темпів зростання на ринку. Із метою забезпечення задач щодо посилення конкурентоспроможності активно застосовується інструмент цифровізованого маркетингу. Зауважимо, що цифровізований маркетинг за своєю сутністю є специфічним видом управлінської діяльності, що передусім бере до уваги проблематику посилення позиції компанії на ринку та задоволення потреб споживача за рахунок використання специфічного інструментарію в розрізі кількох блоків, а саме, Блок 1 «Продукт (товар або послуга)», Блок 2 «Ціноутворення», Блок 3 «Просування», Блок 4 «Канали продажу». Відповідно посилення маркетингової функції веде до росту ринкового та фінансового результату компанії. У свою чергу, цифровізований маркетинг продукції тваринництва за своєю сутністю не відрізняється у фундаментальних аспектах від маркетингу інших товарів або послуг. Однак, внаслідок специфіки галузі, її внутрішніх особливостей, екзогенних і ендогенних сил, які чинять вплив на галузь тваринництва як в Україні, так і в інших регіонах світу, цифровізованому маркетингу продукції тваринництва притаманні певні особливості. Поміж особливостей маркетингу продукції тваринництва можемо виділити такі: необхідність врахування волатильності цін на сировинну продукцію; значна залежність від динаміки руху фінансового

та сировинного ринків у різних регіонах світу; суттєвий вплив кліматичного фактору на результати діяльності як окремої компанії, так і галузі в цілому в рамках окремого виробничого сезону; суттєва обмеженість окремої компанії в площині встановлення цін на власну продукцію внаслідок низького ступеню диференціації продукції, а також обмежень цінового коридору на продукцію; потреба врахування логістичних аспектів роботи в галузі.

Маємо відзначити, що все вказане зумовлює певну специфіку цифровізованого маркетингу продукції тваринництва, що має бути врахована у контексті розроблення науково-практичних рішень щодо підвищення конкурентоспроможності українських тваринницьких господарств і вітчизняного АПК у цілому. Як будь-яка бізнес-діяльність цифровізований маркетинг продукції тваринництва потребує певної узгодженості етапів планування і реалізації. Можемо виділити методологію з планування та імплементації цифровізованого маркетингу продукції тваринництва, що складатиметься з таких етапів: Етап 1 «Прийняття рішення про цільовий продуктовий мікс», Етап 2 «Підрахунок собівартості та встановлення цін у рамках цільового продуктового міксу», Етап 3 «Ціноутворення в рамках цільового продуктового міксу», Етап 4 «Визначення календарю продажів», Етап 5 «Глибинне вивчення цільових ринків», Етап 6 «Вивчення доступних рішень у площині маркетингового та ринкового менеджменту», Етап 7 «Планування та реалізація цифровізованого маркетингового плану для продукції тваринництва». Сутність і детальний опис етапів подано в табл. 1.

Відповідно проблематика планування та імплементації цифровізо-

ваного маркетингу конкурентоспроможності продукції тваринництва є комплексним процесом, який охоплює широкий спектр драйверів як на мікро-, так і мезо- та макро-рівнях. Іншою особливістю цифровізованого маркетингу продукції тваринництва є врахування галузевих особливостей, поміж яких можемо виділити необхідність поглибленого аналізу собівартості продукції тваринництва, формування інтегрального розуміння продукту, встановлення цільового рівня цін і вивчення контрактних умов. Розглянемо виділені галузеві аспекти цифровізованого маркетингу продукції тваринництва детальніше.

Поглиблений аналіз собівартості продукції тваринництва включає оцінку витрат виробництва й потреб у фінансуванні з використанням внутрішніх даних компанії, порівняння з галузевими бенчмарками, використання даних конкурентів, а також даних у відкритих джерелах. Відповідно за рахунок аналізу собівартості продукції можна ефективно побудувати цільовий продуктовий мікс на стратегічному рівні, а також сформулювати адекватний календар продажів і циклів виробництва на операційному рівні. Оцінку рівня собівартості необхідно підкріпити аналізом динаміки цін із метою забезпечення конкурентоспроможної позиції компанії на ринку у коротко- та довгостроковій перспективі. Результати аналізу собівартості також слугують основою для встановлення рівня цільових цін на продукцію тваринництва, прийняття інвестиційних і фінансових рішень на рівні компанії. Адекватна оцінка собівартості продукції тваринництва сприяє й більшій гнучкості компанії на ринку в світлі значної волатильності цін, попиту та пропозиції.

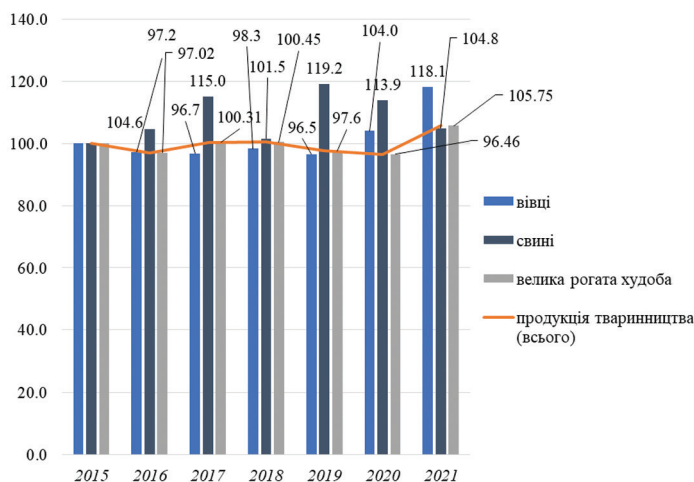
1. Етапи аналізу застосування цифрових інструментів маркетингу для регулювання конкурентоспроможності продукції тваринництва

Етапи	Коментарі
1. Прийняття рішення про цільовий продукто-вий мікс	Визначити цільову структуру портфелю продукції компанії в розрізі продуктових ліній і інноваційних типів продукції. Даний аналіз ґрунтується на структурних особливостях ринку, динаміці цін, особливостей ринкової кон'юнктури, перспектив зростання в цілому на агропродовольчому ринку та в окремих секторах і нішах
2. Розрахунок собівартості і встановлення цін у рамках цільового продуктового міксу	Здійснити розрахунок собівартості одиниці продукції та продуктових ліній, аналіз точки безбитковості, оцінка рівня маржинальності, вивчення рівня прибутковості інвестицій в равликівництво, сектори рибного господарства, органічну аквакультуру
3. Ціноутворення в рамках цільового продуктового міксу	Провести ціновий аналіз і постановку цільового рівня цін з метою керування маркетингом і ринковою позицією протягом року, а також з метою управління ціновим ризиком, включаючи продукцію равликівництва, рибу, органічну продукцію аквакультури
4. Визначення календарю продажів	Здійснити поглиблений аналіз динаміки ринку й цін, який покликаний визначити найбільш сприятливі для компанії моменти продажу продукції та сприяти більш ефективному управлінню ціновим ризиком і ризиком несвоєчасних поставок продукції
5. Глибинне вивчення цільових ринків	Вивчити ключові характеристики і тренди ринку в розрізі його структури, цінової динаміки, приросту обсягів виробництва й продажів у цілому та за окремими сегментами. У рамках здійсненого аналізу корегуються маркетингові плани
6. Вивчення доступних рішень у площині маркетингового та ринкового менеджменту	Здійснити аналіз доступних інструментів і рішень у розрізі управління маркетингом. У рамках цих рішень виділяємо: визначення способу продажу продукції (спотові або форвардні ціни); кооперацію з іншими виробниками продукції тваринництва в рамках встановлення середніх цін на відповідному ринку на певний визначений проміжок часу (зазвичай, кілька місяців); використання інструменту договорів поставки з відстрочкою
7. Планування та реалізація цифровізованого маркетингового плану для забезпечення конкуренто-спроможності продукції тваринництва	Скласти цифровізований маркетинговий план відповідно до здійсненого на більш ранніх етапах аналізу, базуючись на вже наявних напрацюваннях у рамках підготовчих етапів. Даний маркетинговий план має складатися з чотирьох основних блоків: Блок 1 «Продукт (товар або послуга)», Блок 2 «Ціноутворення», Блок 3 «Просування», Блок 4 «Канали продажу». У рамках виділених блоків має бути сформовано цілі та способи їх досягнення за рахунок наявних інструментів і спроможностей. Маркетинговий план має переглядатися протягом року на предмет відповідності сучасній ринковій кон'юнктурі та суттєвим змінам на ринку, галузі, конкурентному середовищі.

Джерело: авторська розробка.

Формування інтегрального розуміння продукту передбачає глибоке вивчення наявного продуктового міксу в розрізі типів наявної продукції тваринництва. Це зумовлює необхідність розробки та прийняття управлінських рішень щодо ціноутворення й умов поставки. Відповідно глибоке знання продукту сприяє покращенню зв'язків із ключовими клієнтами, а також формуванню позитивного біз-

нес-іміджу на ринку. Знання продукту також слугує основою для якісної презентації пропозиції компанії. Розуміння наявного продуктового міксу і потреб цільових груп клієнтів сприяє посиленню конкурентоспроможності компанії в частині формування своєчасних рішень на ринку, що сприяють створенню ефективної ціннісної пропозиції. Встановлення цільового рівня цін і вивчення контрак-

Рис. 1. Ціновий індекс продукції тваринництва в ЄС – за типами та всього, (2015 р. = 100), 2015-2021 рр.

*Джерело: авторська розробка на основі [16; 19; 21-24].

тних умов передбачає визначення цільового коридору цін, виходячи з виробничої собівартості конкретної продукції та сучасного рівня цін на ринку на даний тип продукції. Рівень цільових цін, коридор цін, а також часовий горизонт досягнення даних цін мають бути визначені на основі прогнозних даних, а також аналітичної оцінки на базі внутрішньої та зовнішньої ринкової інформації.

Важливою є розробка управлінських рішень у розрізі цін на продукцію тваринництва на основі надійних даних і джерел. Ключовим джерелом даних і аналітики є державні агенції статистики, зокрема, у форматі цінових індексів (рис. 1).

Як видно з рис. 1 ціни на продукцію тваринництва у ЄС у 2021 році порівняно із 2015 роком у середньому зросли на 9,55 пункти. В основному це відбулося за рахунок зростання цінового індексу продукції вівчарства – на 18,1 пункти. За-

уважимо, що перевагою встановлення саме коридору цільових цін (а не однієї ціни) є здатність компанії до оперативного реагування на зміну ринкової кон'юнктури, що, в свою чергу, суттєво посилює конкурентоспроможність продукції. Це також посилює взаємозв'язок компанії з ринком, партнерами, клієнтами. У рамках визначення цін на продукцію тваринництва також необхідно вивчити особливості умов доставки продукції, що є додатковим фактором посилення конкурентоспроможності компанії на ринку. Важливо розуміти відмінності між різними умовами контракту та вміти їх адекватно застосовувати залежно від конкретної бізнес-ситуації. Поміж найбільш розповсюджених умов контрактів виділяють форвардний контракт, відкриті торги на аукціонах з продажу продукції тваринництва, прямі продажі цільовим групам клієнтів, застосування інструментів опціонів у рам-

ках хеджування. Додатково в процесі прийняття управлінського рішення щодо умов контракту необхідно враховувати аналітику щодо цільового рівня цін і коридору цін. Наголошуємо, що адекватне ціноутворення й досягнення сприятливих контрактних умов є ключовою умовою забезпечення конкурентоспроможності. Це також уможливує досягнення цільового рівня прибутковості бізнесу, виплату позикових зобов'язань.

Відповідно проблематика забезпечення конкурентоспроможності продукції тваринництва у сучасних умовах цифровізації має додатково вивчатися в контексті основних аналітичних підходів до аналізу конкурентоспроможності в галузі. Кращою практикою в даному контексті є застосування Індексу якісної продуктивності QPR, що являє собою інструмент для оцінки ефективності управління з точки зору витрат і отриманих результатів. Індекс якісної продуктивності QPR подано в формулі:

$$QPR = (Vr \times P_{cost}) / (V \times P_v + V_h \times P_{cost}),$$

де V – обсяг загалом виробництва продукції тваринництва в регіоні; Vr – обсяг продукції тваринництва, що реалізовано, та продукції тваринництва, що залишається на власні потреби регіону; V_h – обсяг продукції тваринництва в регіоні, що не реалізовано; P_v – загальний обсяг витрат на виробництво та реалізацію виробленої продукції тваринництва; P_{cost} – середнє арифметичне витрат на виробництво одиниці продукції в регіоні.

Зауважимо, що зазначений індекс сприятиме вивченню ефективності застосування різноманітних драйверів на рівні окремої компанії чи господарства. Зокрема, застосування даного аналітичного інструменту ро-

бить можливим поглиблене вивчення зон покращення для управління в контексті ефективності застосування наявних ресурсів, враховуючи сучасний контекст цифровізованого управління. Проведене дослідження підтверджує, що за допомогою цифрового маркетингу виробники тваринницької продукції можуть створити онлайн-присутність, яка підвищує їхню видимість на ринку. Вони можуть демонструвати свою продукцію на привабливих веб-сайтах, платформах соціальних мереж та онлайн-маркетах. Така підвищена видимість може допомогти підвищити впізнаваність бренду і залучити потенційних клієнтів, які, можливо, не дізналися б про їхню продукцію в інший спосіб. У порівнянні з традиційними методами маркетингу, інструменти цифрового маркетингу часто пропонують економічно ефективні рішення. Онлайн-рекламні платформи, такі як реклама з оплатою за клік (PPC) та реклама в соціальних мережах, дозволяють виробникам більш ефективно розподіляти свої маркетингові бюджети, орієнтуючись на конкретні демографічні групи й відстежуючи показники ефективності. Така економічна ефективність може бути особливо корисною для малих тваринницьких підприємств із обмеженими маркетинговими ресурсами. Використовуючи інструменти цифрового маркетингу, виробники тваринницької продукції можуть розширити обсяги продажів, орієнтуватися на конкретні сегменти клієнтів, підвищити ефективність взаємодії з клієнтами, оптимізувати маркетингові бюджети й процес прийняття управлінських рішень на їх основі. Ці переваги сприяють підвищенню конкурентоспроможності на ринку тва-

ринницької продукції та покращенню загальної ефективності аграрного бізнесу в умовах глобальних трансформаційних процесів.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

У результаті дослідження маємо всі підстави зробити висновки, що проблема формування і реалізації результативного цифровізованого маркетингу продукції тваринництва є ключовим важелем забезпечення регулювання конкурентоспроможності як на рівні окремої компанії чи фермерського господарства, так і галузі тваринництва, а також сільськогосподарського сектору та національної економіки в цілому. У результаті наукових розвідок виявлено особливості побудови цифровізованого маркетингового управління в галузі тваринництва в світлі регулювання конкурентоспроможності в мінливому економічному середовищі. Наголошено на важливості окремого фокусу на специфічних галузевих факторах у формуванні сучасних маркетингових управлінських рішень щодо продукції тваринництва. При цьому спеціальний фокус дослідження направлений на проблематику результативного планування та імплементації процесу цифровізованого маркетингового управління в тваринництві зокрема равликівництва, рибному господарстві, органічній аквакультурі, в контексті регулювання конкурентоспроможності. Важливим є виділення семи взаємоузгоджених етапів процесу цифровізованого маркетингового управління для галузей тваринництва. Маємо всі підстави звернути увагу на важливість поглибленої роботи в рамках цифровізованого маркетингового

управління в галузі за напрямками собівартості, диференціації асортименту продукту, ціноутворення, встановлення коридору цільових цін. Перспективами майбутніх досліджень є розвиток цифровізованого маркетингового управління в тваринництві на основі здобутків діджиталізації. Додатковий науковий інтерес становить розширений аналіз інфраструктури цифровізованого маркетингового управління в тваринництві в світлі регулювання конкурентоспроможності.

Тож у перспективі доцільно на практиці реалізувати поставлені задачі й виділені ключові драйвери, що впливають на регулювання конкурентоспроможності в контексті цифровізації маркетингового управління. Необхідним є й урахування галузевих особливостей, які впливають на маркетинг продукції для регулювання конкурентоспроможності тваринництва, зокрема равликівництва, рибного господарства, органічної аквакультури у світлі економічних викликів і сучасних трендів цифровізації управління. При цьому важливо здійснити аналіз процесу планування і реалізації цифровізованого маркетингового управління у тваринництві в контексті регулювання конкурентоспроможності на даному етапі економічного розвитку.

Список використаних джерел

1. Alavion S.J., Taghdisi A. Rural E-marketing in Iran; Modeling villagers' intention and clustering rural regions. Information Processing in Agriculture. 2021. Vol. 8. Issue 1. P. 105–133.
2. Tittonell P., Fernandez M., El Mujtar V., Preiss P., Sarapura S., Laborda L., Mendonça M., Alvarez V., Fernandes G., Petersen P., Cardoso I. Emerging responses to the COVID-19 crisis from family farming

- and the agroecology movement in Latin America – A rediscovery of food, farmers and collective action. *Agricultural Systems*. 2021. Vol. 190. P. 103098. DOI: 10.1016/j.agsy.2021.103098
3. Liao M.J., Zhang J., Wang R. M., Qi L. Simulation research on online marketing strategies of branded agricultural products based on the difference in opinion leader attitudes. *Information Processing in Agriculture*. 2021. Vol. 8. Issue 4. P. 528–536.
  4. Yang Z., Paudel K. P., Wen X. On-line marketing of fresh fruits by New Farmers: Use of a WeChat platform in China. *Computers and Electronics in Agriculture*. 2022. Vol. 199. P. 107117.
  5. Deina C., Do Amaral Prates M. H., Alves C.H.R., Martins M.S.R., Trojan F., Stevan S.L., Siqueira H.V.A methodology for coffee price forecasting based on extreme learning machines. *Information Processing in Agriculture*. 2021. URL: <https://doi.org/10.1016/j.inpa.2021.07.003>.
  6. Abro A.A., Awan N.W. Comparative analysis of profitability of major and minor crops in Pakistan. *Journal of the Saudi Society of Agricultural Sciences*. 2020. Vol. 19. Issue 7. P. 476–481.
  7. Tatis Diaz R., Pinto Osorio D., Medina Hernández E., Moreno Pallares M., Canales F.A., Corrales Paternina A., Echeverría-González A. Socioeconomic determinants that influence the agricultural practices of small farm families in northern Colombia. *Journal of the Saudi Society of Agricultural Sciences*. 2021. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jssas.2021.12.001>.
  8. Tinsley T.L., Chumbley S., Mathis C., Machen R., Turner B.L. Managing cow herd dynamics in environments of limited forage productivity and livestock marketing channels: An application to semi-arid Pacific island beef production using system dynamics. *Agricultural Systems*. 2019. Vol. 173. P. 78–93.
  9. Bosona T., Gebresenbet G. Multipurpose simulation model for pasture-based mobile Automated Milking and Marketing System, Part-I: Pasture, milk yield, and milk marketing characteristics. *Computers and Electronics in Agriculture*. 2021. Vol. 190. P. 106212.
  10. Van der Lee J., Oosting S., Klerkx L., Opinya F., Bebe B.O. Effects of proximity to markets on dairy farming intensity and market participation in Kenya and Ethiopia. *Agricultural Systems*. 2020. Vol. 184. P. 102891.
  11. Kellengere Shankarnarayan V., Ramakrishna H. Paradigm change in Indian agricultural practices using Big Data: Challenges and opportunities from field to plate. *Information Processing in Agriculture*. 2020. Vol. 7. Issue 3. P. 355–368.
  12. Pivoto D., Waquil P.D., Talamini E., Finocchio C.P.S., Dalla Corte V.F., De Vargas Mores G. Scientific development of smart farming technologies and their application in Brazil. *Information Processing in Agriculture*. 2018. Vol. 5. Issue 1. P. 21–32.
  13. Drewry J.L., Shutske J.M., Trechter D., Luck B.D., Pitman L. Assessment of digital technology adoption and access barriers among crop, dairy and livestock producers in Wisconsin. *Computers and Electronics in Agriculture*. 2019. Vol. 165. P. 104960.
  14. Pichura V., Dudiak N., Vdovenko N. Space-Time Modeling of Climate Change and Bioclimatic Potential of Steppe Soils. *Indian Journal of Ecology*. 2021. Vol. 48 (3). P. 671–680.
  15. Karpenko L., Zalizko V., Vdovenko N., Starynets O., Mienailova H. Entrepreneurship as a basis for promotion of the strategy of development of polish industrial enterprises. *Journal of Entrepreneurship Education*. 2019. Vol. 22. Issue 3. P. 1–7.
  16. Koval V.V., Mikhno I.S., Deineha O.V., Bezuhlyi I.V., Deineha I.O., Udovychenko V.V. Regulatory mechanisms of responsible aquaculture and sustainable development

- of ecotourism in territorial communities. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. 2022. Vol. 31 (2). № 3. P. 333–342.
17. Adewale C.I., Belew K.Y. Economic analysis of snail production and its contribution to food security of farming households in Nigeria. *Agricultura Tropica Et Subtropica*. 2022. Vol. 55. Issue 1. P. 159–168.
18. Aderounmu A.F., Oyewo I.O., Oke O.O. Economic Analysis of Snail Marketing in Ibadan North East Local Government Area Oyo State, Nigeria. *Asian Journal of Agricultural Extension, Economics and Sociology*. 2019. Vol. 34. Issue 4. P. 1–8.
19. Вдовенко Н.М., Наконечна К.В. Особливості структурних змін в економіці України. *Економіка АПК*. 2018. № 9. С. 56–61.
20. Маргасова В.Г. Досвід регулювання ринку продукції равликівництва в США та можливості його реалізації в Україні. *Науковий вісник Полісся*. № 2 (25). 2022. С. 6–19. DOI:10.25140/2410-9576-2022-2(25)-6-19
21. Vdovenko N.M., Korobova N.M. Methods of state regulation of agricultural sector in terms of the orientation of the economy to safety and quality standards. *Wspolnaca Europejska*. 2015. № 3 (3). Vol. 3. С. 68–80.
22. Рада Європейського Союзу. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/>
23. Евростат. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>
24. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
25. Goyal A.A. Critical Analysis of Porter's 5 Forces Model of Competitive Advantage. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research*. 2021. Vol. 7. p. 149–152.
2. Tittonell, P., Fernandez, M., El, Mujtar, V., Preiss, P., Sarapura, S., Laborda, L., Mendonça, M., Alvarez, V., Fernandes, G., Petersen, P., Cardoso, I. (2021). Emerging responses to the COVID-19 crisis from family farming and the agroecology movement in Latin America – A rediscovery of food, farmers and collective action. *Agricultural Systems*, 190, 103098. DOI: 10.1016/j.agsy.2021.103098
3. Liao, M.J., Zhang, J., Wang, R.M., Qi, L. (2021). Simulation research on online marketing strategies of branded agricultural products based on the difference in opinion leader attitudes. *Information Processing in Agriculture*, 8 (4), 528–536.
4. Yang, Z., Paudel, K.P., Wen, X. (2022). Online marketing of fresh fruits by New Farmers: Use of a WeChat platform in China. *Computers and Electronics in Agriculture*, 199, 107117.
5. Deina, C., Do Amaral Prates, M.H., Alves, C.H.R., Martins, M.S.R., Trojan, F., Stevan, S. L., Siqueira, H.V. (2021). A methodology for coffee price forecasting based on extreme learning machines. *Information Processing in Agriculture*. URL: <https://doi.org/10.1016/j.inpa.2021.07.003>.
6. Abro, A.A., Awan, N.W. (2020). Comparative analysis of profitability of major and minor crops in Pakistan. *Journal of the Saudi Society of Agricultural Sciences*, 19 (7), 476–481.
7. Tatis Diaz, R., Pinto Osorio, D., Medina Hernández, E., Moreno Pallares, M., Canales, F. A., Corrales Paternina, A., Echeverría-González, A. (2021). Socioeconomic determinants that influence the agricultural practices of small farm families in northern Colombia. *Journal of the Saudi Society of Agricultural Sciences*. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jssas.2021.12.001>.
8. Tinsley, T.L., Chumbley, S., Mathis, C., Machen, R., Turner, B.L. (2019). Managing cow herd dynamics in environments of limited forage productivity and livestock

---

References

1. Alavion, S.J., Taghdisi, A. (2021). Rural E-marketing in Iran; Modeling villagers' intention and clustering rural regions. *Information Processing in Agriculture*, 8, (1), 105–133.

- marketing channels: An application to semi-arid Pacific island beef production using system dynamics. *Agricultural Systems*, 173, 78–93.
9. Bosona, T., Gebresenbet, G. (2021). Multipurpose simulation model for pasture-based mobile Automated Milking and Marketing System, Part-I: Pasture, milk yield, and milk marketing characteristics. *Computers and Electronics in Agriculture*, 190, 106212.
  10. Van der Lee, J., Oosting, S., Klerkx, L., Opinya, F., Bebe, B.O. (2020). Effects of proximity to markets on dairy farming intensity and market participation in Kenya and Ethiopia. *Agricultural Systems*, 184, 102891.
  11. Kellengere Shankarnarayan, V., Ramakrishna, H. (2020). Paradigm change in Indian agricultural practices using Big Data: Challenges and opportunities from field to plate. *Information Processing in Agriculture*, 7 (3), 355–368.
  12. Pivoto, D., Waquil, P.D., Talamini, E., Finocchio, C.P.S., Dalla Corte, V.F., De Vargas Mores, G. (2018). Scientific development of smart farming technologies and their application in Brazil. *Information Processing in Agriculture*, 5 (1), 21–32.
  13. Drewry, J.L., Shutske, J.M., Trechter, D., Luck, B.D., Pitman, L. (2019). Assessment of digital technology adoption and access barriers among crop, dairy and livestock producers in Wisconsin. *Computers and Electronics in Agriculture*, 165, 104960.
  14. Pichura, V., Dudiak, N., Vdovenko, N. (2021). Space-Time Modeling of Climate Change and Bioclimatic Potential of Steppe Soils. *Indian Journal of Ecology*, 48 (3), 671–680.
  15. Karpenko, L., Zaluzko, V., Vdovenko, N., Starynets, O., Mienailova, H. (2019). Entrepreneurship as a basis for promotion of the strategy of development of polish industrial enterprises. *Journal of Entrepreneurship Education*, 22 (3), 1–7.
  16. Koval, V.V., Mikhno, I.S., Deineha, O.V., Bezuhlyi, I.V., Deineha, I.O., Udovychenko, V.V. (2022). Regulatory mechanisms of responsible aquaculture and sustainable development of ecotourism in territorial communities. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 31 (2), 3, 333–342.
  17. Adewale, C.I., Belewu, K.Y. (2022). Economic analysis of snail production and its contribution to food security of farming households in Nigeria. *Agricultura Tropica Et Subtropica*, 55 (1), 159–168.
  18. Aderounmu, A.F., Oyewo, I.O., Oke, O.O. (2019). Economic Analysis of Snail Marketing in Ibadan North East Local Government Area Oyo State, Nigeria. *Asian Journal of Agricultural Extension, Economics and Sociology*, 34 (4), 1–8.
  19. Vdovenko, N.M., Nakonechna, K.V. (2018). Osoblyvosti strukturnykh zmin v ekonomitsi Ukrainy [Peculiarities of structural changes in the economy of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 9, 56–61.
  20. Marhasova, V.H. (2022). Dosvid rehulyuvannya rynku produktsiyi ravlykivnytstva v SSHA ta mozhlyvosti yoho realizatsiyi v Ukraini [The experience of regulating the market of snail farming products in the USA and the possibility of its implementation in Ukraine]. *Naukovy visnyk Polissya*, 2 (25), 6–19. DOI:10.25140/2410-9576-2022-2(25)-6-19.
  21. Vdovenko, N.M., Korobova, N.M. (2015). Methods of state regulation of agricultural sector in terms of the orientation of the economy to safety and quality standards. *Wspolraca Europejska*, 3 (3), 3, 68–80.
  22. Rada Yevropeys'koho Soyuzu [Council of the European Union]. Retrieved from <https://www.consilium.europa.eu/en/>
  23. Yevrostat [Eurostat]. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat>
  24. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/>
  25. Goyal, A.A. (2021). Critical Analysis of Porter's 5 Forces Model of Competitive Advantage. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research*, 7, 149–152.

Perehuda Y., Korobova N. (2023).

REGULATION OF THE COMPETITIVENESS OF THE INDUSTRIES OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE ECONOMY UNDER THE CONDITIONS OF APPLICATION OF DIGITAL MARKETING TOOLS

BIOECONOMY AND AGRARIAN BUSINESS, 14(2): 33-45.

[https://doi.org/10.31548/economics14\(2\).2023.033](https://doi.org/10.31548/economics14(2).2023.033)

Abstract. *The purpose of the article is to identify features and develop applied solutions for regulating the competitiveness of livestock industries, in particular snail farming, fish farming, organic aquaculture, based on modern approaches to digitalized marketing management in the context of economic volatility. In order to achieve the objectives of the research and the set goal in the process of developing practical proposals in the modern conditions of exogenous and endogenous challenges for the livestock industry and in the formation of demand for self-produced products of snail farming, fish farming, and organic aquaculture, the problem of regulating its competitiveness is exacerbated. Additional complexity of the task is added by the need to take into account specific industry drivers within the framework of digitalized marketing management in these sectors of livestock production. Also, as part of the research, we applied synthesis methods, quantitative and graphic methods in the identification of specific elements of digitalized marketing of livestock products, theoretical methods in the analysis, generalization, as well as explanations in the generalized analytical processes of calculating the cost of livestock products, including the assessment of production costs and financing needs due to deep analytics. The methodological basis of the study is the method of strategic analysis within the framework of digitalized marketing management in the field of animal husbandry in the areas of cost, product knowledge, pricing, establishing a corridor of target prices, as well as effective management of contract conditions. Approaches to the study of the problems of formation and implementation of digitalized marketing of animal husbandry products, based on an in-depth assessment of a wide range of influencing factors, in the context of regulation of competitiveness, are proposed. Aspects of the formation and implementation of an effective process of digitalized marketing management and its impact on the fulfillment of business goals are highlighted. The similarities and differences of the digital marketing process in general and in the livestock industry are described. An analysis of the key factors influencing the digitalized marketing of livestock products in the context of ensuring competitiveness was carried out. Based on the analysis of the considered influencing factors, the key aspects of digitalized marketing management of livestock products are highlighted, which is intended to strengthen its competitiveness. The importance of taking into account specific industry factors in planning and implementation of digitalized marketing in the livestock industry in the light of competitiveness regulation is emphasized. The process of planning and implementation of digitized marketing of livestock products, consisting of seven mutually agreed stages, is proposed. The industry-specific factors influencing the digitalized marketing of products of the livestock industry in terms of cost, product understanding, pricing and management of contract conditions are separately considered. Prospects for future research are the competitive development of the process of digitized marketing of livestock products based on digitization tools, as well as an in-depth analysis of the infrastructure of digitized marketing management in livestock to ensure competitiveness in the face of economic challenges.*

Key words: *competitiveness; digital marketing; regulation; snail farming; organic aquaculture; fish farming.*

ENSURING EFFECTIVE MANAGEMENT OF THE CREDIT PORTFOLIO OF A COMMERCIAL BANK IN THE CONDITIONS THE MODERN CRISIS

O. B. ZHARIKOVA,

*PhD, Associate Professor of the Department of Banking and Insurance,
National University of Life and Environmental Science of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

ORCID: 0000-0002-1259-1712

E-mail: ele0309@ukr.net

O.V. PASHCHENKO,

*PhD, Associate Professor of the Department of Economic Theory,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

ORCID: 0000-0002-0603-8072

E-mail: opashchenko26@gmail.com

M.S. SMALYUH,

*Master, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

E-mail: marynasmaliukh@gmail.com

Abstract. *The purpose of the publication is research on ensuring effective management of the bank's credit portfolio and finding ways to expand bank lending in the leading sectors of the economy. Practical calculations were carried out on the basis of JSC CB «PrivatBank» for the years 2019-2022. It was determined that the bank's credit activity is one of the important sources of attracting funds to the country's economy and ensuring its optimal functioning. To achieve the goal, general scientific methods were used: observation, comparison, abstraction, grouping, statistical methods, observation, methods of analysis and synthesis, induction and deduction. According to the main results of the study, it was proved that: one of the directions of credit portfolio management of JSC CB «PrivatBank» is the stabilization of the portfolio by diversification of risks, which forms a dual approach to its management; financial institutions are obliged to implement new requirements for the development and implementation of non-performing asset management processes, problem asset management strategies, control and reporting on the implementation of the problem asset management strategy; the development of a problem assets management strategy in accordance with the Regulation will contribute to the improvement of the efficiency of the management of the credit portfolio of each banking institution, in particular JSC CB «PrivatBank». The practical significance of the*

obtained results lies in the most important factor in overcoming the consequences of the financial crisis and resuming economic growth, namely the growth of bank credit investments, which is impossible without proper organization of credit risk management.

Key words: bank; banking system; credit; bank credit portfolio; bank credit portfolio management; bank credit risk.

Introduction.

The banking system is one of the key elements of the country's economy, therefore the efficient operation of commercial banks is a particularly relevant issue today. Sustainable functioning and dynamic development of the banking system is one of the conditions for the successful development of the national economy. In recent years, however, the banking system of Ukraine has functioned in conditions of uncertainty, financial instability, political transformations and foreign occupation of part of the country with the threat of invasion of the eastern and southern regions. The existing problems in the banking system have transferred into the form of a banking crisis under the influence of macroeconomic and political factors, the military conflict. The program of reforms proposed by the National Bank of Ukraine aims to improve the banking system. It has led to a significant reduction in risks and problems number and made significant changes in the functioning of system banks.

A sustainable banking system of the country testifies to the effective functioning of the country as a whole. The main source of banks' income is its profit from credit transactions, which is why the main task the bank management faces today is the effective management of the credit portfolio of a commercial institution. Inefficient management of a banking institution credit portfolio leads to an increase in the credit transactions

risks, which, in turn, results in losses and the invested resources loss.

Analysis of recent research and publications.

The bank's credit activity is one of the important sources of attracting funds to the country's economy and supporting its optimal functioning. Banks increase the activity of the state and business sectors of the economy through lending activities. However, today the process of bank lending needs improvement. This also applies to the formation of a credit portfolio, which occupies a key place in the priorities of commercial banks, as it allows to more clearly develop their strategy and tactics, as well as to determine opportunities for lending to clients and developing business activity. An effective and high-quality loan portfolio helps to maximize the profitability of both an individual bank and the overall performance of the banking system. Scientific works of domestic and foreign scientists such as: Yu. Bugel, O. Vasyurenko [1], O. Dzyublyuk [2], A. Yepifanov [3], E.J. Dolan, O. Malakhova, O. Lavrushin [10-11], G. Panova, N. Rogozhnikova, E. Ryasnykh, Y. Seryk, P. Chub and many others.

The analysis of scientific works on the given issue allows us to state that there is no consensus in the economic literature regarding the definition of the term «credit portfolio» and the system of indicators that reflect its qualitative characteristics. Therefore, the analysis

of the theoretical and methodological components of the credit portfolio and the scientific justification of the tools for regulation and increasing the efficiency of its use are relevant.

The aim of the study. The purpose of the study is to generalize the theoretical, methodological and practical aspects of the formation and management of the bank's credit portfolio on the example of the commercial bank JSC CB «PrivatBank».

Materials and methods of research.

The following research methods were used in the research process: observation (systematic study of the bank, obtaining primary information in the form of financial reporting indicators for the analyzed period), comparison (comparison of analyzed parameters, coefficients, balance sheet items with each other or with a basic indicator, normative value), abstraction (departure in the definition of categories from non-essential properties and selection of several essential characteristics), grouping method (when considering the classification of loans); various methods of statistical methods, in particular comparison – when comparing actual data for the relevant periods; observations were used to study and evaluate the financial condition of Credit Agricole Bank, methods of analysis and synthesis, induction and deduction.

Results of the research and their discussion.

Lending is the most important type of a banking institution activity, because the stable financial condition and profitability of the bank directly depends on the results of lending to customers. In

addition, bank loans play an important role in financing various sectors of the economy. Crediting can redistribute the excessive resources of those companies, and thus, satisfy the needs of others for additional resources. Credit activity of banks are rather profitable and they earn income, therefore the management of the lending process is important, because, to some extent, all banks face problems of loans non-repayment.

A set of actions and measures in the field of credit policy development and implementation, organization of the credit process based on the direct influence on the credit portfolio forms a bank's credit activity management system. The latter is an important component of bank management, as it is aimed at the effective allocation of available resources in loans while maintaining the optimal level of credit risk and the desired level of profitability from loan operations, which ultimately ensures the bank's financial stability.

Based on this, each bank must regularly assess the credit portfolio management processes and take appropriate measures to change its structure in order to minimize possible losses from non-fulfillment of credit obligations by the customers.

To form an effective credit policy, it is necessary to take into account the modern conditions of banking institutions functioning. As of the end of 2022, the banking sector of Ukraine had record financial indicators. Banks were highly profitable, the sector's return on capital was the highest. In 2022, allocations to reserves were the lowest in over a decade's period. Macroeconomic conditions were favorable, the debt burden of the real sector was acceptable, household incomes were growing rapidly – all these contributed to the low cost of

credit risk, and could remain for years under similar circumstances.

One of the reasons for the loans-to-GDP ratio decline during the studied period is the rapid growth of incomes, which indicates the low average indebtedness of the population and a significant potential for lending recovery. The experience of other countries reveal that mortgages make a factor in the recovery of lending in the long term, but the volume of mortgage lending in Ukraine remains immaterial.

The development and implementation of a credit policy is one of the components of the credit activity management process. The successful functioning of the bank largely depends on the credit policy since it determines the standards, parameters and procedures guiding bank employees loans granting, issuing and management. Credit policy documenting as a regulatory basis for ensuring its practical implementation at the level of each bank is of great importance. So, as a regulatory document, the bank's credit policy is most often presented in the form of a regulation.

Currently, JSC CB «PrivatBank» is the leader in consumer lending in Ukraine. The bank develops its own credit policy and uses quite effective mechanisms for its practical implementation.

JSC CB «PrivatBank» developed the «Regulations on Credit Policy» aimed to control the risks arising in the process of credit resources allocation. The Regulations defines the tasks, functions, principles and standards of credit activity, the responsibilities and powers of bank employees at each stage of the credit process and provides a comprehensive approach to risk management, which ultimately guarantees the most appropriate use of the bank's resources.

The Regulations establish that the main goal of JSC PrivatBank credit portfolio management is to achieve the scheduled profit level, which is primarily aimed at attracting new clients, maximizing the potential of relations with every existing client, as well as obtaining the income adequate to the risks taken.

One of the directions of JSC CB «PrivatBank» credit portfolio management is stabilization of the portfolio through the risks diversification, which forms a dual approach to its management, namely:

- management at the level of a separate operation, taking into account the risk related;

- management of the credit portfolio general characteristics carried out to avoid the risk of concentrations through using the limitations of individual segments.

Therefore, the «Regulations on Credit Policy» of JSC KB «PrivatBank» provides the basis for the practical implementation of the bank's effective lending policy, regulates credit activity and defines the main aspects of the credit portfolio management analysis.

We have evaluated the credit portfolio management process in JSC CB «PrivatBank», through the analysis of its structure for 2019–2022 (Table 1).

Table 1 data indicate that for the period of 2019–2022, the category «Loans managed as a separate portfolio» has the largest share in the overall structure of the bank's assets. It includes non-performing loans that were issued before December 19, 2016, that is, before the bank was transferred to state ownership. As of December 31, 2022, the share is 40.75%, which is 35.78% less compared to 2019. The bank must gradually get rid of these assets and re-

1. The structure of the loan portfolio of JSC CB «PrivatBank» for 2019–2022

Article, UAH million	Year				Structure, %			
	2019	2020	2021	2022	2019	2020	2021	2022
Funds in other banks	0	27 118	25 059	26 243	0.00	8.76	6.55	6.54
Loans managed as a separate portfolio	212 795	210 579	164 332	163 513	76.53	67.99	42.96	40.75
Loans and debts of legal entities	5648	6 250	5 509	4 091	2.03	2.02	1.44	1.02
Loans and debts of individuals	63 434	68 253	53 839	60 992	22.81	22.04	14.07	15.20
Total assets	278 048	309 723	382 525	401 296	100	100	100	100

Source: compiled by the authors based on their own research. PrivatBank commercial bank joint stock company annual report. December 31, 2022. Calculated by the authors [14, 15].

structure them, because practically this item increases the credit load and does not increase the bank income. The share of this portfolio in the total structure of assets has a tendency to decrease. The same is true for lending to legal entities and individuals – the shares decreased, respectively, from 2.03% and 22.81% as of 2019 to 1.02% and 15, 20% as of 2022. An increase in the total number of assets due to deposits in securities indicates some improvement in the structure of the bank's credit portfolio owing to the use of effective credit management tools [14–19, 18].

Equally important in the assessment of the studied bank loan portfolio is its quality assessment (Table 2) since it determines the amount of reserves for credit risks, the choice of loan portfolio management methods for further development and implementation of the necessary measures to improve its quality. Table 2 data reveal the activation of lending and the growth of the amount of non-overdue and unimpaired loans which in 2022 made 27.22% of the total amount of loans (in 2019 – 15.68%) and has an indicator of UAH 66,035 million (in 2019 – UAH 45,765 million). However, the share of impaired loans in the overall structure of the JSC KB Privat-Bank credit portfolio prevails, which

amounted to 83.72% in 2019. The share has been decreasing every year. However, it decreased only due to the reduction of the total volume of loans issued, and not the reduction of impaired loans. As of December 31, 2022, their share was 71.96%.

Nominally, the amount of impaired loans due to revaluations carried out by the bank decreased from UAH 244,419 million in 2019 to UAH 174,551 million in 2022. Consequently, the share of problem loans remains high – debtors who were issued loans from the bank immediately before its nationalization in 2016 do not recover the loan which worsens the loan portfolio quality [15].

This tendency is also observed in the banking sector of Ukraine in general. It is worth noting, however, that the share of non-performing loans still remains high, and the reduction is taking place at an extremely low rate. This necessitates the balance «cleaning» and the National Bank of Ukraine adopted the «Regulation on the organization of the process of problem assets management in banks of Ukraine» dated July 18, 2019. The key thesis of the Regulation: financial institutions are obliged to implement new requirements for development and implementation of non-performing asset management processes, problem

2. The quality structure of the credit portfolio of JSC CB «PrivatBank» for 2019–2022

Article, UAH mln	Year				Structure, %			
	2019	2020	2021	2022	2019	2020	2021	2022
Non-overdue and non-impaired loans	45 765	55 569	50 656	66 035	15.68	18.77	21.76	27.22
Overdue but not impaired loans	1 556	1 399	3 068	1 982	0.53	0.47	1.32	0.82
Impaired loans	244 419	238 981	178 972	174 551	83.72	80.73	76.89	71.96
Purchased/created impaired loans	196	94	76	-	0.07	0.03	0.03	-
Total credits	291 936	296 043	232 772	242 568	100.00	100.00	100.00	100.00

Source: compiled by the authors based on their own research. PrivatBank commercial bank joint stock company annual report. December 31, 2022. Calculated by the authors [14, 15].

3. Calculation of the efficiency ratio of credit portfolio management of JSC CB «PrivatBank» for 2019–2022

Index	Date			
	2019	2020	2021	2022
Loan portfolio yield (LPY), %	13.76	10.32	10.54	8.53
NBU discount rate, %	18.0	13.5	6.0	9.0
Credit portfolio risk (RCP), %	80.88	83.84	82.88	80.20
Credit portfolio management efficiency ratio (CPME)	-0.003	-0.050	-0.090	-0.099

Source: compiled by the authors based on their own research. PrivatBank commercial bank joint stock company annual report. December 31, 2022. Calculated by the authors [14, 15].

asset management strategies, control and reporting on the implementation of the problem asset management strategy [15].

This will help clean up «bad» portfolios through restructuring, selling or writing off non-performing loans, which will ultimately improve the quality of not only the loan portfolio, but also banks' balance sheets in general [14-19, 18].

The development of a problem asset management strategy in accordance with the Regulation will contribute to the improvement of the efficiency of the management of the credit portfolio of each banking institution, in particular JSC CB «PrivatBank». The main task in

assessing credit portfolio management processes of JSC CB PrivatBank is to identify whether the current lending activity provides the maximum possible profitability at a minimum level of risk, which necessitates the calculation of the efficiency ratio of the bank's credit portfolio management (Table 3). The value of this indicator makes it possible to draw final conclusions about the state of the investigated process: the higher its value, the higher the efficiency of the bank's loan portfolio management [15].

Table 3 data indicate that the efficiency ratio of the bank's loan portfolio management in 2019–2022 ranged from -0.099 to -0.003. During the analyzed period, there was a steady tendency to

wards a decrease in the efficiency ratio, which was caused, first of all, by insufficient yield of the bank's loan portfolio. In addition, the indicator of the CPER (credit portfolio efficiency ratio) ratio was significantly affected by the high risk index of the loan portfolio due to significant deductions to the bank's reserves. The negative value of the indicator can be explained by the growth of the NBU discount rate, which, in turn, leads to an increase in the cost of credit resources. A significant increase in reserves for compensation of possible losses on credit operations leads to a deterioration in the credit portfolio quality accompanied by an increase in debt on problem loans [5-9, 15].

Thus, the value of the credit portfolio management efficiency ratio indicates the low efficiency of the credit portfolio management of JSC CB «PrivatBank». The bank needs to improve its credit risk management policy. A large number of overdue loans accounted for in the category «Loans managed as a separate portfolio» leads to:

1. loss of depositors and shareholders' confidence in the bank
2. decrease in consumer sentiment index;
3. emergence of problems with solvency and liquidity;
4. deterioration of the bank's reputation.

In addition, the bank bears additional costs associated with loan repayment requirements, and some part of the bank's assets remain non-performing assets.

Therefore, in order to monitor the efficiency of credit portfolio management, it is recommended to establish an internal limit value of the credit portfolio management efficiency ratio and considered inappropriate granting loan if the value is below the established lev-

el. This will enable to form loan portfolio considered an optimal one from the point of view of the income and risk ratio which will further make it possible to activate the role of the loan portfolio in the financial management system of the bank and the banking system in general.

The effective organization of commercial banks risk management in implementation of their credit provision for the development of the economy is the most important factor in activating the role and importance of the banking sector. Credit risk management, being a necessary condition for the appropriate interaction of banks with potential borrowers, can become a guarantee of banking system credit activity activation in general. It is worth noting that the influence of a set of factors increasing significantly the credit risk of a commercial bank usually becomes more intense during the period of economic development [14–16, 5–9, 19–20].

Among these factors, the following should be noted: a significant amount of loans is issued to a restricted number of borrowers or industries, that is, the concentration of the bank's credit activity in some area (industry) is sensitive to changes in the economy; a large share of loans and other banking operations cover the clients experiencing certain financial difficulties; concentration of the bank's activities in understudied, new, non-traditional areas; making frequent or significant changes to the bank's credit or investment policy regarding the formation of a loan portfolio and securities portfolio; a significant share of new and recently involved clients (those the bank does not have sufficient information on); overly liberal credit policy of the bank (granting loans without the all the required information

and proper analysis of the client's financial condition); inability to obtain adequate collateral for a loan or pledge of assets difficult to realize in the market; significant amounts of loans issued to borrowers that are interrelated; unstable economic and political situation in the country; other factors.

Under the conditions of the mentioned factors affect, credit risk management should be considered as an integral system covering the mechanism of the bank practical actions in risks identification, assessment of the risks magnitude and working out reliable methods of protection. All the elements of this bank credit risk management system ultimately represent a combination of various techniques, ways and methods of the bank's staff work related to the credit operations organization.

As a rule, credit risk management should include: establishment of risk acceptability criteria; analysis of the borrower's creditworthiness; assessment of the amount of provision; determination of the required size of the reserve; making a decision on a loan issuing; assessment of the risk premium, taking into account the bank's costs for credit transactions. These actions of the bank's personnel in the crediting process organization are primarily aimed at maintaining such a level of credit risk that meets the goals of the bank's credit policy, i.e. determines the ability of the latter to ensure the appropriate level of its profitability despite observing the normal conditions of effective activity without significant threats of undermining liquidity and financial stability in the market. Therefore, it is important to regularly carry out a comprehensive analysis of the evaluation, administration, monitoring, control, repayment of loans, advances, guarantees and other

credit instruments to prevent potentially dangerous consequences of credit risk for a commercial bank.

Conclusions and prospects for further research.

These peculiarities of the bank's staff work can be reflected in developing specific stages of the credit risk management organization namely: drawing up the goals and objectives of the bank's credit policy; developing an administrative structure of credit risk management and a system of administrative decision-making; studying the borrower's financial condition; studying the borrower's credit history and business relationships; development and signing of a credit agreement; analysis of the risks of loans non-repayment; credit monitoring of the borrower and the entire loan portfolio; measures for the return of overdue and doubtful loans and for the collateral realization.

Credit risk identification seems to be the most significant among the specified tasks the bank risk management faces. Credit risk implies identifying specific risk areas. Identification involves not only identifying risk areas, but the related practical benefits and possible negative consequences for the bank as well. A comprehensive and reliable information base containing the collection and processing of relevant information along with other elements of its management system is of great importance for the credit risk identification. The reason is that the lack of relevant information is a key factor in any risk occurrence, especially the credit one. To avoid this, banks usually use qualitative and quantitative analysis. Qualitative analysis is an analysis of sources and potential areas of risk determined by its

factors. Therefore, qualitative analysis is based on a clear selection of factors and the list may be specific for each type of bank credit operation.

Measures to improve lending efficiency can be:

- expansion of the object of analysis of the creditworthiness of potential borrowers taking into account their production potential based on the assessment of the internal systems and structure of the enterprise, its personnel, product quality control, management system, including risk management;

- ensuring the positive growth dynamics of deposits (primarily in the national currency of Ukraine) in order to prevent premature return of funds placed by depositors;

- reducing administrative costs and limiting the payment of bonuses, bonuses and other additional material rewards to bank managers;

- permanent control over the quality of the credit portfolio of banks based on the use of the system of profitability and riskiness ratios of loan operations with the appropriate operational response of the bank management;

- transition from a decentralized data storage system to a centralized bureau of credit histories and registration of pledged property, which should reduce the bank's operating costs for assessing the creditworthiness of a potential borrower, as well as take into account such aspects of its activity as tax, budget, and customs discipline;

- limiting the growth of problem debt in the structure of the banks' credit portfolio by reissuing loans with their possible restructuring, compensation of losses at the expense of own profit, sale of the corresponding debt to collection agencies or other affiliated structures for the management of problem debt;

- improvement of systems for estimating the value of pledged property, taking into account all possible factors influencing the price dynamics of the relevant product market segments.

Список використаних джерел

1. Васюренко О.В. Банківські операції: підручник. К.: Знання, КОО, 2017. 243 с.
2. Дзюблюк О.В. Банківська справа: Підручник. Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. 696 с.
3. Епіфанов А.О., Маслак Н.Х., Сало І.В. Операції комерційних банків. Текст: Посібник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. 523 с.
4. Закон України «Про банки і банківську діяльність» Закон від 15.02.2022 № 1882-IX// Відомості Верховної Ради України. 2022, № 5-6, С. 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
5. Закон України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» // Закон від 01.07.2021 № 738-IX // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2021, N 11, ст.140. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1255-15#Text>
6. Закон України «Про заставу» // Закон від 14.01.2020 № 440-IX // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020, № 28, ст.188. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-12#Text>
7. Закон України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» від 30 червня 2021 року (зі змінами) № 1588-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>.
8. Закон України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» від 13 квітня 2022 року (зі змінами) № 4452-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>.
9. Кириченко Т.В. Фінансовий менеджмент: Посібник для ВНЗ. К.: Дашков і К., 2018. 484 с.
10. Лаврушин О.І. Сучасний підхід до формування оптимального кредитного портфелю

- ля. Банківські технології. 2009. № 11. С. 52–65.
11. Лаврушин О.І. Банківські ризики: Посібник / Ред.: проф. О.І. Лаврушин, проф. Н.І. Валенцева. К.: КНОРУС, 2018. С. 37.
  12. Коцовська Р.Р., Павлишин О.П., Хміль Л.М. Банківські операції. К.: Знання, 2015. 390 с.
  13. Zharikova O.B., Cherkesenko K.I. Integration of banks and insurance company's activities in Ukraine. *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*. 2021. Vol. 11, No. 2. DOI: 2.33445 / sds.2021.11.2.5.
  14. Zharikova O.B., Cherkesenko K.I. Bank assurance: new challenges and prospects for development in Ukraine. *Bioeconomics and Agrarian Business*. 2020. Issue 4. №3. P. 76-87. URL: <http://dx.doi.org/10.31548/bioeconomy>.
  15. PrivatBank commercial bank joint stock company annual report December 31, 2022. URL: <https://privatbank.ua/about/finansovaja-otchetnost>
  16. Yukhymenko P., Sokolska T., Arbuzova T., Paska I., & Zharikova O., Khakhula L., Zhytnyk, T. Formation of the model of state support for the Ukrainian agrarian sector in the market economy: change of the approach. *Economic Annals-XXI*. 2021. 187 (1-2). P. 75-81. URL: <https://doi.org/10.21003/ea.V187-07> (Scopus).
  17. Zharikova O., Pashchenko O. & Grebeniuk T. Development of efficient mortgage landing in macroeconomic stability and economic equilibrium provision. *Political Science and Security Studies Journal*. 2022. 3(1). P. 44-57. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7331916>
  18. Zharikova O., Pashchenko O., Korniienko A. Scoring structurization model of commercial banks borrowers' creditability assessment under the global financial crisis. *Bioeconomics and Agrarian Business*. 2022. Том 13. № 1. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Bioeconomy/article/view/16250>
  19. Fuhelo P., Zharikova O., Blishchuk K., Varanovska T., Gudzenko N. Financial support of territorial communities of Ukraine in the context of decentralization. *Independent Journal of Management & Production (Special Edition ISE, S&P)*. 2022. Vol. 13. No. 3. P. 291-309. DOI: <https://doi.org/10.14807/ijmp.v13i3.1979>
  20. Patytska H. Peculiarities of formation of financial and economic potential of territorial communities in the EU countries. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*. 2020. 4. P. 102-107. URL: <https://are-journal.com/are/article/view/536>
-

References

1. Vasiurenko, O.V. (2017). *Bankivski operatsii: pidruchnyk [Banking operations: a textbook]*. K.: Znannya, KOO, 243.
2. Dziubliuk, O.V. (2009). *Bankivska sprava: Pidruchnyk [Banking: Textbook]*. Ternopil: Vyd-vo TNEU «Ekonomiczna dumka», 696.
3. Yepifanov, A.O., Maslak, N.Kh., Salo, I.V. (2007). *Operatsii komertsiiynykh bankiv. Tekst: Posibnyk [Operations of commercial banks. Text: Manual]*. Sumy: VTD «Univer-sytetska knyha», 523.
4. Zakon Ukrainy «Pro banky i bankivsku diialnist» Zakon vid 15.02.2022 № 1882-IX// Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy N 5-6 [Law of Ukraine "On Banks and Banking Activities" Law dated 15.02.2022 No. 1882-IX// Information of the Verkhovna Rada of Ukraine N 5-6] (2022). 5-6, 30. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
5. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia vymoh kredytoriv ta reiestratsiiu obtiazhen» // Zakon vid 01.07.2021 № 738-IX // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (BVR) [Law of Ukraine «On securing creditors' claims and registration of encumbrances» // Law of 01.07.2021 № 738-IX// Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BVR)] (2021).

- 22, 140. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
6. Zakon Ukrainy «Pro zastavu» // Zakon vid 14.01.2020 № 440-IX // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) [Law of Ukraine "On Pledge" // Law of 14.01.2020 № 440-IX // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BVR)] (2020). 28, 188. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-12#Text>
  7. Zakon Ukrainy «Pro Fond harantuvannia vkladiv fizychnykh osib» vid 30 chervnia 2021 roku (zi zminamy) № 1588-IX [Law of Ukraine «On the Deposit Guarantee Fund of Individuals» of June 30, 2021 (as amended) № 1588-IX]. (2021). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>.
  8. Zakon Ukrainy «Pro Fond harantuvannia vkladiv fizychnykh osib» vid 13 kvitnia 2022 roku (zi zminamy) № 4452-VI [Law of Ukraine «On the Deposit Guarantee Fund of Individuals» of April 13, 2022 (as amended) № 4452-VI]. (2022). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>.
  9. Kyrychenko, T.V. (2018). Finansovyi menedzhment: Posibnyk dlia VNZ [Financial management: Manual for universities]. K.: Dashkov & K, 484.
  10. Lavrushyn O.I. (2009). Suchasnyi pidkhid do formuvannia optymalnoho kredytnoho portfelia. Bankivski tekhnolohii [A modern approach to the formation of an optimal credit portfolio. Banking technologies]. Banking technologies, 11, 52–65.
  11. Lavrushyn O.I. (2018). Bankivski ryzyky: Posibnyk [Banking risks: Manual] Red.: prof. O.I. Lavrushyn, prof. N.I. Valentseva. K.: KNORUS, 37.
  12. Kotsovska R.R., Pavlyshyn O.P., Khmil L.M. (2015). Bankivski operatsii [Banking operations]. K.: Znannia, 2015. 390 p.
  13. Zharikova, O.B., Cherkesenko, K.I. (2021). Integration of banks and insurance company's activities in Ukraine. Journal of Scientific Papers «Social Development and Security», 11, 2. DOI: 2.33445 / sds.2021.11.2.5.
  14. Zharikova, O.B., Cherkesenko, K.I. (2020). Bank assurance: new challenges and prospects for development in Ukraine. Bioeconomics and Agrarian Business, 4 (3), 76-87. URL: <http://dx.doi.org/10.31548/bioeconomy>.
  15. PrivatBank commercial bank joint stock company annual report December 31, 2022. Retrieved from: <https://privatbank.ua/about/finansovaja-otchetnost>
  16. Yukhymenko, P., Sokolska, T., Arbutova, T., Paska, I., & Zharikova, O., Khakhula, L., Zhytnyk, T. (2021). Formation of the model of state support for the Ukrainian agrarian sector in the market economy: change of the approach. Economic Annals-XXI, 187 (1-2), 75-81. Retrieved from: <https://doi.org/10.21003/ea.V187-07>
  17. Zharikova, O., Pashchenko, O. & Grebeniuk, T. (2022). Development of efficient mortgage lending in macroeconomic stability and economic equilibrium provision. Political Science and Security Studies Journal, 3(1), 44-57. Retrieved from: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7331916>
  18. Zharikova, O., Pashchenko, O., Korniienko, A. (2022). Scoring structurization model of commercial banks borrowers' creditability assessment under the global financial crisis, 13 (1). Retrieved from: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Bioeconomy/article/view/16250>
  19. Fuhelo, P., Zharikova, O., Blishchuk, K., Baranovska, T., Gudzenko, N. (2022). Financial support of territorial communities of Ukraine in the context of decentralization. Independent Journal of Management & Production (Special Edition ISE, S&P), 13 (3), 291-309. DOI: <https://doi.org/10.14807/ijmp.v13i3.1979>
  20. Patytska, H. (2020). Peculiarities of formation of financial and economic potential of territorial communities in the EU countries. Socio-economic problems of the modern period of Ukraine, 4, 102-107. URL: <https://are-journal.com/are/article/view/536>

Пащенко О.В., Смалюх М.С (2023).

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМ ПОРТФЕЛЕМ
КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ КРИЗИ**

BIOECONOMY AND AGRARIAN BUSINESS, 14(2): 46-57.

[https://doi.org/10.31548/economics14\(2\).2023.046](https://doi.org/10.31548/economics14(2).2023.046)

Анотація. Метою публікації є дослідження щодо забезпечення ефективного управління кредитним портфелем банку та пошуку шляхів розширення банківського кредитування провідних галузей економіки. Практичні розрахунки здійснено на основі АТ КБ «ПриватБанк» за 2019-2022 рр. Особливо актуальним є питання щодо кредитування в мовах сучасної кризи. Визначено, що кредитна діяльність банку виступає одним з важливих джерел залучення коштів в економіку країни і підтримку її оптимального функціонування. Банки за рахунок кредитної діяльності підвищують активність державного і підприємницького секторів економіки. Однак сьогодні процес банківського кредитування потребує вдосконалення. Це стосується і формування кредитного портфеля, який займає ключове місце в пріоритетах діяльності комерційних банків, оскільки дозволяє більш чітко розробляти їх стратегію і тактику, а також визначати можливості з кредитування клієнтів і розвитку ділової активності. У рамках дослідження були використані загальнонаукові методи: спостереження (систематичне вивчення банку, отримання первинної інформації у вигляді показників фінансової звітності за аналізований період), порівняння (зіставлення аналізованих параметрів, коефіцієнтів, статей балансу між собою або з базовим показником, нормативним значенням), абстрагування (відхід у визначеннях категорій від несуттєвих властивостей та виділення декількох суттєвих характеристик), метод групувань (при розгляді класифікації кредитів); різноманітні прийоми статистичних методів, зокрема порівняння – при зіставленні фактичних даних за відповідні періоди; спостереження були використані для вивчення і оцінки фінансового стану АТ КБ «ПриватБанк», методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції. За основними результатами дослідження доведено: одним із напрямків управління кредитним портфелем АТ КБ «ПриватБанк» є стабілізація портфеля шляхом диверсифікації ризиків, що формує подвійний підхід до його управління; фінустанови зобов'язані імплементувати нові вимоги щодо розроблення та запровадження процесів управління непрацюючими активами, стратегії управління проблемними активами, контролю та звітування щодо виконання стратегії управління проблемними активами; розробка стратегії управління проблемними активами відповідно до Положення сприятиме підвищенню ефективності управління кредитним портфелем кожної банківської установи, зокрема й АТ КБ «ПриватБанк». Практична значимість отриманих результатів полягає у найважливішому факторі подолання наслідків фінансової кризи і поновлення економічного зростання, а саме зростання кредитних вкладень банків, котре неможливе без належної організації роботи з управління кредитним ризиком.

Ключові слова: банк; банківські системи; кредит; кредитний портфель банку; управління кредитним портфелем банку; кредитний ризик банку.

СПЕЦИФІКА МІЖНАРОДНОГО ЛІЗИНГУ

О. Л. ЦЮМАЛЬЧУК,

аспірант кафедри глобальної економіки,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
Київ, Україна
E-mail: alekstsional@meta.ua

О. В. КІРЕЙЦЕВА,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри глобальної економіки,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
Київ, Україна
ORCID: orcid.org/0000-0002-9575-5742
E-mail: eva_1310@ukr.net

Анотація. Метою публікації є проаналізувати специфіку міжнародного лізингу через дослідження галузево-секторальної специфіки лізингових операцій і запропонувати основні напрями запровадження зарубіжного досвіду у вітчизняну практику. Особливо актуальним є дане питання в умовах сучасної економічної кризи, спричиненої повномасштабною війною на території України. Для досягнення поставленої мети були використані загальнонаукові методи: статистичний і розрахунково-математичний – за допомогою яких було сформовано всю необхідну вихідну інформацію для аналізу специфіки лізингових операцій; аналізу – для оцінки його ефективності з використанням показників оцінки ефективності інвестиційних проєктів. Користуючись методом наукового узагальнення було розкрито актуальність теми в умовах економічної кризи. Для формування базису дослідження передусім було проаналізовано динаміку розвитку лізингу в різних країнах. Основними результатами дослідження, що представляють наукову новизну стали: розроблений механізм укладання і реалізації лізингової угоди, проаналізовані особливості державного регулювання лізингового ринку деяких провідних країн світу. Кожна країна має свої національні особливості та відмінності при здійсненні лізингових операцій. Міжнародні лізингові відносини водночас включають важливі елементи кредитних операцій, інвестиційної, орендної та комерційної діяльності, які тісно поєднуються один з одним, утворюючи нову організаційно-правову форму бізнесу. Міжнародний лізинг можна вважати формою експорту-імпорту капіталу, оскільки причини міграції капіталу є причинами експорту та імпорту лізингової операції. Практична значимість отриманих результатів полягає у тому, що розроблений механізм укладання і реалізації лізингової угоди може бути використаний як приватними підприємствами, так і державними установами, які укладають лізингові угоди. Із метою забезпечення розвитку міжнародного

лізингу в Україні необхідно на державному рівні всіляко підтримувати розвиток лізингу загалом, зокрема важливо удосконалити чинне законодавство згідно міжнародних норм лізингу і запровадити при імпорті високотехнологічного обладнання інвестиційні податкові пільги.

Ключові слова: міжнародний лізинг; оперативний лізинг; лізингові угоди; ринок лізингових послуг; міжнародний бізнес.

Актуальність.

Міжнародний лізинг – це унікальний інструмент оновлення і поповнення основних фондів сучасним високотехнологічним імпортним обладнанням, що буде особливо актуальним для економічного зростання під час післявоєнної відбудови України. Лізинг це зручний інструмент інвестиційної політики, що має велике значення для розвитку виробництва в період економічної кризи, крім того являється ефективним засобом стимулювання науково-технічного прогресу, а головне – розвитку національної економіки.

Використання міжнародного лізингу як методу залучення інвестицій в економіку України є особливо корисним у сучасних умовах дефіциту капітальних вкладень за рахунок власних коштів підприємств, відсутності необхідної державної підтримки, недостатнього обсягу прямих іноземних інвестицій, обмеженого доступу до довгострокових кредитних ресурсів. Таким чином, лізинг може стати дієвим чинником стимулювання притоку інвестицій в основний капітал та економічного зростання країн у цілому. Для виходу України з економічної кризи, спричиненої повномасштабною війною, потрібні інвестиції. Міжнародний лізинг є високоефективним інвестиційним інструментом, який допомагає оперативно використовувати у виробництві досягнення науково-технічного прогресу.

Міжнародна лізингова діяльність уже певний час впроваджується на практиці, проте механізми її реалізації не мають відповідного теоретичного обґрунтування. Тому вивчення питань розвитку й регулювання міжнародного лізингу в Україні в сучасних умовах має не тільки науково-теоретичне, але й практичне значення.

У сучасних умовах міжнародний лізинг в Україні – це реальна форма довгострокового і середньострокового фінансування основних фондів. Міжнародний лізинг можна розглядати як одну з форм іноземних інвестицій, оскільки він полягає в тому, що інвестор надає в лізинг активи іноземних фірм з метою одержання прибутку в формі лізингових платежів. На відміну від прямих і портфельних інвестицій у лізинговому інвестуванні інвестори повністю не беруть участі в управлінні компанією, але мають певний вплив на прийняття рішень через те, що вони є юридичними власниками активів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналізу специфіки міжнародних лізингових операцій присвячено чимало наукових досліджень, серед яких слід відзначити роботи: Кишакевича Б. й Мігулки О., які приділяли увагу сучасним підходам до оцінки ефективності лізингових операцій зі сторони лізингодавця та лізингоотри-

мувача; Черненко Н. та Ковальчука Н. [14], дослідження яких присвячені аналізу сучасного стану ринку міжнародного лізингу в Україні; Карінцевої О., Харченка М. та Кальченко С. [5], які розглядають доцільність застосування лізингу суб'єктами господарювання в контексті розширення і оновлення матеріально-технічної бази; Роциної Н., Борданової Л., Хоми Л. [13], які досліджують проблеми розвитку лізингу в Україні та інших. Вагомий внесок у дослідження особливостей становлення й розвитку світового і вітчизняного ринку лізингових послуг зробили також такі українські та зарубіжні вчені, як: В. Артиш [1], Головачук Т. [4], С. Ніколаєва та О. Пугаченко [7], Л. Пол [L. Paul], Л. Мігліорато [L. Migliorato] та інші, розглядаючи лізинг як альтернативну форму банківського кредитування та важливу складову інвестиційного механізму оновлення технічної бази виробництва. Однак, варто зауважити, що існує потреба в подальшому аналізі розвитку міжнародного лізингу з урахуванням специфіки економіки кожної країни та їх стратегічного курсу на інтеграційний розвиток, адже, як показує досвід, лізинг активно впливає на розміри інвестицій, відкриваючи можливості для розвитку технологій.

Мета дослідження: дослідити галузево-секторальну специфіку міжнародного лізингу і тенденції його розвитку у світі й запропонувати основні напрями запровадження зарубіжного досвіду у вітчизняну практику.

Матеріали та методи дослідження.

Для досягнення поставленої мети в ході дослідження були використані

загальнонаукові методи дослідження: історичний, аналітико-емпіричний, індуктивно-дедуктивний, порівняльний методи для реалізації принципу об'єктивності наукового викладу.

Результати дослідження та їх обговорення.

Насамперед, варто зазначити, що в ході дослідження виявлено сучасні тенденції динамічного розвитку світового ринку лізингових послуг: міжнародна інтеграція; глобалізація; посилення конкуренції між лізингодавцями; спеціалізація; консолідація; утворення стратегічних союзів.

Економічно-фінансове значення лізингу полягає в тому, що він є особливою фінансово-кредитною формою розвитку технологічного базису виробничого процесу. Лізинг дозволяє проводити якісне технічне переозброєння виробництва в умовах дефіциту капіталу у товаровиробників, що особливо важливо за умов кризової економіки. Лізингодержувач – підприємство має можливість користуватися новими високопродуктивними машинами і обладнанням без залучення на ці цілі власних або позичених коштів відповідно до ціни (вартості) даної техніки.

Лізинг змінює систему матеріально-технічного забезпечення виробництва, що є особливо актуальним для виробників сільськогосподарської продукції, виступаючи прогресивним методом управління матеріальними ресурсами. Через лізинг товаровиробникам відкривається доступ до сучасної передової техніки і технології, як правило, особливо дорогої і з швидким моральним старінням. Особливо вигідним є використання лізингу в галузях із сезонним ритмом господарської діяльності, особливо в

аграрно-промислового комплексу. У загальному плані вигоди лізингу, як і за будь-якою іншою формою кредиту, полягають у можливості негайно використовувати об'єкт лізингу при його оплаті через довший період.

Лізингова операція, крім суто лізингу, включає й інші послуги, які можуть бути надані лізингоодержувачу, що є досить вагомою перевагою перед звичайним кредитом. До них відносяться: технічні послуги, наприклад, транспортування об'єкта лізингу до місця його використання клієнтом, монтаж і налагодження обладнання, технічне обслуговування й поточний ремонт обладнання; консультаційні послуги, наприклад, з питань оформлення угоди, оподаткування тощо [2].

Ефективний вплив лізингу на оновлення матеріально-технічної бази товаровиробників пояснюється тими потенційними можливостями, які закладені в лізинговій формі підприємницької діяльності, а саме:

- кредитування в формі машин і обладнання на відміну від грошового кредиту зменшує ризик неповернення коштів, так як за лізингодавцем зберігається право власності на передане майно, тобто лізингове майно виступає в якості застави. У зв'язку з цим за кордоном багато лізингових компаній не вимагають від лізингоодержувача ніяких додаткових гарантій, тому підприємству простіше отримати майно за лізингом, як кредит на його придбання;

- лізинг передбачає 100 % кредитування і не вимагає негайного початку платежів, що дає можливість без різкого фінансового напруження поновлювати виробничі фонди, набувати дороге майно;

- умови лізингової угоди більш гнучкі, в порівнянні з кредитом, так як

надають можливість двом сторонам вибрати вигідну схему виплат;

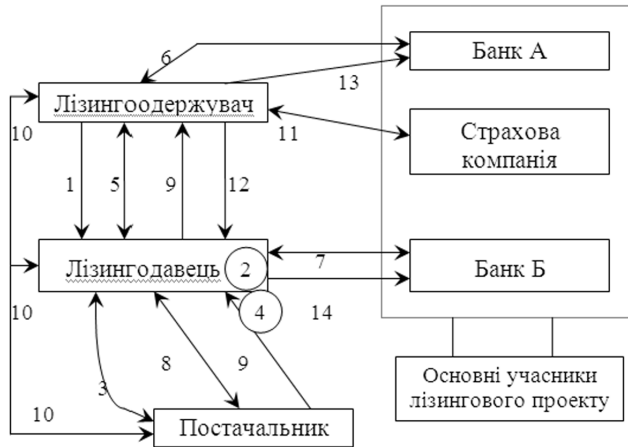
- лізингове майно, яке знаходиться на балансі лізингоодержувача не збільшує його активи і звільняє від сплати податку на це майно;

- лізингові платежі відносяться на витрати виробництва (собівартість) лізингоодержувача і відповідно знижується оподаткування прибутку.

Так, у випадку, якщо сільськогосподарські товаровиробники мають гостру потребу в техніці й не мають достатніх коштів на її придбання, вони можуть отримати техніку шляхом лізингу, при чому на більш вигідних умовах, ніж за контрактом купівлі-продажу. Зовсім інший механізм фінансування виробничих інвестицій вступає в дію при укладенні лізингового контракту. Лізингові платежі, що сплачуються лізингоодержувачем, відносяться на собівартість його продукції чи послуг, а після повної сплати лізингового майна підприємство, як правило, стає його власником. У даному випадку кошти, що витрачаються на лізингові платежі, формуються з прибутку підприємства до його оподаткування [3].

Загалом механізм укладання і реалізації лізингової угоди можна представити наступним чином: підприємство подає до лізингової компанії чи банку: заяву, економічне обґрунтування лізингової угоди (бізнес-план), нотаріально засвідчені копії установчих документів, бухгалтерський баланс за останній рік або квартал та інші документи на вимогу лізингодавця.

Лізингодавець здійснює оцінку платоспроможності підприємства (лізингоодержувача) за схемою, що їй прийнято для аналізу банком кредитоспроможності своїх клієнтів. У зв'язку з тим, що лізингова операція має дов-

Рис. 1. Механізм укладання і реалізації лізингової угоди

*Джерело: побудовано авторами за даними [2, 6].

1. Надходження замовлення на об'єкт лізингу. 2. Аналіз замовлення, замовника (як потенційного лізингоотримувача). 3. Вивчення та обговорення умов постачання об'єкту лізингу. 4. Прийняття рішення щодо участі в угоді. 5. Укладання лізингової угоди. 6. Укладання кредитної угоди, отримання кредиту для виплати авансу та сплати митних зборів. 7. Укладання кредитної угоди, отримання кредиту для придбання об'єкта лізингу. 8. Укладання договору купівлі-продажу, оплата вартості об'єкта лізингу. 9. Постачання об'єкта лізингу. 10. Укладання приймально-передавального акта щодо об'єкту лізингу. 11. Страхування об'єкту лізингу на користь лізингодавця за рахунок лізингодержувача. 12. Сплата лізингових платежів. 13. Погашення кредиту лізингодержувачем. 14. Погашення кредиту лізингодавцем.

гостроковий характер, лізингодавця цікавить, насамперед, не поточний, а перспективний фінансовий стан підприємства-лізингодержувача. Після позитивного висновку щодо платоспроможності лізингодержувача й ефективності лізингового проекту лізингодавець направляє постачальнику замовлення на придбання об'єкта лізингу. Між підприємством-постачальником і лізинговою компанією укладається договір купівлі-продажу основних фондів, які передаються в лізинг підприємству-лізингодержувачу. Схематично це зображено на рис. 1.

Об'єкт лізингу передається в лізинг тільки після укладання лізингодержувачем договору страхування

об'єкта лізингу на користь лізингодавця. Лізингодержувач зобов'язаний забезпечити підтримування в належному стані лізингового майна, а також здійснювати виплати відповідних лізингових платежів.

Сучасний ринок лізингових послуг характеризується великою різноманітністю видів лізингових угод. Основними видами лізингу, визнаними у всьому світі, є оперативний та фінансовий лізинг, а правовими критеріями для такого розмежування визнаються строк використання майна та обсяг обов'язків лізингодавця [6].

Із фінансово-економічної точки зору, лізинг служить засобом реалізації продукції, розвитку виробництва,

1. Особливості державного регулювання лізингового ринку деяких провідних країн світу

Країна	Особливості державного регулювання надання лізингових послуг деяких країн світу
США	Законодавство країни забороняє комерційним банкам виконувати визначені види фінансових послуг, лізингові компанії звичайно відділені від банків. Особливість податкового законодавства США така, що приватним особам буває вигідно вкладати свої доходи в покупку устаткування і надавати його в лізинг. Тим самим використовуються переваги «податкового притулку». Іноді вони поєднуються в товариства з обмеженою відповідальністю, що здобувають устаткування для корпоративних користувачів. Служба внутрішніх доходів США стурбована великим числом зловживань, зв'язаних з відхиленням приватних осіб від слати податків, і в діючому законодавчому акті про податки є пункт, що обмежує можливості часток лізингодавців претендувати на податкові пільги при здачі устаткування в лізинг.
Японія	Діяльність лізингових компаній у Японії обмежується податковим керуванням, що у 1979 р. випустило директиви, що розмежовують користувачів і покупців устаткування. Для лізингу мінімальний термін встановлений у розмірі 70% від устанавленого законом терміну експлуатації даного виду устаткування. Максимальний термін не встановлюється. Якщо користувачу за договором надається опціон на покупку, то виникає договір чи оренди купівлі на виплат. При виплаті податків орендні платежі не будуть враховуватися як виробничі витрати.
Австралія	Договори по передачі капітального устаткування в довгостроковий лізинг полягають звичайно на термін 2-5 років, ставки орендних платежів звичайно фіксовані. Орендна плата обкладається податком, але лізингодавець має право на пільги по амортизаційних відрахуваннях. У лізинговий договір не може бути включений опціон на покупку, однак користувач після закінчення терміну договору може його відновити і дати пропозицію про покупку устаткування.
Південна Корея	Законодавство Південної Кореї регламентує умови створення лізингової компанії, її сферу діяльності, типи устаткування, які можна здавати в лізинг, умови погашення. Якщо термін експлуатації устаткування не більш 5 років, то термін договору лізингу повинний бути не менш 70% терміну експлуатації устаткування. Якщо термін експлуатації устаткування складає 5 років і більш, те термін лізингу повинний бути не менш 60% від терміну експлуатації устаткування. Опціон на покупку не є обов'язковою умовою, але він може бути дозволений як поступку користувачу.

Джерело: сформовано авторами за [2, 3].

впровадження науково-технічного прогресу, створення нових робочих місць, тому держава зацікавлена в підтримці і розширенні лізингових операцій. Проте, порівнюючи розвиток ринку лізингових послуг в різних країнах, ми можемо виділити характерні риси для провідних країн у сфері лізингу (табл. 1).

Значна частина американських лізингових компаній була створена великими виробниками устаткування. Перед ними ставилася задача ак-

тивізації збуту устаткування, що випускається материнською компанією. Серед таких компаній дотепер лідируючі позиції займає «General Electric Capital», створена корпорацією «General Electric Inc.». Материнська компанія спеціалізується на випуску промислового електротехнічного устаткування, авіаційних двигунів, побутових холодильників і багатьох інших видах промислового устаткування і побутових приладів. У даний час лізингова компанія не віддає пе-

реваги устаткуванню материнської компанії, а надає в лізинг устаткування для всіх секторів промисловості й торгівлі.

Інша частина лізингових компаній організована великими комерційними банками США. Іноді їх називають «грошовими центрами». Вони розташовані в найбільших містах країни, і їхні лізингові компанії пропонують по всій країні устаткування в лізинг. Низка регіональних банків також створила лізингові компанії. Сфера діяльності такої компанії приблизно збігається з районом, на який поширюється вплив регіонального банку. Останнім часом великі страхові компанії, що спеціалізуються на страхуванні життя, почали займатися довгостроковим лізингом устаткування.

Перераховані вище фінансові групи роблять операції через спеціальні лізингові компанії, але в деяких комерційних банках США створені відділи лізингу устаткування. Федеральне керування по контролі за банківською діяльністю накладає на комерційні банки обмеження по лізингу устаткування з виплатою повної його вартості, але дозволяє лізинг із залишковою вартістю [18].

Нарешті, істотну частину лізингових компаній складають «залежні» організації. Вони належать материнським компаніям, які зайняті випуском промислового устаткування, і надають його користувачам вибір між покупкою в кредит і лізингом. У США рахунки таких лізингових компаній не повинні поєднуватися з рахунками материнських компаній. Як наслідок, вони приймають на себе додаткові боргові зобов'язання з фінансування лізингу й ці операції не відбиваються у фінансовому балансі материнської компанії.

На сьогодні лізинг у США є основним механізмом, через який реалізують інвестиції. За наявності випадків, у яких складно визначити власника обладнання серед учасників лізингової угоди, більшості країн світу використовують стандарти системи США. Частка лізингу в цій державі впродовж багатьох років становить понад 30% інвестицій в обладнання [8]. У свою чергу, банківські холдингові компанії мають право здійснювати лізинг рухомого і нерухомого майна, в той час як національні банки – лише рухомого майна. Найпоширенішим є лізинг комп'ютерної техніки, частка якого у структурі лізингових активів становить більше 20,6%. Так, при лізингу комп'ютерів корпорація ІВМ бере на себе витрати на обслуговування машин у розмірі від 5 до 10% їх ціни. Окрім того, у договорі часто передбачається можливість повернення комп'ютера раніше початкового терміну або заміна його на інші типи (сучасніші). Також домінує лізинг різних видів техніки, серед яких провідне місце займають лізинг вантажівок та трейлерів, що становлять 10,7% від всього обсягу лізингу техніки, авіаційної техніки (10,5%), будівельного обладнання і техніки (7,9%), сільськогосподарського обладнання і техніки (6,1%) [8].

Лізингові операції в Австралії активно розвивалися в 60-х роках. У даний час країна виділяється найвищою питомою вагою лізингу в постачаннях устаткування (33,3%). Незалежна Австралійська асоціація лізингодавців устаткування (Australian Equipment Lessor's Association – AELA) була створена в грудні 1986 р. У тому ж році 26% нових лізингових угод приходилося на автомобілі й залізничні вагони. В Австралії також популяр-

ний лізинг старих автомобілів, нових і старих трейлерів, офісного устаткування, устаткування для обробки даних, меблів, освітлювальних приладів, торгового устаткування.

Щодо особливостей державного регулювання лізингового ринку Японії, то перша лізингова компанія «Japan Leasing Corp.» була заснована в 1963 р. Компанії об'єднані в Японську лізингову асоціацію (Japan Leasing Association – JLA). Кількість лізингових компаній у 1987 р. досягла 286. Вони займаються переважно фінансовим лізингом устаткування, оперативний лізинг поширюється по більшій частині на старе устаткування [9].

Згідно японської лізингової асоціації обсяг транзакцій в Японії у серпні 2021 року зменшився на 14,8% порівняно з серпнем 2020 року. Лізинг обладнання демонстрував негативне зростання протягом дев'яти місяців безперервно до серпня 2021 року. Загальний обсяг операцій з лізингу з квітня 2021 року по серпень 2021 року зменшився на 7,3% порівняно з тим же періодом у попередньому році. Порівнюючи класи активів за 12-місячний період до серпня 2021 року, Японська лізингова асоціація повідомила про зміни в рівнях бізнесу: медичне обладнання +20,0%, транспортне обладнання +6,5%, інформаційне та комунікаційне обладнання –3,2%, офісне обладнання –29,3 %, промислове обладнання –18,7%, заводське –48,6%, будівельне обладнання –19,3%, торговельне та сервісне обладнання –13,6% [12].

У свій час банки Японії не могли використовувати податкові знижки на інвестиції і прискорену амортизацію при організації міжнародних лізингових угод, але вони могли одержувати

в Експортно-імпортному банку Японії довгострокові доларові кредити з низькою фіксованою процентною ставкою. Ці кредити забезпечили дієвість міжнародних лізингових угод по програмі «Samurai Lease». Великі незалежні лізингові компанії Японії мають організовану мережу іноземних філій. Окрім діяльності на лізингових ринках тих країн, де вони розташовуються, іноземні філії допомагають материнським компаніям виконувати роль інвестиційних банків у міжнародних лізингових договорах.

Японія, яка є п'ятим за величиною ринком лізингу в світі, зазнала скорочення обсягу лізингових операцій у 2020 році на 14,2% з обсягом нового бізнесу в 66,5 млрд. дол. США. Він залишається другим за величиною ринком в Азії після Китаю. У Західній Європі більше 20% інвестицій у виробничі фонди йде через лізинг [11]. Більш того, майже 80% лізингового бізнесу в Західній Європі становили Німеччина, Франція і Великобританія. У Німеччині вартість контрактів становить 64,26 млрд дол. США, у Великобританії – 81,77 млрд дол. США, Франції 38,94 млрд дол. США [11].

Equipment Leasing And Finance Association повідомляє, що лізингову діяльність наразі ведуть 25 компаній. Найбільшими у світі лізинговими компаніями є американські GMAC (General Motors Acceptance Corp) і GE Capital з майже однаковими обсягами операцій протягом останніх років – у середньому 17504 млн дол. США [17].

У 2020 році Європейський лізинговий ринок зазнав спаду у розрізі всіх основних категорій активів. Скорочення автомобільного сектора вплинуло на загальний бізнес у 2020

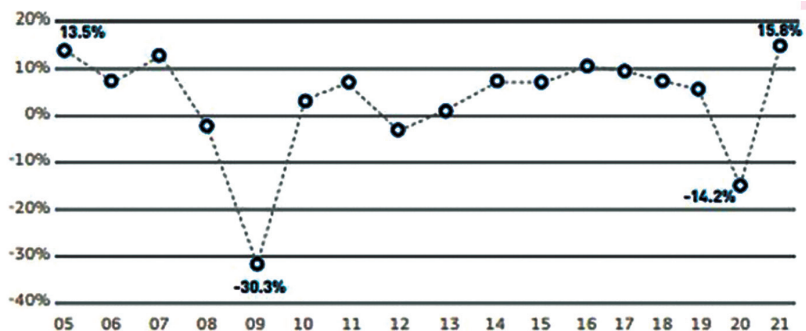

Рис. 2 Річні темпи зростання лізингу в Європі, 2005-2021 рр.

*Джерело: [10].

році: нові обсяги лізингу легкових автомобілів знизилися на 14,1%, а комерційного транспорту – на 16,2%. Інші ключові сегменти активів, такі як машини і промислове обладнання, а також комп'ютери й бізнес-машини, також постраждали, скоротившись на 7,9% та 9,7% відповідно. У 2020 році нові обсяги оренди нерухомості скоротилися на 23,2% і досягли 11,9 млрд євро [10]. Останні статистичні дані показують, що ринок лізингових послуг у 2021 році суттєво оживився. На рис. 2 представлено річні темпи зростання лізингу в Європі у 2005-2021 рр. [10].

У 2020 році у Франції лізингові операції з можливістю покупки становили 27,4% загальних інвестицій компаній у промислові товари та 24,1% в середньому за останні 10 років. Ці операції зменшилися на –10,4% у 2020 році порівняно з 2019 р. на загальну суму 16,6 млрд євро [16].

Варто зазначити, у першому півріччі 2021 року лізинг Італії продемонстрував значне зростання: 14,5 млрд євро нового лізингового бізнесу з більш ніж 333 000 нових контрактів і збільшення порівняно з аналогічним періодом попереднього року на +39,2% у вартісному та +48,4%

за кількістю контрактів [11]. Ця динаміка зростання виводить новий лізинговий бізнес на рівень, що був до COVID-19.

Більшу частину першої половини 2021 року підприємства й домогосподарства у Великобританії стикалися з постійними обмеженнями щодо боротьби з COVID-19 і лише в липні 2021 р. ці обмеження були повністю зняті. У фінансуванні активів відбулося падіння на 23% у 2020 р. до 27,4 млрд фунтів стерлінгів [16]. Промисловість добре відповіла на виклики, викликані пандемією, відновлюючись, незважаючи на проблеми з ланцюгом поставок і «нависання боргів», створені великим обсягом субсидованого державою кредитування МСП під час пандемії. Новий бізнес Великобританії із фінансування активів був на 20% вище за дев'ять місяців до вересня 2021 р. в порівнянні з аналогічним періодом 2020 р., але залишився на 13% нижче, ніж за перші дев'ять місяців 2019 р. [16].

Лізингові операції в Південній Кореї в кінці минулого століття охарактеризувалися створенням першої лізингової компанії «Korea Industrial Leasing Company» (KILC), яка була заснована в 1973 р. У 1982 р. був при-

йнятий Закон про підтримку лізингу (Leasing Industry Promotion Act), і в 1983 р. обсяг укладених контрактів подвоївся і досяг 460 млн дол. США. Усього в Південній Кореї діє 14 лізингових компаній (8 спеціалізованих і 6 торгових банків) [15]. Одна з основних економічних задач уряду Південної Кореї складається в заохоченні діяльності дрібних і середніх підприємств і запровадженні директиви, що зобов'язує спеціалізовані лізингові компанії не менш 35% обсягу лізингових операцій виділяти дрібним і середнім підприємствам.

На запровадження принципово нового виду лізингу пішов уряд Казахстану. У 2006 році був зданий у лізинг вугільний розріз. Американська компанія «Global Mineral Reserves Inc.» одержала в довірче керування на 10 років Шебаркольський розріз потужністю 3 млн т, розташований у Карагандинському вугільному басейні. Компанія за лізинговим договором одержує 100% прибутків і вносить у бюджет країни протягом 10 років 38 млн дол. лізингових платежів. Балансова вартість основних засобів розрізу оцінена в 30 млн дол. Якщо видобуток вугілля буде рости на 15% у рік, то нові власники зобов'язані пропорційно збільшити рівні заробітної плати зайнятим на підприємстві. Якщо лізинговий договір буде розірваний з ініціативи держави, то іноземна компанія одержить компенсацію в розмірі упущеної вигоди. Іноземну компанію привабили багатства родовища і вона прийняла на себе зобов'язання виплачувати високий рівень лізингових платежів [10].

У всіх країнах світу внутрішні лізингові операції передували міжнародним. У 60-х роках були укладені перші договори лізингу цивільних

літаків, морських судів. У 70-х роках лізингові компанії прийшли до розуміння, що податкові пільги, надані при внутрішніх інвестиціях, можуть бути доступні закордонним користувачам. Іноді подібні пільги надавалися при лізингу старого устаткування. Структура лізингових угод така, що користувачі зберігали право на пільгові норми амортизації й інші податкові пільги у своїй країні й одночасно користалися низькими ставками орендних платежів, отриманими при поширенні на них податкових пільг у країні лізингодавця. Такі угоди стали застосовуватися лізинговими компаніями Австралії, Великобританії, США. Вони одержали назву угод «подвійної вигоди». В останні роки значну кількість таких угод уклали компанії Японії [11].

Окрім цивільних літаків і морських судів предметами угод міжнародного лізингу стає будівельне устаткування, комп'ютери, телекомунікаційне устаткування, верстати і різні транспортні засоби (легкові автомобілі, автобуси, трейлери, вантажопідйомники).

Іноді компанії розвинутих країн, які займаються лізингом устаткування, передають його через треті країни, що мають пільгові системи оподаткування. До числа таких країн відносять Швейцарію, деякі офшорні зони. У них реєструється філія материнської компанії. У третій країні можна розраховувати на більш низький рівень податкових відрахувань із прибутку в порівнянні з аналогічними показниками в країнах, у яких розташовані лізингова компанія і користувач устаткування.

Міжнародні лізингові угоди наприкінці 70-х років відбувалися з ініціативи компаній США. У лізинг були здані цивільні літаки, морські судна,

устаткування для видобутку нафти. Хоча устаткування було призначено для використання за кордоном, у ті роки американські лізингодавці могли передати переваги податкової знижки на інвестиції і можливість прискорених термінів амортизації своїм іноземним користувачам. Істотною частиною укладених міжнародних лізингових контрактів довелася на цивільну авіацію і більшість авіакомпаній світу скористалися з наданої можливості. Низка американських банків зберегла спеціалізовані філії, що спостерігають за станом міжнародного лізингу і можливостями проведення фінансових операцій. Ринок лізингу обладнання в США у 2021 рік характеризувався позитивною динамікою. За даними Equipment Leasing & Finance Foundation, інвестиції в обладнання та програмне забезпечення зросли на 12,7% (у річному обчисленні) у 2 кварталі та значно перевищили рівень до пандемії в США [19].

Міжнародним лізинговим угодам сприяють лізингові клуби. Вони виступають як посередники. Якщо потенційний лізингодавець звернувся з пропозицією про лізинг устаткування до фірми-члена клубу, то він може переадресувати його до іншої фірми, що працює в країні, з якої отримана пропозиція. Фірма, що переадресувала лізингодавця, одержує комісійні за посередництво, але за платоспроможність клієнта відповідальності не несе. У Західній Європі як лізингові клуби виступають асоціація «Interlease», до якої входять лізингові фірми Бельгії, Великобританії, Німеччини, Данії, Італії, Іспанії, Нідерландів, Норвегії, Франції, Швейцарії, Швеції, а також асоціація «Leaseclub», що об'єднала лізингові фірми Австралії і 10 країн Західної Європи. У свою чергу,

у Західній Європі на міжнародних лізингових угодах спеціалізуються найбільші англійські банки «Barclays Bank», «Lloyd's», «Midland», «The National Westminster Bank» [20].

Ринок лізингу досяг майже 1 185,2 млрд доларів у 2020 р., збільшившись на 1,8% CAGR з 2015 р. Очікується, що ринок зростатиме з 1 185,2 млрд доларів у 2020 р. до 1 836,7 млрд доларів у 2025 р. зі швидкістю 9,2%. У наступні роки очікується, що ринок зростатиме із середньорічним темпом зростання 6,7% з 2025 року і досягне 2536,9 млрд доларів у 2030 р. [17]. Зростання ринку лізингу протягом останнього часу можна пояснити різким зростанням ринків країн, які розвиваються, попитом з боку аерокосмічної й оборонної промисловості, підвищенням обізнаності населення, зростанням ринку вживаних автомобілів, зростанням активності в житловому будівництві та поширенням Інтернету у світі.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Лізинг у світовій економіці займає друге місце за обсягом інвестицій після банківського кредиту, оскільки є одним із найдосконаліших методів фінансової й технічної підтримки виробництва, так як надає користувачам широкий доступ до передових засобів і технологій. Основними тенденціями, що визначають розвиток лізингової діяльності у світі, можна вважати два взаємопов'язані процеси – посилення глобалізації у світі та зростання конкуренції між лізинговими компаніями, тобто між лізинговими компаніями чи кредиторами в країні та на світових ринках.

Кожна країна має свої національні

особливості й відмінності при здійсненні лізингових операцій. Міжнародні лізингові відносини водночас включають важливі елементи кредитних операцій, інвестиційної, орендної і комерційної діяльності, які тісно поєднуються один з одним, утворюючи нову організаційно-правову форму бізнесу.

Порівняльний аналіз ринків лізингу, які досягли високого розвитку, дає змогу стверджувати, що: рівень розвитку лізингу корелює з напрямом розвитку економіки країни і впливає на темпи розвитку стратегічно важливих ринків; іноземні лізингові компанії швидко та вміло пристосовуються до реальних потреб світової економіки, впроваджуючи новітні форми й методи надання операцій і розширюють сфери застосування; запровадження пільг на початковому етапі становлення лізингу, спрямованих на стимулювання розвитку лізингу, є вкрай необхідним та економічно доцільним заходом для забезпечення соціально-економічного розвитку держави. Відтак, вважаємо, що основними напрямками запровадження зарубіжного досвіду лізингу у вітчизняну практику, насамперед, можуть бути – удосконалення чинного законодавства згідно міжнародних норм лізингу і запровадження інвестиційних податкових пільг при імпорті високотехнологічного обладнання. Подальші дослідження стосуватимуться більш конкретних особливостей міжнародного лізингу та можливостей імплементації зарубіжного досвіду в Україні у повоєнний період.

Список використаних джерел

1. Артиш В.І. Формування стратегії розвитку міжнародного лізингу в Україні [Текст] : монографія. Київ: Компринт, 2015. 455 с.
2. Білоус А. Лізинг у світовій економіці. Світова економіка й міжнародні відносини. 2005. № 12. 122 с.
3. Бланк І.О., Ситник Г.В. Управління фінансами підприємств: Підручник. Київ: КНТЕУ, 2006. 780 с.
4. Головачук Т.І. Види лізингу та особливості їх застосування. Регіон і перспективи. 2014. № 2-3. С. 50-52.
5. Карінцева О.І., Харченко М.О., Кальченко С.О. Ефективність використання лізингу в сучасних умовах. Механізм регулювання економіки. 2016. № 3. С. 97-106.
6. Кишакевич Б.Ю., Мігулка О.О. Детермінанти ефективності масштабу функціонування лізингових компаній України. Бізнес Інформ. 2022. № 1. С. 165–171. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-1-165-171>
7. Ніколаєва С.П., Пугаченко О.Б. Лізингова діяльність: історія виникнення та розвитку. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2014. Вип. 26. С. 255-265.
8. Офіційний сайт Асоціації фінансів і лізингу Великобританії (Finance & Leasing Association). URL: <https://www.fla.org.uk>. (дата звернення 6.06.23).
9. Офіційний сайт українського об'єднання лізингодавців. URL: <http://uul.com.ua> (дата звернення 6.06.23).
10. Офіційний сайт Європейської федерації асоціацій лізингових компаній. URL: <http://www.leaseurope.org> (дата звернення 10.06.23).
11. Офіційний сайт Японської асоціації лізингу (Japan leasing association). URL: <https://www.leasing.or.jp> (дата звернення 11.06.23).
12. Офіційний сайт Фонду лізингу і фінансування обладнання. URL: <https://www.leasefoundation.org/> (дата звернення 9.06.23).

13. Рощина Н.В., Борданова Л.С., Хома Л.В. Проблеми розвитку ринку лізингу в Україні. Ефективна економіка. 2020. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8323>
14. Черненко Н.О., Ковальчук Н.В. Аналіз стану сучасного ринку міжнародного лізингу в Україні. Ефективна економіка. 2017. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5636>
15. Abuselidze G., Kireitseva O., Sydorenko O., Gryscho V., Hunchenko M. Modeling the Management and Efficiency of the Speculative Capital Market. In: Gervasi, O., Murgante, B., Hendrix, E.M.T., Taniar, D., Apduhan, B.O. (eds) Computational Science and Its Applications – ICCSA 2022. ICCSA 2022. Lecture Notes in Computer Science. 2022. Vol. 13376. Springer, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-10450-3_3
16. Conbeer G.P. Leasing can add flexibility to asset management. Healthcare Financial Management. 1990. 44(7). 27-32, 34. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/10145276/>
17. Leasing Global Market Report 2022. The Business Research Company. 2022. 400 p. URL: https://www.reportlinker.com/p06229737/Leasing-Global-Market-Report.html?utm_source=GNW (дата звернення 6.06.23).
18. Leasing global market report opportunities and strategies to 2030, by type, mode. The Business Research Company. 2022. 486 p.
19. Market overview in 2020 and H1 2021 results. Leaseurope. 2021. URL: <https://www.leaseurope.org/market-overview-2020-and-h1-2021-results>
20. Vnukova N., Tokhtamysh T., Hranko K., & Sokol S. Financial leasing for the extractive industry: Status and trends. IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci. 2022. 970 012036. DOI: 10.1088/1755-1315/970/1/012036.

References

1. Artysh, V.I. (2015). Formuvannya stratehii rozvytku mizhnarodnoho lizynhu v Ukraini [Tekst] : monohrafiia [Formation of a strategy for the development of international leasing in Ukraine [Text]: monograph]. Kyiv: Kompyrnt, 455.
2. Bilous, A. (2005). Lizynh u svitovii ekonomitsi [Leasing in the global economy]. Svitova ekonomika y mizhnarodni vidnosyny, 12, 122.
3. Blank, I.O., Sytnyk, H.V. (2006). Upravlinnia finansamy pidpriemstv: Pidruchnyk [Enterprise finance management: Textbook]. Kyiv: KNTEU, 780.
4. Holovachuk, T.I. (2014). Vydy lizynhu ta osoblyvosti yikh zastosuvannya [Types of leasing and features of their application]. Rehion i perspektyvy, 2-3, 50-52.
5. Karitseva, O.I., Kharchenko, M.O., Kalchenko, S.O. (2016). Efektyvnist vykorystannia lizynhu v suchasnykh umovakh [Effectiveness of using leasing in modern conditions]. Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky, 3, 97-106.
6. Kyshakevych, B.Yu., Mihulka, O.O. (2022). Determinanty efektyvnosti masshtabu funktsionuvannya lizynhovykh kompanii Ukrainy [Determinants of the efficiency of the scale of operation of leasing companies of Ukraine]. Biznes Inform, 1, 165–171. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-1-165-171>
7. Nikolaieva, S.P., Puhachenko, O.B. (2014). Lizynhova diialnist: istoriia vynykнення ta rozvytku [Leasing activity: history of origin and development]. Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky, 26, 255-265.
8. Ofitsiyni sait Asotsiatsii finansiv ta lizynhu Velykobyrtanii [Official website of the Finance and Leasing Association of Great Britain]. Retrieved from <https://www.fla.org.uk>.

9. Ofitsiynyi sait ukrainskoho ob'iednannia lizynhodavtsiv [The official website of the Ukrainian leasing association]. Retrieved from <http://uul.com.ua>
10. Ofitsiynyi sait Yevropeiskoi federatsii asotsiatsii lizynhovoykh kompanii [Official site of the European Federation of Associations of Leasing Companies]. Retrieved from <http://www.leaseurope.org>
11. Ofitsiynyi sait Yaponskoi asotsiatsii lizynhu [Official website of the Japan Leasing Association]. Retrieved from <https://www.leasing.or.jp>
12. Ofitsiynyi sait Fondu lizynhu i finansuvannia obladnannia [The official website of the Equipment Leasing and Financing Fund]. Retrieved from <https://www.leasefoundation.org/>
13. Roshchyna, N.V., Bordanova, L.S., Khoma, L.V. (2020). Problemy rozvytku rynku lizynhu v Ukraini [Problems of the development of the leasing market in Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, 11. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=832>
14. Chernenko, N.O., Kovalchuk, N.V. (2017). Analiz stanu suchasnoho rynku mizhnarodnoho lizynhu v Ukraini [Analysis of the state of the modern international leasing market in Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, 6. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5636>
15. Abuselidze, G., Kireitseva, O., Sydorenko, O., Gryshko, V., Hunchenko, M. (2022). Modeling the Management and Efficiency of the Speculative Capital Market. In: Gervasi, O., Murgante, B., Hendrix, E.M.T., Taniar, D., Apduhan, B.O. (eds) Computational Science and Its Applications – ICCSA 2022. ICCSA 2022. Lecture Notes in Computer Science, vol 13376. Springer, Cham. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-031-10450-3_3
16. Conbeer, G.P. (1990). Leasing can add flexibility to asset management. *Healthcare Financial Management*, 44(7), 27-32, 34. Retrieved from <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/10145276/>
17. Leasing Global Market Report 2022. The Business Research Company (2022). 400. Retrieved from https://www.reportlinker.com/p06229737/Leasing-Global-Market-Report.html?utm_source=GNW (дата звернення 6.06.23).
18. Leasing global market report opportunities and strategies to 2030, by type, mode. The Business Research Company (2022). 486.
19. Market overview in 2020 and H1 2021 results. Leaseurope (2021). Retrieved from <https://www.leaseurope.org/market-overview-2020-and-h1-2021-results>
20. Vnukova, N., Tokhtamysh, T., Hranko, K., & Sokol, S. (2022). Financial leasing for the extractive industry: Status and trends. *IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci*, 970 012036. DOI: 10.1088/1755-1315/970/1/012036.

Tsiomalchuk O., Kireitseva O. (2023).

SPECIFICATIONS OF INTERNATIONAL LEASING

BIOECONOMY AND AGRARIAN BUSINESS, 14(2): 58-72.

[https://doi.org/10.31548/economics14\(2\).2023.058](https://doi.org/10.31548/economics14(2).2023.058)

Abstract. *The purpose of the publication is to analyze the specifics of international leasing through the study of the sectoral and sectoral specifics of leasing operations. This issue is especially relevant in the conditions of the current economic crisis caused by the full-scale war on the territory of Ukraine. To achieve the goal, general scientific methods were used: statistical and calculation-mathematical - with the help of which all the necessary initial information for the analysis of the specifics of leasing operations was formed; analysis - to assess its effectiveness using investment project effectiveness assessment indicators. Using the method of scientific generalization, the relevance of the topic in*

the conditions of the economic crisis was revealed. To form the basis of the research, first of all, the dynamics of the development of leasing in different countries was analyzed. The main results of the research, representing a scientific novelty, were: the developed mechanism for concluding and implementing a leasing agreement, analyzed the features of the state regulation of the leasing market of some leading countries of the world. Each country has its own national characteristics and differences in the implementation of leasing operations. International leasing relations at the same time include important elements of credit transactions, investment, rental and commercial activities, which are closely combined and interpenetrate with each other, forming a new organizational and legal form of business. International leasing can be considered a form of export-import of capital, since the reasons for capital migration are the reasons for the export and import of the leasing transaction. The practical significance of the obtained results is that the developed mechanism for concluding and implementing a leasing agreement can be used by both private enterprises and state institutions that conclude leasing agreements. In order to ensure the development of international leasing in Ukraine, it is necessary at the state level to support the development of leasing in general, to improve the current legislation in accordance with international leasing norms, to introduce investment tax benefits for the import of high-tech equipment.

Keywords: *international leasing; operational leasing; leasing agreements; market of leasing services; international business.*

СУЧАСНІ ТРЕНДИ ТУРИСТИЧНОГО РОЗВИТКУ М. КИЄВА

І.П. КУДІНОВА,

кандидат економічних наук,

доцент кафедри готельно-ресторанної справи та туризму,

Навчально-науковий інститут неперервної освіти і туризму,

Національний університет біоресурсів і природокористування України,
Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-1324-3840

E-mail: ikudinova@nubip.edu.ua

Анотація. Загальновідомо, що місто Київ є столицею й серцем України та візитною карткою для туристів з різних країн світу. Метою публікації є проаналізувати сучасний стан розвитку туризму в місті Києві та визначити передумови його розвитку у повоєнний період. Особливо актуальним є дане дослідження в період повномасштабного вторгнення росії й активних бойових дій, масових ракетних обстрілів та обстрілів дронами-камікадзе, що практично зупинило діяльність туристичної сфери України і м. Києва, зокрема. Для досягнення поставленої мети були використані загальнонаукові метод, зокрема статистичний; аналізу і синтезу. Користуючись методом наукового узагальнення було розкрито актуальність теми в умовах військового стану та виділено пріоритетні напрямки розвитку туристичного потенціалу міста Києва, враховуючи в першу чергу безпекову ситуацію. Досліджено основні вектори змін, які відбулися в туристичному секторі за останні роки. Проаналізовано чисельність суб'єктів туристичної діяльності, що надають туристичні послуги, розробляють і розповсюджують туристичні путівки, займаються обслуговування туристів міста Києва. Досліджено рейтинг туроператорів м. Києва. Визначено й обґрунтовано рівень задоволеності туристами від відвідування м. Києва. Основними результатами дослідження, що представляють наукову новизну стали визначені цікаві напрямки туристичних маршрутів Києва. Наголошено, що українська столиця має великий туристичний потенціал, який включає історичну культуру, давню історію, об'єкти історичної спадщини, що складають основу туристичного інтересу. Виділено й проблеми міста Києва, серед яких безпекова ситуація, необхідність поліпшення дорожніх умов, вирішення проблем культури водіння, покращення обслуговування в місцях, які відвідують туристи та інші. Практична значимість отриманих результатів завдяки представленому чіткому алгоритму дій полягає у можливості їх запровадження туристичними фірмами й туристичними агентами у своїй практичній діяльності.

Ключові слова: туризм; Київ; безпека; туристичні потоки; туристичний продукт; тур.

Актуальність.

Місто Київ є столицею й центром України. Місто є візитною карткою для туристів з різних країн світу та формує імідж країни в цілому. Київ вважається центром туризму в Україні, так як щороку його відвідують мільйони жителів з інших регіонів і країн світу. Але з того моменту, коли почалася війна Київ із туристичного центру перетворився на центр бойових дій. Повномасштабна війна значною мірою призупинила розвиток міста. Київ, як і інші країни, скасував усі перспективні плани щодо подальшого розвитку. Разом із тим, немає сумніву, що після майбутньої перемоги місто Київ швидко відбудується й знову щодня прийматиме тисячі туристів і підвищуватиме свою туристичну привабливість. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне дослідити передумови розвитку туризму та окреслити основні його вектори на майбутнє.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Дослідженню питань розвитку туристичної сфери у військовий період присвячені праці науковців В. Бойка, О. Бордуна, Н. Барвінка, А. Романової, О. Роїка та інших. Для прикладу, В. Бойко досліджує перспективи розвитку туристичного бізнесу в південному регіоні України в післявоєнний період, де туризм у всіх його проявах вважається одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки [2, 13]. Н. Барвінок вивчає питання перспектив і значення розвитку воєнного туризму на території України після закінчення російсько-української війни, що в подальшому може стати одним із важливих напрямів патріотичного вихо-

вання молодого покоління українців і висвітлення масштабності подій війни у світовому просторі [1]. О. Роїк досліджує наслідки російсько-української війни на розвиток туристичної сфери в Україні [12]. А. Романова у своїх роботах акцентує увагу на негативному впливі збройних конфліктів на туристичну індустрію [9]. С. Баженова, Ю. Пологовська і М. Бикова [16] наголошують на необхідності створення відповідної культури подорожей в Україні, щоб українці могли подорожувати країною і вивчати її історію, традиції й культуру. Адже війна в Україні суттєво змінила сферу внутрішнього туризму, а після війни в країні з'являться нові туристичні напрямки і види туризму. Для досягнення післявоєнного відновлення й стабільного розвитку вітчизняна туристична індустрія потребує партнерства на всіх рівнях, надійної та ефективної участі уряду, забезпечення послідовної вертикальної координації між національними і місцевими органами влади щодо сприяння розвитку туризму.

Незважаючи на значну кількість публікацій, бракує окремих ґрунтовних досліджень з конкретними рекомендаціями щодо першочергових напрямів відновлення туристичної сфери м. Києва у повоєнний період.

Мета дослідження полягає у розкритті сучасного стану розвитку туризму у м. Києві та визначенні передумов розвитку у повоєнний період.

Матеріали та методи дослідження.

У ході даного дослідження для досягнення поставленої мети використані загальнонаукові методи на основі системного підходу: емпіричні – такі

як опис, теоретичні – аналіз і синтез, наукового узагальнення, індукції та дедукції, пояснення, використано інформацію з державної статистики і офіційних установ.

Результати дослідження та їх обговорення

На сайті Державного агентства розвитку туризму України зазначено, що подорожі в Україні продовжуються і в умовах повномасштабного вторгнення рф. Навіть за існуючих обмежень (наприклад, відвідування лісів і прикордонних зон) громадяни продовжують пізнавати цікаві місця України. І це зрозуміло, тому що людський організм потребує відпочинку, так як постійний стрес виснажує, а українці живуть у стресі з лютого 2022 року. Більш детально зупинимося на туристичному розвитку столиці України – міста Києва.

На рис. 1 представлена динаміка туристичних потоків до міста Києва,

починаючи з першого півріччя 2019 року і до першої половини 2022 року. У зв'язку з об'єктивними причинами, зумовленими пандемією Covid-19 і вторгненням країни агресора до України суттєво знизилися туристичні потоки до м. Києва, починаючи з I півріччя 2020 р. та I півріччя 2022 р. Відповідно це призвело й до зменшення туристичних потоків по Україні загалом за вказані періоди. Перше півріччя 2019 р. характеризувалося позитивними факторами для туристичного розвитку, так як було зафіксовано найбільшу кількість туристичних потоків до м. Києва. Із зрозумілих причин туристичний потік до міста Києва надзвичайно суттєво скоротився за 2022 рік. На початку 2022 року, перед повномасштабним вторгненням росії в Україну, Київ відвідали близько 100 тисяч іноземних туристів. Через вторгнення росії в Україну кількість іноземців і туристів, які відвідують Київ, скоротилася на третину: з понад 300 000 у

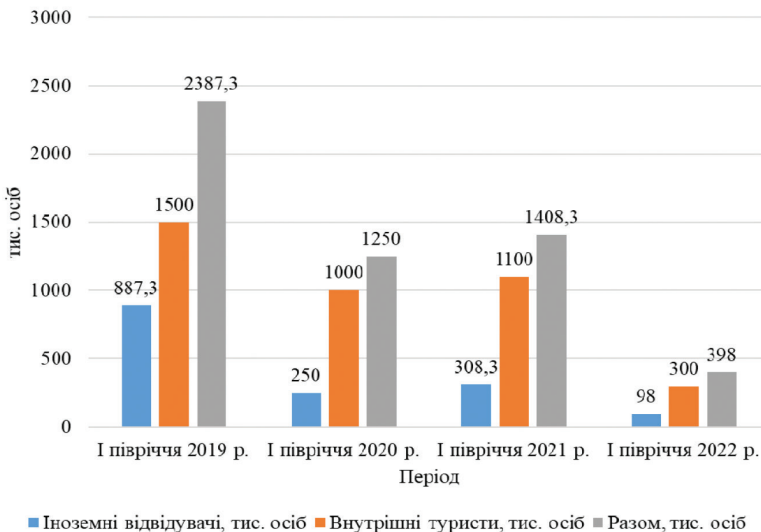

Рис. 1. Динаміка туристичних потоків до м. Київ, тис. осіб

*Джерело: побудовано автором за [10].

Рис. 2. Топ-10 країн за кількістю іноземних туристів до м. Києва за I півріччя 2022 р., осіб

*Джерело: сформовано автором за [10].

першій половині 2021 року до 98 000 у першій половині 2022 року [8, 10, 15]. Таким чином, у черговий раз отримали підтвердження, що туристична сфера значною мірою залежить від різного роду ситуацій, які складаються в державі (зокрема, політичних, соціальних, економічних змін).

За I півріччя 2022 р. столицю України найбільше відвідало туристів з Ізраїлю, Туреччини, Німеччини та США, поїздки яких припали до 24 лютого 2022 року (рис. 2). Станом на середину 2023 р. до м. Києва приїздять в основному культурні діячі, журналісти, актори, члени міжнародних організацій, волонтери, представники урядів західних країн, мета поїздок яких – довести до відома міжнародної спільноти інформацію про війну в Україні та її наслідки, допомогти вирішити питання гуманітарного й дипломатичного характеру, а також підтримати український народ у цей не простий час. Спостерігаємо також і індивідуальних іноземних туристів, які приїздять в Україну для того, щоб на власні очі познайомитися зі страхіттями, які принесла війна, пройтися по вулицях зруйнованих міст і сіл, побачити зруйнова-

ну інфраструктуру і познайомитися з незламним українським народом, який відважно бореться за свою незалежність.

Загальні індикатори результативності за сектором «Туризм», що представлені у Міській цільовій програмі розвитку туризму в місті Києві, можливо проаналізувати включно до 2021 р., так як інформація за 2022 р. станом на середину 2023 р. відсутня (табл. 1).

Дані табл. 1 свідчать про зменшення потоку в'їзних іноземних туристів до м. Києва у 2021 р. на 1,275 млн. осіб/за рік порівняно з 2019 р., але на 0,226 млн. осіб/за рік більше за 2020 р. Це пов'язано в першу чергу з пандемійними ковідними обмеженнями, що діяли впродовж 2020-2021 рр. У 2021 р. спостерігалось незначне зростання кількості туристів по відношенню до 2020 року, так як відбувся адаптаційний період у туристичній сфері, проте в порівнянні з 2019 роком відмічається суттєве зниження. Не дивлячись на це, середній термін перебування відвідувачів м. Києва був сталим і складав 2,1-2,2 доби. Виходячи з вище зазначеного, відмітимо, що завантаженість но-

1. Загальні індикатори результативності за сектором «Туризм», м. Київ, 2019-2021 рр.

№	Індикатор	Од. виміру	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Абсолютне відхилення 2021 р. від:	
						2019 р.	2020 р.
1	Кількість в'їзних іноземних відвідувачів	млн. осіб / за рік	2	0,499	0,725	-1,275	0,226
2	Середня тривалість перебування туристів	діб	2,2	2,1	2,2	0	0,1
3	Середньорічне завантаження номерного фонду КЗР*	%	42	37	39	-3	2
4	Кількість місць у колективних закладах розміщення	тис. од.	22,24	16,619	16,44	-5,8	-0,179
5	Кількість міжнародних інформаційних кампаній/заходів, проведених з метою просування туристичного потенціалу міста	од.	18	18	20	2	2
6	Кількість унікальних відвідувачів туристичного порталу міста	тис. осіб	29	180	210	181	30
7	Частка доходів від туризму у ВВП м. Києва	%	0,6	0,2	0,4	-0,2	0,2
8	Проведення систематичних щорічних маркетингових і аналітичних досліджень у сфері туризму	Так/ні	Так	Ні	Так	-	-

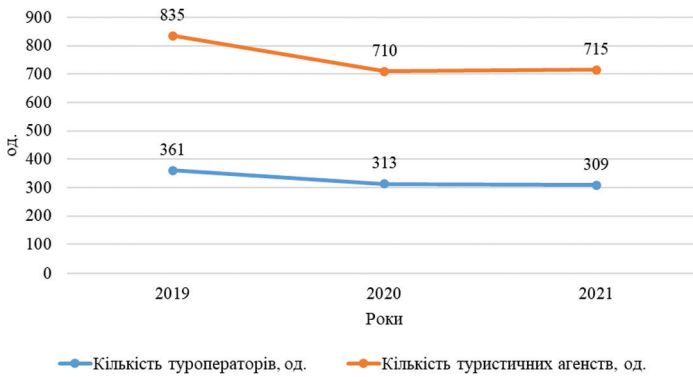
*колективні засоби розміщення
Джерело: сформовано автором за [4].

мерного фонду колективних засобів розміщення м. Києва у 2019-2021 рр. була низька, найвищий рівень (42 %) був у піковий 2019 р. У 2021 р. цей показник склав 39 %, що на 3 % менше за 2019 р. та на 2 % більше від 2020 р. При цьому відмітимо, що м. Києві мережа колективних засобів розміщення є на досить високому рівні. До війни в столиці функціонувало понад 150 колективних засобів розміщення. Найвідомішими і найвідвідуванішими готелями м. Києва є Premier Hotels and Resorts, бутік-готель «Воздвиженський», дизайн-готель «11 Mirrors», InterContinental та «Fairmont Grand Hotel». Зазначимо, що ці готелі побудовані або рекон-

струйовані при підготовці до чемпіонату Євро-2012 та прийняття фіналу Ліги Чемпіонів з футболу в 2018 р.

Упродовж 2019-2021 рр. представниками туристичної індустрії на постійній основі проводилися різного роду заходи, спрямовані на вдосконалення й покращення розвитку туристичної галузі столиці України. Зокрема, 18 таких інформаційних заходів було проведено впродовж 2019-2020 рр., а в 2021 р. – 20 [4]. Практичний досвід свідчить, що це є найкращим і досить креативним інструментом щодо популяризації туристичного бренду м. Києва та України загалом.

Також на розвиток туристичної сфери впливає такий показник як

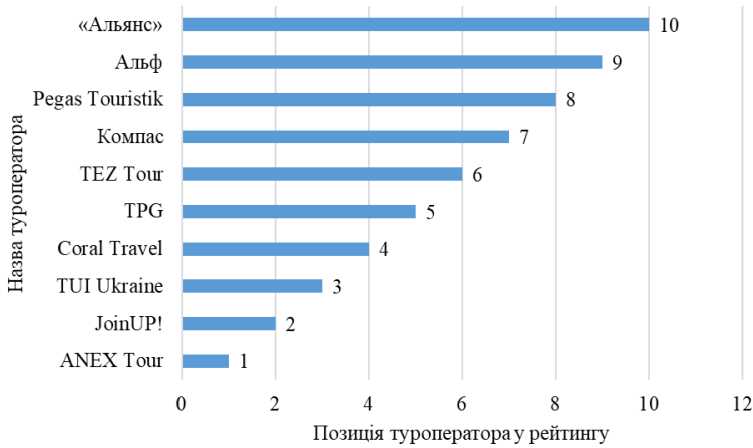
Рис. 3. Динаміка кількості туристичних агенств та туроператорів у м. Києві, 2019-2021 рр.

*Джерело: побудовано автором за [5].

кількість суб'єктів туристичної діяльності, що реалізують, розробляють і впроваджують туристичні пакети та обслуговують відвідувачів. За період 2019-2021 рр. туроператорів у м. Києві налічувалося понад 300 одиниць, але, на жаль, спостерігається тенденція до зменшення. За вказаний період зменшення відбулося з 361 одиниці до 309 одиниць. Причини виходу туристичних операторів з ринку столиці України загальновідомі. У першу чергу це пандемія Covid-19 та наявна політично-економічна ситуація в країні. Станом на середину 2023 р. офіційних даних про чисельність туристичних операторів, які працюють на туристичному ринку м. Києва в умовах військового стану немає, проте за неофіційними даними їх кількість становить до 100 одиниць. У 2020 р. суттєво зменшилася чисельність туристичних фірм і агенств з 835 одиниць до 710 одиниць, утім у 2021 р. було зафіксовано зростання на 5 од. Передусім під час пандемії призупинила свою діяльність значна кількість невеликих туристичних фірм і агенств.

На 01.01.2022 р. у м. Києві функціонувала значна кількість туристичних фірм і агенств, сервісом яких можна скористатися туристам при купівлі туру. Лідерами туристичних операторів столиці України та всієї України у довоєнний період були Anex Tour, Join UP! та TUI (рис. 4). Перераховані туристичні оператори користувалися найбільшим попитом серед туристів у контексті обслуговування, розробки і промоції креативних турів.

Зважаючи на війну та попередні умови пандемії надходження до бюджету міста Києва від туристичного збору суттєво скоротилися. У I півріччі 2022 р. місто отримало 24,1 мільйона гривень від туристичного збору. Для порівняння, у 2021 р. цей показник за рік становив 76 млн грн. Станом на 27 вересня 2022 року він становив 30,5 млн грн [4]. Для подолання негативних тенденцій у розвитку сфери туризму в м. Києві, розроблено Проект «Міської цільової програми розвитку туризму в місті Києві на 2022-2024 рр.», що передбачає досягнення таких цілей як [3]:

Рис. 4. Рейтинг туристичних операторів м. Києва на 01.01.2022 р.

*Джерело: побудовано автором за [6].

- збільшення кількості туристів;
- збільшення тривалості перебування туристів у столиці;
- підвищення комфорту перебування туристів;
- підвищення ефективності управління туристичною сферою.

Наразі важко оцінити втрати туристичної сфери від впливу війни, проте можна припустити, що підприємства галузі (туристичні фірми, заклади розміщення, авіакомпанії) понесли колосальні фінансові збитки. Надходження до бюджету міста Києва від туристичного збору й загалом надходження від сплати податків від діяльності підприємств туристичної сфери скоротились приблизно на 30-50% [4].

Київські готелі практично зупинили свою роботу, за винятком декількох закладів, у яких зупиняються представники ЗМІ, міжнародних організацій, волонтери. Після завершення активних бойових дій у столиці та області, місто почали відвідувати індивідуальні туристи. За експертними

підрахунками середня завантаженість готелів, які працюють під час війни в Києві, становить не більше 20-30% від номерного фонду [5].

При цьому, питання безпеки, і, як наслідок логістики, стало ключовим у контексті функціонування сфери туризму. З 24 лютого 2022 року через високий рівень авіаційної небезпеки над Україною закрили повітряний простір для польотів цивільної авіації. Змін в роботі зазнали залізничне та авто сполучення. Усе це безпосередньо впливає на можливість відвідування міста туристами, зокрема іноземцями. Питання безпеки для туристів – понад усе. Попри все, Київ як столиця є досить добре захищеним містом завдяки роботі ЗСУ. Про це свідчать чисельні візити до столиці перших осіб і високопосадовців дружніх країн після 24 лютого 2022 р. й дотепер.

Також у ході дослідження виявлено, що поки українська туристична галузь практично зупинилася в розвитку через воєнний стан, у Києві намагаються запустити нові ту-

ристичні проекти [7, 14]. Зокрема, одними з таких стали екскурсії «Київ історичний», «Київ хрещатий» і «Київ непереможний». Мета цих екскурсій – познайомити учасників екскурсії з давньою та новітньою історією Києва. Зокрема, під час екскурсії учасники мають можливість більше дізнатися про відомих діячів української культури, які проживали в Києві, історію 2-ої світової війни, події на Майдані Незалежності та нинішню війну. Під час екскурсії увага здебільшого акцентується на об'єктах, які постраждали під час сучасної війни. Туристичний об'єкт у військовому туризмі – спорядження загарбників, що залишилося після бою при вступі до столиці [11].

У рамках культурно-пізнавально-го туризму на туристичне відвідування орієнтовано понад 2000 одиниць визначних пам'яток національного і регіонального значення й понад 100 музеїв. До послуг київських гостей пропонуються: Софійський собор, внесений до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, монастирські споруди та Києво-Печерська лавра, Андріївська церква, Пирогошанська Успенська церква, Михайлівський собор із золотим куполом, Кирилівська та Іллінська церкви та інші.

Для розвитку відпочинку дітей і сімей місто Київ має такі ресурси як Національний природний парк «Голосіївський», Київський зоопарк загальнодержавного значення (понад 600 тис. відвідувачів щорічно), різноманітні музеї та інші міські ресурси, а також заклади з інтерактивними розвагами.

Однією з найактивніших туристичних груп виступає молодь від 18 до 34 років. Сучасне мистецтво становить інтерес для розвитку молодіжного туризму: урбаністика – з фрес-

ками, скульптурами, фонтанними атракціонами та численними молодіжними тематичними закладами та фестивалями. Серед останніх варто відзначити міжнародні музичні фестивалі (KyivMusicFest, AtlasWeekend, UPARK та ін.) та кінофестивалі (Молодість, Київський міжнародний фестиваль короткометражного кіно та ін.). У м. Києві також наявний потужний асортимент закладів для дозвілля молоді і тематичних клубів.

Як столиця Київ також має великий потенціал для розвитку ділового туризму. Найважливіший економічний центр України – Київ зазвичай регулярно відвідувала значна кількість знаменитостей, представників міжнародних організацій і бізнесменів. До 24 лютого 2022 року у м. Київ регулярно проводилися бізнес-ланчі, ділові заходи та міжнародні конференції. Столиця має понад 500 конференц-залів і чотири виставкові центри, а саме Національний комплекс «Україна Експо Центр», НЦ «Український Дім», «Міжнародний Виставковий Центр», «Київ Експо Плаза» та налічує понад 30 бізнес-центрів і 25 великих готелів з бізнес-центрами – це все є інфраструктурою для проведення ділових івентів.

Окрім того, розвитку туризму у столиці може сприяти наявність мереж спеціалізованих медичних клінік, які обслуговують за різними напрямками різні вікові категорії (до рейтингу doc.ua увійшло понад 700 клінік), м. Київ має сучасне обладнання й висококваліфікований персонал, використовує європейські протоколи лікування, надаючи якісні послуги за помірними цінами та організуючи якісний супровід іноземних клієнтів. Послуги у сферах офтальмології, стоматології, кардіології, пластичної

хірургії, естетичної медицини, естетичної медицини, репродуктивної медицини та клітинної терапії користуються попитом серед іноземців, які приїздили лікуватися в Київ у довоєнний період. Перелічене розглядаємо як передумову того, що столиця України може стати одним із найперспективніших міст на світовому ринку медичного туризму у повоєнний період.

У стані розробки знаходиться низка цікавих напрямків туризму, серед яких і гастрономічний туризм. Щодо гастрономічного туризму, то вважаємо, що одним із стимулів його розвитку може бути той факт, що саме український борщ був внесений у список нематеріальної спадщини ЮНЕСКО, а міська рада м. Києва підтримала громадськість з ініціативою встановлення скульптури борщу. Передбачається, що даний артоб'єкт привертатиме увагу до українських страв, у тому числі й до київських смаколиків. Відповідно розроблена екскурсія для туристів «Київ гастрономічний» [17]. Окрім того, потен-

ційно розвитку туризму сприятиме й створення нових і відновлення вже наявних рекреаційних зон у місті, позитивно впливаючи на привабливість Києва для поціновувачів екотуризму в майбутньому.

Таким чином, місто Київ має можливість розвивати туризм у різних напрямках, чому сприяє наявність туристичних дестинацій і атракцій. Згідно з прийнятою Київською міською цільовою програмою розвитку туризму в місті Києві на 2022-2024 рр., не дивлячись на воєнний стан, зусилля влади спрямовуються на розвиток таких видів спеціалізованого туризму як релігійний, дитячий, культурно-пізнавальний, діловий, молодіжний, медичний, сімейний і спортивний [3]. Ми вважаємо, що після закінчення війни в пріоритеті буде військовий і темний туризм, який буде цікавий і нашим і іноземним туристам.

Підсумовуючи, варто відобразити рівень задоволеності туристами м. Києва, спираючись на дані довоєнного періоду. Так, інформація рис. 5

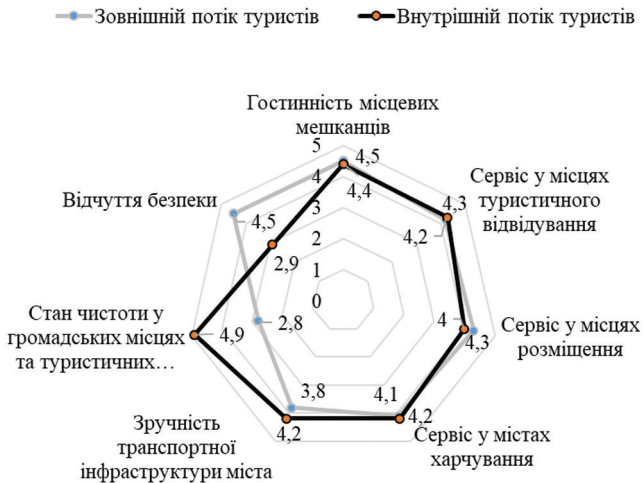

Рис. 5. Рівень задоволеності туристами м. Києва

*Джерело: побудовано автором за [4].

свідчить, що для подальшого розвитку туризму столиці проблемним місцем є захист і безпека людей. Стосується це як українських туристів, які оцінили безпеку у 2,9 бали з максимальних 5 балів, так і іноземних туристів – оцінка яких 4,5 бали. Стан чистоти на туристичних об'єктах і в громадських місцях бажає бути кращим, так як іноземні туристи порівнювали і співвідносили вулиці м. Києва з столицями Європи, українські туристи за даним критерієм оцінили м. Київ в 4,9 бали, що є високою оцінкою. Сервісне обслуговування теж потребує удосконалення, так як його оцінили в діапазоні 4-4,3 балів як українські, так і іноземні туристи.

Згідно з заходами в рамках Міської цільової програми розвитку туризму в місті Києві на 2022-2024 рр. Управління туризму та промоцій виконавчого органу Київської міської ради спільно з реформованим КНП «Київський центр розвитку туризму» опрацьовуються питання облаштування інклюзивного туристичного маршруту містом, встановлення міні-макетів популярних туристичних і історико-культурних об'єктів з використанням на них шрифту Брайля. До лютого 2022 року у місті було встановлено чотири такі об'єкти, на майбутнє заплановано встановлення ще мінімум шести. Розпочато реалізацію проекту з встановлення інформаційних табличок із QR-кодами та використанням шрифту Брайля на об'єктах культурної спадщини, які входять до складу запроваджених туристичних маршрутів. До того ж, опрацьовується питання оновлення елементів туристичної навігації (пілонів та вказівників) з урахуванням сучасних тенденцій.

Вважаємо, що у майбутньому у зв'язку з постійно зростаючим ін-

тересом до сучасного життя, історико-культурної спадщини Києва та України, є висока ймовірність зростання потоку туристів до нашої країни, як іноземних, так і вітчизняних. Потенційно туризм може бути однією з тих індустрій, яка допоможе у відбудові держави у повоєнний період. Але вже сьогодні важливо працювати над стратегією реконструкції транспортно-туристичної інфраструктури. Також важливо навіть в умовах війни не припиняти роботу над інформаційною кампанією щодо туристичної привабливості України. Важливим фактором, який сприятиме розвитку туризму в м. Києві та Україні загалом, буде те чи зможе повоєнна Україна провести масштабну маркетингову кампанію на зовнішніх ринках, яка змінить уявлення про нашу державу з місця бойових дій на безпечне місце для подорожей.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Здійснивши та оцінивши стан туризму у м. Києві у довоєнний і воєнний період, можна зазначити, що в останні роки туристичний ринок Києва, як і України в цілому, зазнає негативного впливу різноманітних чинників. Проблемами для розвитку туризму в місті Києва були і є безпекова ситуація, необхідність поліпшення дорожніх умов, вирішення проблем культури водіння, покращення обслуговування в місцях, які відвідують туристи та інші. У 2020-2021 рр. розвиток туризму обмежувався пандемією covid-19, а в 2022 році туристичний ринок м. Києва виявився практично паралізованим через повномасштабне вторгнення росії. Індустрія туризму – одна з галузей, яка найбільше потер-

пає від війни. Попри все, українська столиця має значний туристичний потенціал, який включає історичну культуру, давню історію, об'єкти історичної спадщини, що складають основу туристичного інтересу та має достатньо ресурсів для розвитку різних видів спеціалізованого туризму, зокрема: ділового, молодіжного, культурно-пізнавального, медичного, дитячого, гастрономічного, сімейного, військового тощо. Для їх розвитку у столиці існує вся наявна інфраструктура.

Першочерговим завданням у повоєнний період має стати створення якісних ексклюзивних туристичних продуктів міста Києва, які б викликали у споживачів позитивні емоції та забезпечили відновлення прибутковості туристичного бізнесу.

Список використаних джерел

1. Барвінок Н.В. Перспективи розвитку воєнного туризму на території України після закінчення російсько-української війни. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2022. № 18(2). С. 206-217. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/12643>
2. Бойко В.О., Далевська Н.М. Розвиток туризму після збройних конфліктів у різних країнах світу. Управління змінами та інновації. (3). 2022. С. 5–10. URL: <https://doi.org/10.32782/СМІ/2022-3-1>
3. Міська цільова програма розвитку туризму в місті Києві на 2022-2024 роки. URL: https://kyivcity.gov.ua/kyiv_ta_miska_vlada/struktura_150/vikonavchiy_organ_kivsko_misko_radi_kivska_miska_derzhavna_administratsiya/departamenti_ta_upravlinnya/upravlinnya_turizmu_ta_promotsiy/miska_tsilova_programa_rozvitku_turizmu_v_misti_kiyevi_na_2022-2024_roki/
4. Державне агентство розвитку туризму. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/turzbir-v-ukrayini-za-pershe-pivrichchya-2022-roku-zris-mayzhe-na-29>
5. Головне управління статистики у м. Києві. URL: <http://www.kyiv.ukrstat.gov.ua/>
6. Рейтинг найбільших туроператорів України. URL: <https://pilgrim.ua/turoperatory-ukrainy#ranking>
7. Самсонова В.В., Кудінова І.П. Теоретичні засади визначення рекреаційно-туристичного потенціалу сільських територій. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. № 28. 2022. С. 99-109. URL: <https://nonproblem.net/article/28-2022-10/>
8. Кудінова І.П., Самборська С.В. Тенденції розвитку підприємств готельної сфери в умовах пандемії COVID-19. Біоекономіка і аграрний бізнес. 2022. Том 13. №3. С. 34-40. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Bioeconomy/article/view/16562>
9. Романова А. Як розвивати туризм в умовах воєнного стану. 2018. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/jak-rozvivati-turizm-v-umovakh-vojennoho-stanu-2510000.html>
10. Туристичний портал міста Києва. URL: <https://kyivcitytravel.com.ua/>
11. Туризм у Києві: сучасний стан та плани з відновлення сфери. 2022. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/71973/>
12. Роїк О.Р., Недзвецька О.В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : економічні науки. 2022. Випуск 46. С. 11–15. URL: <https://ej.journal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/783>
13. Boiko M., Bosovska M., Vedmid N., Melnychenko S., Stopchenko Y. Digitalization: Implementation in the tourism business of Ukraine. Problems and Perspectives in Management this link is disabled. 2022. 20(4). P. 24–41. URL: [Vol. 14, №2, 2023](https://www.busi-
</div><div data-bbox=)

- nessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/17169/PPM_2022_04_Boiko.pdf
14. Levytska I., Klymchuk A., Shestakova A., Biletska N. Tourist Potential of Ukraine: Challenges and Prospects of the Post-War Time. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2023. 14(2). P. 299–305. URL: <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/7679>
  15. Moskvichova O., Hryhoruk I., Marchenko Y., & Veretilnyk Y. Global Development of International Tourism and Impact on the Economy of Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. 10(4). P. 108. URL: <https://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/1264>
  16. Баженова С., Пологовська Ю., Бикова М. Реалії розвитку туризму в Україні на сучасному етапі. *Наукові перспективи*. 2022. № 5(23). С. 168–180. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/1643>
  17. «Київ гастрономічний». У столиці запустили нову безкоштовну екскурсію. 2022. URL: <https://bigkyiv.com.ua/kyiv-gastronomichnyj-u-stolytzi-zapustyly-novu-bezkoshtovnu-ekskursiyu/>
  3. Urban target program for the development of tourism in the city of Kyiv for 2022-2024 [City target program for the development of tourism in the city of Kyiv for 2022-2024]. Retrieved from: https://kyivcity.gov.ua/kyiv_ta_miska_vlada/struktura_150/vikonavchiy_organ_kivsko_misko_radi_kivska_miska_derzhavna_administratsiya/departamenti_ta_upravlinnya/upravlinnya_turizmu_ta_promotsiy/miska_tsilova_programa_rozvitku_turizmu_v_misti_kyivi_na_2022-2024_roki/proyekt_misko_
  4. Derzhavne ahentstvo rozvytku turyzmu [State Tourism Development Agency]. Retrieved from <https://www.tourism.gov.ua/blog/turzbirukrayini-za-pershe-pivrichchya-2022-roku-zris-mayzhe-na-29>
  5. Holovne upravlinnia statystyky u m. Kyievi [Main Department of Statistics in Kyiv]. Retrieved from: <http://www.kyiv.ukrstat.gov.ua>
  6. Reitynh naibilshykh turoperatoriv Ukrainy [Rating of the largest tour operators of Ukraine]. Retrieved from <https://pilgrim.ua/turoperatory-ukrainy#ranking>
  7. Samsonova, V.V., Kudinova, I.P. (2022). Teoretychni zasady vyznachennia rekreatsiino-turystychnoho potentsialu silskykh terytorii [Theoretical principles of determining the recreational and touristic potential of rural areas]. *Problemy innovatsiino-investytsiynoho rozvytku*, 28, 99-109. Retrieved from: <https://nonproblem.net/article/28-2022-10/>
  8. Kudinova, I.P., Samborska, S.V. (2022). Tendentsii rozvytku pidpriemstv hotelnoi sfery v umovakh pandemii COVID-19 [Trends in the development of hotel industry enterprises in the conditions of the COVID-19 pandemic]. *Bioekonomika i ahraryni biznes*, 13 (3), 34-40. Retrieved from: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Bioeconomy/article/view/16562>
  9. Romanova A. (2018). Iak rozvyvaty tu-

References

1. Barvinok, N.V. (2022). Perspektyvy rozvytku voiennoho turyzmu na terytorii Ukrainy pislia zakinchennia rosiisko-ukrainskoi viiny [Prospects for the development of military tourism on the territory of Ukraine after the end of the russian-Ukrainian war]. *Actual problems of the development of the economy of the region*, 18(2), 206-217. Retrieved from <http://hdl.handle.net/123456789/12643>
2. Boiko, V.O., Dalevska, N.M. (2022). Rozvytok turyzmu pislia zbroinykh konfliktiv u riznykh krainakh svitu [Development of tourism after armed conflicts in different countries of the world]. *Upravlinnia zmi-*

- ryzm v umovakh voiennoho stanu [How to develop tourism under martial law]. Retrieved from: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/jak-rozvivati-turizm-v-umovakh-vojennoho-stanu-2510000.html>
10. Turystychnyi portal mista Kyieva [Tourist portal of the city of Kyiv]. Retrieved from: <https://kyivcitytravel.com.ua>
  11. Turyzm u Kyievi: suchasnyi stan ta plany z vidnovlennia sfery. (2022). [Tourism in Kyiv: the current state and plans for the restoration of the sphere]. Retrieved from <https://vechirniy.kyiv.ua/news/71973>
  12. Rojik, O.R., Nedzvecjka, O.V. (2022). Shljakhy rozvytku turystychnoi sfery Ukrainy u vojennyj period [Ways of development of the tourism sphere of Ukraine during the war period]. *Naukovyj visnyk Khersons'kogo derzhavnogo universytetu. Serija: ekonomichni nauky. Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: economic sciences*, 46, 11–15. Retrieved from: https://www.businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/17169/PPM_2022_04_Boiko.pdf
  13. Boiko, M., Bosovska, M., Vedmid, N., Melnychenko, S., Stopchenko, Y. (2022). Digitalization: Implementation in the tourism business of Ukraine. *Problems and Perspectives in Management* link is disabled, 20(4), 24–41. Retrieved from https://www.businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/17169/PPM_2022_04_Boiko.pdf
  14. Levytska, I., Klymchuk, A., Shestakova, A., Biletska, N. (2023). Tourist Potential of Ukraine: Challenges and Prospects of the Post-War Time. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 14(2), 299–305. Retrieved from: <https://journals.aser-publishing.eu/jemt/article/view/7679>
  15. Moskvichova, O., Hryhoruk, I., Marchenko, Y., & Veretilnyk, Y. (2021). Global Development of International Tourism and Impact on the Economy of Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*, 10(4), 108. Retrieved from: <https://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/1264>
  16. Bazhenova, S., Pologovska, Yu., Bykova, M. (2022). Realities of tourism development in Ukraine at the current stage [The realities of tourism development in Ukraine at the current stage]. *Scientific perspectives*, 5(23), 168–180. Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/1643>
  17. «Gastronomic Kyiv». The capital launched a new free tour. (2022). [«Gastronomic Kyiv». A new free excursion was launched in the capital]. Retrieved from: <https://bigkyiv.com.ua/kyiv-gastronomichnyj-u-stolytzi-zapustyly-novu-bezkoshtovnu-ekskursiyu/>
-

Kudinova I. (2023).

CURRENT TRENDS OF THE TOURIST DEVELOPMENT OF M. KIEV

BIOECONOMY AND AGRARIAN BUSINESS, 14(2): 73-86.

[https://doi.org/10.31548/economics14\(2\).2023.073](https://doi.org/10.31548/economics14(2).2023.073)

Abstract. *It is well known that the city of Kyiv is the capital and heart of Ukraine and at the same time serves as a business card for tourists from different countries of the world and shapes the image of the country as a whole. The purpose of the publication is to analyze the current state of tourism development in the city of Kyiv and determine the prerequisites for its development in the post-war period. This study is especially relevant during the period of the full-scale invasion of russia and active hostilities, massive missile attacks and kamikaze drone attacks, which practically stopped the activity of the tourism sector of Ukraine and the city of Kyiv, in particular. To achieve the goal, general scientific methods were used: statistical - with*

the help of which all the necessary initial information for this study was formed; analysis and synthesis - for the assessment of tourist flows. Using the method of scientific generalization, the relevance of the topic in the conditions of martial law was revealed and the priority directions of the development of the tourist potential of the city of Kyiv were highlighted, taking into account the security situation in the first place. The main vectors of changes that have taken place in the tourism sector in recent years have been studied. It was emphasized that the war in Ukraine significantly changed the sphere of domestic tourism, and it was emphasized that after the war, new tourist destinations and types of tourism will appear in the country. The State Tourism Development Agency of Ukraine noted that travel in Ukraine continues today. Even under existing restrictions (for example, visiting forests and border zones), citizens continue to get to know the highlights and curiosities of Ukraine. And this is understandable, because the human body needs rest, as constant stress is exhausting, and Ukrainians have been living under stress for almost 16 months. The number of subjects of tourist activity, providing tourist services and developing and distributing tourist vouchers, engaged in serving tourists of the city of Kyiv, was analyzed. The rating of tour operators in Kyiv was studied. The level of satisfaction of tourists from visiting the city of Kyiv was determined and substantiated. The main results of the research, which represent scientific novelty, were the identification of interesting directions of tourist routes in Kyiv, among which: gastronomic tours and tourist routes to the destroyed cities of the Kyiv region, the names of which flew around the world: Irpenya, Buchi, Gostomelya, Borodyanka. It was emphasized that the Ukrainian capital has a great tourist potential, which includes historical culture, ancient history, objects of historical heritage, which form the basis of tourist interest. The city of Kyiv has enough resources for the development of various types of specialized tourism, namely: business, youth, cultural and educational, medical, children's, gastronomic, family, military, etc. For their development, the capital has all available infrastructure. The problems for the city of Kyiv are the security situation, improvement of road conditions, solving the problems of driving culture, improving service in places visited by tourists and others. The practical significance of the results obtained thanks to the presented clear algorithm of actions lies in the possibility of their implementation by travel firms and travel agents in their practical activities.

Key words: *tourism; Kyiv; security; tourist flows; tourist product; tour*

DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN THE FIELD OF GREEN TOURISM

S. MOSIIUK,

PhD in Economics,

Associate Professor of the Department of hotel and restaurant business and tourism,

*National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

ORCID: 0000-0001-6970-1073

Email: 4stefani2@gmail.com

W. MOSIIUK,

candidate for the degree PhD,

*National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

ORCID: 0009-0005-9509-5616

E-mail: shokozrada@gmail.com

H. SOLODUKHA,

candidate for the degree PhD of KNU T.H. Shevchenko, Kyiv, Ukraine

E-mail: shokozrada@gmail.com

Abstract. *The problem of tourism development in Ukraine is becoming a problem along with raising the standard of living of the rural population. Rural green tourism involves the development of entrepreneurial activities in this field and provides an opportunity for local residents to improve their well-being. The study of prospects for the development of green tourism is relevant today. This article analyzes and substantiates the development of tourism business in Ukraine as a priority component of the state's economic development, highlights the state and prospects of entrepreneurial activity in the countryside, gives recommendations on the prospects for the development of entrepreneurship in the field of green tourism.*

In the post-war period, the state should resume support for the tourism industry in the development of green tourism. Unfortunately, now we can talk about the central and western parts of Ukraine. Country estates will play their mission to the full extent for a long time to come. And this type of entrepreneurial activity will have many functions, such as recreational, medical, or perhaps there will be a need in the market to provide new services that have not yet been in demand.

So, having analyzed the state and prospects for the development of the hospitality industry in Ukraine, namely green tourism, it is worth noting that this direction of

activity in the countryside has many positive aspects, starting from the solution of socio-economic problems in rural areas and ending with issues of the development of the state economy.

Keywords: *tourism; green tourism; employment; hospitality industry; entrepreneurship; tourist potential.*

Introduction.

The tourism industry makes a significant contribution to the world economy. Many countries classify themselves as touristic, that is, a significant share of business activity is touristic. The development of the tourist business encourages people to create services, especially in rural areas, which will be in demand among those who want to relax, change the city bustle to a quiet ecological location for a while. And this, in turn, involves the creation of jobs, and therefore the reduction of unemployment. The direction of European integration of Ukraine encourages the improvement of tourist services in order to attract tourists. It is not necessary to separate the state regulation of this activity, because we are talking about the sphere of service, that is, the provision of hotel, restaurant, tourist services to clients.

Due to the change in the needs of consumers, we see a rapidly growing demand for recreation in nature, which is determined by the increase in the mismatch of the living environment of modern man with his physiological and psychological needs. The increase in demand for rural recreation is growing due to a decrease in working hours, an increase in the number of paid vacations, an increase in the level of education, the development of the transport network (railway, road, air, sea transport), and one of the main reasons for this phenomenon is «rescue» from the stressful impact of developed large cities [1].

The development of entrepreneurship in the field of green tourism in the post-war period in the country is one of the possible sources of filling the budget, in addition, the need of consumers for recreation in ecologically clean and, depending on the location, therapeutic areas is taken into account. Owners of estates or peasants living in these territories will have the opportunity to receive additional income from providing services to tourists. Territorial rural communities and local self-government bodies should make maximum efforts for self-development and coordination in the use of natural resources they own.

Analysis of recent researches and publications.

Considerable attention has been paid to the development of rural green tourism in Ukraine in recent years. The Union of Rural Green Tourism, advisory services and many other associations are making every effort to hold seminars, courses on this topic, etc. with the involvement of scientists, which is reflected in the works of V. Vasiliev, Yu. Zinko.

The study of many aspects of the formation and development of rural green tourism found its important place in the scientific works of L. Zaburana, O. Lyubitseva. Such scientists as O. Gundyak, H. Mykhailichenko, T. Tkachenko, etc. paid attention to the development of entrepreneurial activity in the field of tourism, namely green tourism, its prospects and shortcomings, by improving the process of tourist service.

However, the topic of research in the field of rural tourism development remains insufficiently studied and disclosed, which provides a great field for the development of effective ways of revealing the tourist potential in rural areas and the disclosure of Ukraine both for business activities and for foreign tourists.

The purpose of the study: analysis of entrepreneurial activity in the field of tourism and hospitality industry in Ukraine, substantiation of aspects of the development of rural green tourism and providing proposals for their further development.

Materials and methods of research.

The methods of theoretical generalization, a combination of historical and logical, comparative and structural-functional approach were used as a methodological basis for solving the main theoretical and methodological problems for analyzing the state of entrepreneurial activity in the village and characterizing the tourist attractiveness of the rural area, as well as for highlighting the economic importance of the tourism industry, analysis and synthesis of information, comparative legal method, as well as statistical and economic analysis, a dialectical method and a systematic approach to the study of socio-economic processes of rural development and the development of entrepreneurial activity of agro-villages in the field of rural green tourism as a phenomenon of the organization of the economic activity of the rural population, the meaning of the concepts «agri-village», «rural green tourism», classification of forms of its functioning; by the method of induction and deduction, specific manifestations and gener-

alized characteristics of the development of agro-villages in the system of rural green tourism were studied on the basis of entrepreneurship; abstract-logical methods were used to study the positive and negative factors influencing the processes of their formation, formation and development.

Results of the research and their discussion.

The modern period of economic development of Ukraine requires the search for new forms of management in rural areas. One of the most promising forms can be a small business, because it takes into account the interests of both producers and consumers of products.

The hospitality industry in Ukraine has a huge potential for effective functioning. Tourism business is becoming one of the leading and profitable areas of social and economic development. If we look at this type of activity from an economic point of view, then we have a set of social relations that arise during the formation of business activities of enterprises, namely during the production of a tourist product, distribution, exchange and its consumption.

The economy of the tourist business is an integral part of the national economic complex of the country as a catalyst of economic growth [7, 3]. Tourist companies, owners of rural estates, as business entities, by carrying out entrepreneurial activities, provide jobs to the population, which reduces unemployment, and earn profit.

The development of modern rural green tourism as non-standard segment of the tourist services market is in close relationship with the leading onesectors of the regional economic complex. Yes, in particular we can to high-

light close cooperation with agriculture, trade, transport, communication system, construction, production of everyday goods, acting as a catalyst for comprehensive development of rural areas. In modern conditions in the tourism business segment, rural green tourism takes its unique place in the tourist market. Modern scientific studies confirm that the dynamic development of rural green tourism acts as a driver of the structural transformation of the regional economy, promote demographic stability and solve socio-economic problems formation of regions.

Due to changes in living conditions in large metropolises, the population is increasingly moving away from nature. Living in such an environment leads to partial isolation of a person, a feeling of loneliness, excessive psychological stress, stressful situations, etc. Therefore, a person has a completely natural and understandable desire to go out into nature, to the village, to relieve his nervous system.

Rural green tourism is the activity of rural residents, associated with rural natural environment, homestead plot and agribusiness, where the basis is nature and man. There is no rural green tourism negative impact on the environment, and makes a significant contribution to dynamics of regional development. This type of tourism promotes rational the use of the existing housing stock, and also does not require significant investment costs.

For the Ukrainian village, this is another way of involvement surplus labor force, which was released from the agricultural sector production. Because it is known that small entrepreneurial structures in the agricultural sector sectors of the economy of Ukraine work on the basis of self-sufficiency, self-sufficiency,

and the choice of vectors of functioning and full responsibility for equine results of activity. That is why rural tourism is considered one of the most promising areas of entrepreneurship development in rural areas community. The current state of development of rural tourism attracts special attention the attention of Ukrainian scientists, who research the world experience and use it positive practice for the development of entrepreneurial activity in Ukraine. Rural green tourism is a new progressive form of entrepreneurship activity, it can be classified as a small business, which creates competitive market environment in the domestic agro-industrial complex [14].

The tourism development of the regions of Ukraine allows to improve the areas of effective sanatorium-resort and active recreation, gastronomic and entertainment tourism business. Ukraine is potentially attractive for the development of tourism. The tourist potential of the state is the historical heritage, cultural and ethnographic factors, gastronomic diversity, geographical factors, etc.

The tourism industry will be effective for the national economy of the state. The European integration reforms of Ukraine require further improvement of the tourism industry in order to attract foreign tourists, including. Scientific research is aimed at determining the advantages and disadvantages of the development of this field. The role of the state is to improve the mechanisms of regulation of tourist activity, since not only travel agencies are involved in this process, but also other spheres.

The further development of green tourism should involve the creation of a network of institutions and organizations capable of uniting and supporting a similar type of entrepreneurial activity within a certain region: these can be, as

experience shows, rural tourism agencies, tourism promotion associations, organizational centers, unions, etc. In the socio-economic development plans of the regions (regions, district centers), it is necessary to define the settlements on the territory of which the development of rural green tourism is the most promising. The creation of appropriate infrastructure here will allow additional funds to be attracted for investment projects, the effectiveness of which will largely depend on the excellence of marketing research on the development of rural green tourism, the creation of demonstrative estates with elements of ethnography in the region, and the formation of excursion routes and programs. Meetings of working commissions (groups) should be considered important, where issues of economic cooperation between various forms of small business in the region should be agreed upon, in particular, the possibility of coordinated management of flows of goods and services.

The main factors that negatively affect the development of the tourist business are the political situation in the country, insufficiently regulated regional development, insufficient work of tourist marketers regarding information measures about Ukraine outside its borders, imperfection of the tax system, imperfection of the hotel and restaurant sector and non-compliance with world standards, etc.

As a component of the economic mechanism, tourism business creates tourist services, forms a tourist product and implements it, actively using marketing communications; has its own industry of production and provision of services to tourists; forms the market of tourist services at different levels of complexity; works as a multiplier for the growth of national income, gross do-

mestic product, employment of the population; contributes to the development of local infrastructure and raising the standard of living of the population; represents an area in which jobs are created cheaply and a high level of efficiency and a quick return on investment are ensured; is a fairly effective means of protecting the environment and the country's historical and cultural heritage, which is the material basis of the resource potential of tourism, which forms a specific field of activity; functions in connection with almost all industries and types of human activity; has advantages in the integration and globalization processes taking place in the world space [12].

Green tourism in this case performs a recreational function. In this case, rural estates provide the needs of consumers – tourists. After all, they are located in places with beautiful natural landscapes, in wooded areas, in many cases next to natural springs or lakes or other health resorts. In the process of mutual relations, the owners of estates and tourists have their needs met: the owner receives money for the services provided, and the tourist wishes for rest. At the same time, harmony is maintained in compliance with the rules of nature conservation.

Rural green tourism also includes a communicative and informational aspect, contributing to the expansion of the circle of communication, the formation and development of social and cultural ties, the exchange of experiences, the revival of crafts and traditions of the Ukrainian people, the formation of a careful attitude to the use of natural and recreational resources, etc. [4, 5, 8, 9].

Although rural green tourism determines the development of the infrastructure of rural areas, their beautification, there are groups of consumers who, on the contrary, consciously try to avoid

«civilized conditions» and will choose a place of rest where the originality of the territories and rural life is still preserved. Therefore, opportunities for the development of rural green tourism exist in all rural areas, and the effectiveness of this process does not always depend on the development of infrastructure [18].

Green tourism as an entrepreneurial activity in the countryside can be attributed to the sphere of entrepreneurship in a market environment. The development of this type of tourism involves, first of all, filling the budget of local communities, attracting investments for the development of tourist locations, submitting applications for grants, etc [15, 16]. This type of entrepreneurial activity provides an opportunity for cooperation in the development of other areas of service (folk crafts, road management and transport, the field of trade and food, other enterprises in the field of services) and production.

Successful development of the agrarian sector of the economy is impossible without rural development. Agricultural production and rural areas are elements that form a single economic space within which the agrarian sphere functions. Modern production technologies and innovations in its organization change the structure of resource potential and the relationship between production factors, which results in a significant reduction in the need for human resources in production and the release of labor. This is a prerequisite for diversification of production and organizational restructuring of all economic activity. The freed human capital turns into a resource for self-employment and forms the potential for the development of entrepreneurial activity in the countryside, which is often implemented in the form of rural green tourism [4, 10, 12].

Regional programs for the development of rural green tourism in Ukraine as components of socio-economic development programs of the region are formed and implemented with the aim of rational use and development of local tourist resources (natural, cultural, ethnographic, historical, social and household, etc.), their preservation and restoration. Patriotic and ecological education of the population should be considered an important aspect [9].

Implementation of regional programs for the development of small businesses is a continuation of the activities of local government bodies, the public, and academic circles regarding the consistent implementation of regional policy in order to systematically support the development of various forms of small and medium-sized businesses in the region, not least of which is rural green tourism. The success and effectiveness of program measures leads to the strengthening of the socio-economic base of the regions, contributes to the formation of the middle class of citizens, guarantees the strengthening of democratic values and the political stability of the country [2].

Rural green tourism is a promising area of entrepreneurial activity in the countryside. Rural green tourism is the activity of the inhabitants of the rural area, connected with the rural natural environment, homestead and agribusiness, where the basis is nature and man. Rural green tourism does not have a negative impact on the environment, makes a significant contribution to the dynamics of regional development, promotes the rational use of the existing housing stock and does not require significant investment costs. For the Ukrainian village, this is another way of involving the local population. Small business structures in the agrarian sector of the econ-

omy of Ukraine work on the principles of self-sufficiency, self-sufficiency, and the choice of vectors of functioning and full responsibility for the final results of activity, therefore, rural tourism is considered one of the most promising areas of entrepreneurship development in rural communities.

Thus, the owners of green estates create additional jobs, for example, one bed provides work for an average of 3-4 local residents, provides services related to accommodation and food, as well as related services related to the specialty of rural living and recreation: fishing, participation in field work, traditional Ukrainian celebrations, etc. Attractive features of this type of tourism are natural beauty, clean air, nature, acquaintance with cultural traditions and customs, etc. There is an opportunity to relax after the hustle and bustle of the city, as well as for active recreation: riding horses, cycling, skiing, sledding in the winter, relaxing in an apiary, picking seasonal berries and herbs, etc. There are many people who want to watch or take part in the celebration of authentic Ukrainian holidays and rituals that have reached the modern generation already forgotten.

Tourist potential in itself is not a factor of development, if it is not effectively used. Based on the strategic analysis of the tourism industry of the region, it is possible to determine the points of application of efforts in this area, which can contribute to increasing the efficiency of the industry. This applies to such factors as the development of a network of tourist information centers, improvement of coordination of activities of tourist agents, development of tourist routes and paths, etc.

In the global industry, rural tourism is considered as an alternative to rural production. Since both types of activity

are profitable. In addition, the development of the green tourism infrastructure itself does not require significant capital investments and can be carried out at the expense of the villagers themselves without additional investments.

In Poland, for peasants who want to start activities in the field of green tourism, and those who already provide such services, the law does not apply regulates economic (entrepreneurial) activity. Therefore, monetary rewards for relevant services are not subject to VAT. The legislation also provides, under certain conditions, for the exemption of received income and from personal income tax. The law obliges farmers register vacationers in a special journal. Cause of occurrence civil liability may be non-fulfillment or improper fulfillment terms of agreements between the parties, as well as damage. Such liability is realized by indemnifying the cost of the damage caused. The mutual rights and obligations of the parties are determined by the contract concluded between them [14, 19].

Latvia has significant legislative experience in the development of agritourism. Conditional it is because it has been the main contingent of tourists for a long time to rest in the countryside there, there are foreigners. The government paid attention in time on this very promising type of tourism, capable of solving the problem unemployment in the countryside, and approved a number of relevant regulations [14, 19]. Small business is any independent, systematic, proactive activity (production, commercial, financial, insurance) of enterprises and citizens, which is carried out at one's own risk, in order to realize economic interests, where up to 50 workers are employed, and the amount of revenue from the sale of products per year is up to UAH 10 million [6].

In order to finance the activities of regional programs for the development of green tourism, local executive authorities can traditionally use two mechanisms for the development of budget funds: the first one involves the channeling of funds through regional entrepreneurship support funds, the second one is direct financing of program activities by the main manager of such funds - the state administration. Regarding the targeted allocation of budget funds within the framework of the implementation of regional programs for the development of green tourism, according to the current legislation, they should be spent on financing investment projects in this area; on the creation of infrastructure facilities to support small businesses, etc. [1, 10].

Entrepreneurial activity in the village in the direction of the development of green tourism is partly in the shadows due to certain legal factors. Of course, such a situation is unacceptable in the conditions of a market economy, but it is quite real and reflects all the shortcomings and gaps in the legislative and regulatory regulation of business activities in the field of rural green tourism. The lack of a unified approach and system of criteria for evaluating the activities of estates leads to complete confusion and inconsistency of data. Entrepreneurial activity in the field of rural green tourism, taking into account the norms of the current legislation, can be carried out by registering a natural person – an entrepreneur and a legal entity.

Economic security is a state in which the people can confidently, without interference and pressure from outside, determine the ways and forms of their economic development [14, 7, 6]. Thus, when considering business activities in the field of green tourism, it is worth paying attention to safety aspects.

Therefore, economic security will involve taking into account the following factors:

- lack of a concept of development of small forms of farming in the countryside;
- high level of unemployment in the countryside;
- imperfection of national legislation related to entrepreneurship in the countryside;
- social insecurity of the rural population;
- shadow business.

Food safety will need to take into account:

- insufficient focus on the production of final consumption products;
- the need to improve state support for product manufacturers;
- low level of wages;
- scarcity, imbalance of the food market;
- lack of effective market infrastructure [17].

The formation of an organizational and economic mechanism for its functioning, as well as support in solving the following issues, is relevant today for the legal support of green tourism:

- adoption of regulatory documents that will regulate the activities of various forms of rural tourism;
- implementation of measures to support and promote rural tourism on the domestic and international tourist market;
- provision of organizational and material support by the state for a new type of services in the countryside – rural tourism and agrotourism [20].

Rural tourism attracts residents of large cities of Ukraine who dream at least for a few days to immerse yourself in the atmosphere of rural life, in an ecologically clean environment, try delicious dishes of Ukrainian cuisine prepared from

natural products, as well as to rest from the mad rush in the picturesque corners of our country. Recently, green tourism has gained widespread among foreigners living and working in Ukraine, namely employees of embassies, employees of foreign companies, banks, etc. They come to of the Ukrainian village both for the weekend and for a longer period term [17].

Green tourism is a promising direction of business activity in the countryside. At the same time, both tourists and estate owners, territorial communities and the state will benefit. At the same time, other sectors of the economy will also benefit from this activity. Considering that Ukraine is entering the world markets with tourist services, it is worth emphasizing that rural green tourism offers authentic Ukrainian tourist services that will be identified with our state.

According to the estimates of the Ministry of Agrarian Policy, as of 2015, about 2.5 thousand residents of rural areas were employed in the field of green tourism. Green tourism is recognized as one of the priorities of the Agriculture Development Strategy for the period up to 2020 and the developed Ministry of Agrarian Policy of the new version of the law on state support of farms [14].

There are three varieties of current rural green tourism in Ukraine:

- agritourism – a type of rural green tourism, both educational and recreational, associated with the use of household farms or lands of agricultural enterprises that are temporarily not used in the agricultural sector. This type may not have restrictions on the load on the territory and the regulation of types of entertainment.

- recreational (rest in the village). The basis of its development is the capital housing fund on the estates

of the owners and the available natural, recreational, historical-architectural, cultural-domestic and other assets of one or another area.

- ecotourism - a scientific and cognitive type of rural green tourism, characteristic of rural areas and villages located within the territories of national parks, protected areas, natural parks, etc., where appropriate restrictions on loads on the territory are provided and types of recreational recreation are regulated [13].

Studying demand on the tourist market services in green tourism, GFK company Ukraine conducted research, results which showed that rest in estates Western Ukraine is preferred by 41% of vacationers [17].

Extremely promising for development Zakarpattia Oblast is the region of green tourism. Its most important feature and advantage is economic and geographical position. This is the westernmost region of Ukraine and the only bordering one immediately with the four countries of the Central Europe: Romania, Hungary, Slovakia and Poland. Good neighborly relations and high demand for tourist services among the urban urbanized population of the neighbors countries make our transformation real region to the center of rural tourism among countries Central and Eastern Europe [14].

The attitude towards rural tourism among ordinary Ukrainians is quite different – from complete rejection of this type of recreation to great admiration for its environmental friendliness and economy. However, a significant part of the population remains completely unaware of this form of tourism, therefore before Ukraine there is an extremely important task – to promote the ideas of rural tourism in general and to acquaint citizens

with its main principles. The main goal should be promoting this type of recreation and creating its positive image in the mass media.

Rural green tourism is one of the earning opportunities of villagers and one of them from the components of integrated development of rural areas and their infrastructure. Rural ecotourism has the potential to become one of the strategies for overcoming rural poverty, so rural ecotourism in developing countries should be promoted and stimulate the state to provide a boost to economic activity in this segment. Access should be as simplified as possible, with subjects systematic provision of excursion activities. Services in this area have many benefits such as tax benefits. An important component of the organization of rural recreation is a rural family whose activities are related to management subsidy economy. Provision of additional services is carried out by use of the property of this farm to provide services to vacationers: green tourism in rural areas, including accommodation, food and knowledge of local culture and traditions. The key prerequisite for the socio-economic growth of agriculture is the maximization of existing resources: opportunities, high-quality and rational use of material, financial, production and labor resources, search for new opportunities for business, implementation of the latest achievements of scientific and technical progress, modern management and development of tourism contribute to sustainable socio-economic development of Ukraine in general, and villages in particular. When assessing economic profitability of the rural economy, the total volume of economic resources is taken into account: are owned and controlled by agro-industrial organizations, and economic consequences of their ra-

tional use. In the context of modern social development, it can be argued that rural green tourism can not only raise the standard of living in rural areas, but also plays an important role in raising the economic level of the whole country, active, especially in rural areas:

- rural tourism – recreation in nature in the countryside, where the owner provides accommodation and food. The main purpose of this type of tourism is dynamic-passive, cognitive and recreational life of peasants [1, 2];

- agritourism is cognitive and skill-building, skill-building and recreational tourism, which aims to use auxiliary peasant chip farming farms, as well as lands of agricultural enterprises, which are not yet used in agrarian business. Agrotourism is a capacious phenomenon that takes into account structural chain «tourist – owner – peasant economy – village – natural environment» [1, 2];

- agro-ecotourism-recreation of families engaged in rural management farms using organic methods (on farms with appropriate certificates).

The main prerequisites for the development of rural tourism in the country: on the one hand – the growth of demand for recreation and rural areas; interest in learning about Ukrainian heritage; available recreational resources; on the other hand, the availability of labor resources in the village for service; traditional Ukrainian hospitality and benevolence, which is an important factor; and various types of active recreation (excursions, horseback riding, canoeing on the river, forest walks, etc.). And what is important, depending on the season, the tourist can always choose the desired type of recreation.

Investment attractiveness is an important condition for the formation of investment climate of rural green tour-

ism development regions. Investment the attractiveness of the region is a complex economic category, based on which a characteristic of the region's ability to attract capital and form is being formed investment climate. Investment attractiveness of agricultural tourist regions is formed under the influence of a number of factors that affect the investment index attractiveness of agricultural tourist regions of Ukraine [13, 3].

The process of development of agro-villages as business entities in the field of rural green tourism in Ukraine has a number of features and regularities. It has been established that it occurs spontaneously and spreads unevenly in rural areas of Ukraine. Agricultural settlements effectively function and develop in those territories where there are favorable natural and climatic conditions, existing historical and cultural objects and preserved national traditions. The basis of the formation and development of agro-villages is the process of transformation of personal peasant farms into economic units of rural green tourism [9, 11].

Therefore, taking into account the tourist potential, green tourism in Ukraine has prospects for development. It contributes to a positive impact on the revival, preservation and development of local folk customs, crafts, monuments of historical and cultural heritage, and also expands the sales channels for the products of the peasant's subsidiary economy.

Conclusions and future perspectives of the study.

Having conducted research in the field of rural tourism, the following conclusions can be drawn. Rural tourism is one of the promising areas of entrepreneurial activity in the countryside. Its development will contribute to the

preservation of the culture and spirituality of the Ukrainian people, these are additional opportunities for popularizing Ukrainian culture, authenticity, customs and traditions, as well as the historical and cultural heritage of the state.

This type of entrepreneurial activity in the village is one of those that can solve the socio-economic problems of the Ukrainian village: overcoming unemployment, raising the standard of living of the local population, etc.

The policy of entrepreneurship development in the field of green tourism will ensure:

- strengthening the market foundations of business;
- increase in revenues to the regional budget;
- providing jobs;
- attracting the attention of both Ukrainian and foreign investors;
- establishment of cooperation with international organizations for the development of tourism business;
- settlement of state business support in the village;
- development of related areas of entrepreneurship in rural areas (authentic souvenirs, agar production products, etc.);
- improving the well-being of the local population and self-organization of leisure time;
- preservation and popularization of Ukrainian historical and cultural heritage, natural resources, customs and traditions, etc.

However, for the prospective development of tourism in the village, it would be necessary to develop and improve the regulatory and legal framework at all levels of management; carry out an analysis of the state of demand on the market for tourist services and provide financial support for rural estates, agricultural settle-

ments at the state level. One of the options is the holding of trainings and seminars on training those who wish to submit grant applications in communities.

Список використаних джерел

1. Биркович В.І. Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України. Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. 2008. №1 (6). С.138-143.
2. Гуржій Н.М., Третинко А.В. Інноваційні технології в туристичній індустрії. Сталлий розвиток економіки. 2013. № 3. С. 221-224.
3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Драчук Ю.З., Дульцева І.І. Напрями вдосконалення розвитку сфери туризму на засадах інноваційних маркетингових технологій. Економічний вісник Донбасу. 2016. № 1 (43). С. 115–119.
5. Жукович І.А. Інновації в туризмі: основні теоретичні та практичні аспекти. Наука та наукознавство. 2017. № 2 (95). С. 69–81.
6. Закон України №523-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання підприємницької діяльності». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/523-vi-8005>
7. Закон України про особисте сільське господарство від 15 травня, 2003, № 742-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text>
8. Кампов Н.С., Медвідь Л.І., Касинець О.В., Махлинець С.С. Роль інновацій для розвитку туризму. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Економічні науки. 2017. №23(18). С. 246-255.
9. Кожухівська Р.Б. Інтегровані маркетингові комунікації та Інтернет. Наука і економіка: Науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. 2009. Вип. 3 (15). Т.1. С. 185–189.
10. Корчинська О.О. Проблеми розвитку під-

приємництва у сфері сільського зеленого туризму. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. 2015. Вип. 12. Ч. 2. С. 60-63.

11. Любіцева О.О. Методика розробки турів. URL: http://tourlib.net/books_ukr/lubiceva_mrt5.htm
12. Мартинов І.Ю. Особливості маркетингу туризму у сфері відпочинку і розваг. 2011. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tiru/2011_31_1/Martinov.pdf
13. Мосіюк С.І., Мосіюк І.П., Мосіюк В.І. Туризм – складова національної економіки України. Біоекономіка і аграрний бізнес. 2020. № 11(2). С. 66–71.
14. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://www.minagro.gov.ua/>.
15. Офіційний сайт компанії «Нафтуса тур». URL: <http://naftusia.com>
16. Українська асоціація туристичних агенцій. Офіційний сайт. URL: <https://uata.com.ua/>
17. Чернява Г.Л. Ефективна модель управління сільським зеленим туризмом. 2013. URL: http://confcontact.com/2014_04_25_e_k_o_n_o_m_i_k_a_i_m_e_n_e_d_g_m_e_n_t/_monography/7_Chernyava.htm
18. Ярема Л.В. Перспективи розвитку сільського зеленого туризму. Ефективна економіка. 2020. № 5. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.5.69
19. European Bank for Reconstruction and Development URL: <https://www.ebrd.com/>
20. Mosiyuk S.I., Mosiyuk I.P., Mosiyuk V.I. Tourist business development. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія Економіка та менеджмент. 2019. № 21. С. 39-47. URL: <https://nonproblem.net/journals/>

References

1. Byrkovych, V.I. (2008). Silskyi zelenyi turizm – priorytet rozvytku turystychnoi haluzi

- Ukrainy [Rural green tourism is a priority for the development of the tourism industry in Ukraine]. Stratehichni priorityety. Nauko-vo-analitychnyi shchokvartalnyi zbirnyk, 1 (6), 138-143.
- Hurzhiy, N.M., Tretynko, A.V. (2013). Innovatsiini tekhnolohii v turystychnii industrii [Innovative technologies in the tourism industry]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, 3, 221-224.
  - Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>
  - Drachuk, Yu.Z., Dultseva, I.I. (2016). Napriamy vdoskonalennia rozvytku sfery turyzmu na zasadakh innovatsiinykh marketynhovykh tekhnolohii [Directions for improving the development of tourism on the basis of innovative marketing technologies]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, 1 (43), 115–119.
  - Zhukovych, I.A. (2017). Innovatsii v turyzmi: osnovni teoretychni ta praktychni aspekty [Innovations in tourism: main theoretical and practical aspects]. *Nauka ta naukoznavstvo*, 2 (95), 69-81.
  - Zakon Ukrainy №523-VI «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo rehuliuвання pidpriemnytskoi diialnosti» [Law of Ukraine No. 523-VI «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Regulation of Entrepreneurial Activity»]. <https://www.president.gov.ua/documents/523-vi-8005>
  - Zakon Ukrainy pro osobyste silske hospodarstvo vid 15 travnia, 2003, № 742-IV [Law of Ukraine on personal agriculture dated May 15, 2003, No. 742-IV] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text>
  - Kampov, N.S., Medvid, L.I., Kasynets, O.V., Makhlynets, S.S. (2017). Rol innovatsii dlia rozvytku turyzmu [The role of innovations for the development of tourism]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnogo universytetu. Ekonomichni nauky*, 23(18), 246-255.
  - Kozhukhivska, R.B. (2009). Intehrovani marketynhovi komunikatsii ta Internet [Integrated Marketing Communications and the Internet]. *Nauka i ekonomika: Nauko-vo-teoretychnyi zhurnal Khmelnytskoho ekonomichnogo universytetu*, 3 (15), 1, 185-189.
  - Korchynska, O.O. (2015). Problemy rozvytku pidpriemnytsva u sferi silskoho zelenoho turyzmu [Problems of entrepreneurship development in the field of rural green tourism]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya Ekonomichni nauky*, 12, 2, 60-63.
  - Liubitseva, O.O. Metodyka rozrobky turiv [Methodology of development of tours]. Retrieved from http://tourlib.net/books_ukr/lubiceva_mrt5.htm
  - Martynov, I.Yu. (2011). Osoblyvosti marketynhu turyzmu u sferi vidpochynku i rozvah [Features of tourism marketing in the field of recreation and entertainment]. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tiru/2011_31_1/Martinov.pdf
  - Mosiuk, S.I., Mosiuk, I.P., Mosiuk, V.I. (2020). Turyzm – skladova natsionalnoi ekonomiky Ukrainy [Tourism is a component of the national economy of Ukraine]. *Bioekonomika i ahraryni biznes*, 11(2), 66-71.
  - Ofitsiinyi sait Ministerstva ahrarynoi polityky ta prodovolstva Ukrainy [Official website of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine]. Retrieved from <http://www.minagro.gov.ua/>.
  - Ofitsiinyi sait kompanii «Naftusia tur» [The official site of the Naftusya Tour company]. Retrieved from <http://naftusia.com>
  - Ukrainska asotsiatsiia turystychnykh ahentsii. Ofitsiinyi sait [Ukrainian Association of Travel Agencies. Official site]. Retrieved from <https://uata.com.ua/>
  - Cherniava, H.L. (2013). Efektyvna model upravlinnia silskym zelenym turyzmom [An effective management model for rural green tourism]. Retrieved from http://confcontact.com/2014_04_25_ekonomika_i_menedg-

- ment/monography/7_Chernyava.htm
18. Yarema, L.V. (2020). Perspektvyvy rozvytku silskoho zelenoho turyzmu [Prospects for the development of rural green tourism]. *Efektivna ekonomika*, 5. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.5.69
19. European Bank for Reconstruction and Development. Retrieved from <https://www.ebrd.com/>
20. Mosiyuk, S. I., Mosiyuk, I. P., Mosiyuk, V. I. (2019). Development of tourism business in Ukraine. *Problems of innovative and investment development*, 22, 43–50.
-

Мосіюк С.І., Мосіюк В.І., Солодуха Г.А. (2023).

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА У СФЕРІ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ

BIOECONOMY AND AGRARIAN BUSINESS, 14(2): 87-100.

[https://doi.org/10.31548/economics14\(2\).2023.087](https://doi.org/10.31548/economics14(2).2023.087)

Анотація. Проблематика розвитку туризму в Україні постає наряду із підвищенням рівня життя сільського населення. Сільський зелений туризм передбачає розвиток підприємницької діяльності в даній галузі надає можливість місцевим жителям підвищувати свій добробут. Дослідження перспектив розвитку зеленого туризму є актуальним сьогоднішнім. У даній статті проаналізовано й обґрунтовано розвиток туристичного бізнесу в Україні як пріоритетної складової економічного розвитку держави, висвітлено стан і перспективи підприємницької діяльності на селі, наведено рекомендації щодо перспектив розвитку підприємництва у сфері зеленого туризму.

Зелений туризм сприятиме покращенню добробуту територіальних громад, зростанню зайнятості сільського населення, розвитку інших напрямків бізнесової діяльності на селі та збільшенню надходжень до бюджету як громад, так і держави. Однак для ефективної діяльності це потребуватиме покращення інформаційного, рекламного тощо забезпечення туристично-рекреаційного потенціалу локацій.

У повоєнний період держава повинна відновити підтримку індустрії туризму в питанні розвитку зеленого туризму. На жаль, нині ми можемо говорити про центральну і західну частини України. Сільські садиби будуть відігравати свою місію в повній мірі ще довгі часи. І цей вид підприємницької діяльності матиме безліч функцій як відпочинкових, лікувальних або можливо виникне на ринку потреба в забезпеченні нових, досі не затребуваних послуг. Держава має сприяти розвитку зеленого туризму та слідкувати за дотриманням якості послуг. Євроінтеграційний напрямок України вимагає дотримання відповідних стандартів якості у сфері гостинності.

Дослідивши передумови та перспективи розвитку індустрії гостинності в Україні, а саме зеленого туризму, дійшли висновку, що даний напрямок діяльності на селі має багато позитивних аспектів, починаючи від вирішення соціально-економічних проблем у сільській місцевості й завершуючи впливом на розвиток економіки держави загалом. Туристичний ресурсний потенціал держави при належному використанні, вмілому маркетинговому плануванні, популяризації української автентичності на світовому ринку з високою ймовірністю можуть вивести Україну в п'ятірку світових лідерів індустрії туризму.

Ключові слова: туризм; зелений туризм; зайнятість; індустрія гостинності; підприємництво; туристичний потенціал.

ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА

Л. М. СТЕПАСЮК,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки

Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-7258-9243

E-mail: ludastepasuk@gmail.com

Анотація. У статті здійснено аналіз сучасного стану й тенденцій розвитку молочного скотарства в Україні. Проаналізовано основні показники його розвитку та економічної ефективності виробництва продукції. За результатами досліджень виявлено, що однією з важливих проблем на ринку молока є низька його якість у господарствах населення, які виробляють 65,8% усього молока в державі. Зазначено, що кооперація господарств населення, організація сімейних ферм і переробників молочної сировини, з урахуванням досвіду розвинутих країн світу, вирішить проблему виробництва якісної молочної сировини і дасть можливість отримати прибутки. Розкрито поточні проблеми, з якими стикаються виробники молока – збільшення собівартості продукції, зменшення попиту на молочну продукцію, втрата даної продукції у зоні бойових дій і на окупованих територіях, проблеми з розрахунками зі сторони торговельних мереж, відсутність дієвого інструментарію кредитування молокопереробних підприємств на період війни. На підставі аналізу виокремлено основні чинники, які мають найвагоміший вплив на сучасний стан молочної галузі. Зазначено, що молочне тваринництво – це напрямок, якому проблематично розвиватися без державних дотацій, тому підтримка виробників молока є конче необхідною. Надано практичні рекомендації щодо підвищення ефективності виробництва молока за рахунок підвищення його якості, зокрема в господарствах населення й трансформації їх у сімейні фермерські господарства або кооперативи. Зроблено висновок, що запровадження дієвого механізму реалізації запропонованих заходів за умови державної підтримки молочної галузі та збільшення фінансування стане рушійною силою прискореного її розвитку. Практична значимість отриманих результатів полягає в тому, що авторські рекомендації можуть бути використані сільськогосподарськими підприємствами чи особистими господарствами населення у пересічній діяльності.

Ключові слова: молоко; ефективність; виробництво; сільськогосподарське підприємства; молочне скотарство.

Актуальність.

В Україні для всіх галузей економіки, зокрема й молочної, 2022 рік виявився надзвичайно складним, зважаючи на обставини, що склалися в державі. Хоча молочна галузь України після першого шоку, спричиненого війною, змогла відносно швидко оговтатися й продовжує працювати, через повномасштабне вторгнення втрати, які понесли виробники молока в Україні у 2022 р. досягли майже 140 млн доларів США [12]. За даними віцепрезидента Асоціації виробників молока Г. Лавренюк виробництво молока в Україні суттєво скоротилося – станом на 1 вересня 2022 року падіння обсягів надоїв склало 50% у прифронтових областях і 15% в країні взагалі. Скорочення кількості корів при цьому склало 10%. Майже кожного дня в інформаційному просторі ширяться новини про влучання ворога в молочнотоварні ферми, чисельність корів в Україні постійно скорочується. Експерти припускають, що внаслідок руйнування ферм, через проблеми з кормами та іншими складовими операційної діяльності кількість поголів'я худоби в Україні буде скорочуватися й надалі, проте навіть за найбільш песимістичними сценаріями, не перевищить 17-18%. Так, за оптимістичним сценарієм передбачається скорочення поголів'я на 70 тис. голів, а за песимістичним – на 100 тис. голів. Також існує висока ймовірність, що деякі господарства після деокупації не зможуть відновити виробництво через значні руйнування, загибель тварин або погіршення їхнього стану здоров'я. Зважаючи на такі прогнози уже нині необхідним є посилення уваги до питання підвищення ефективності виробництва молока в сільськогоспо-

дарських підприємствах, враховуючи його значну роль у забезпеченні продовольчої безпеки та в національній економіці загалом. Про вагомість даного виробничого напрямку свідчить те, що виробництво молока залучає 9 суміжних галузей, поміж яких – скотарство, м'ясопереробка, молокопереробка, виробництво шкіри, переробка шкіри у взуття та одяг, ветеринарія, виробництво різного роду упаковки, доїльного та переробного обладнання, логістика [16, 19]. Відповідно, за оцінкою експертів, якщо врахувати постачальників, перевізників й увесь ланцюжок від появи молока на фермах до кінцевої молочної продукції на полицях магазинів і супермаркетів, галузь орієнтовно дає роботу 1 млн громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Економічні засади підвищення ефективності виробництва молока завжди були в полі зору науковців. Даному питанню присвячені наукові розробки таких вчених, як Шпичака О.М. [20, 21], Місюка М.В. [15], Козака О.А. [10, 11], Величка А.Є. [2], Кернасюка Ю.В. [9], Антощенкова В.В. [1] і багатьох інших.

Зокрема, Шпичак О.М. [20], здійснюючи оцінку організаційно-економічного стану виробництва у молочної галузі України вказує на причинно-наслідкові зв'язки трансформаційних змін, які відбулися й відбуваються у країні та призводять до небажаних наслідків. Величко А.Є. [2] досліджує місце молока і молочних продуктів у світових ресурсах продовольчої продукції згідно з останніми рекомендаціями Всесвітньої організації охорони здоров'я

й наголошує на активізації діалогу вітчизняних виробників молока та молочних продуктів, які виробляють якісну продукцію, з потенційними споживачами для просування її позитивного іміджу для створення системного експорту. Кернасюк Ю.В. вказує на причини зниження ефективності виробництва молока, розглядає чинники впливу на його прибутковість і обґрунтовує стратегічні завдання підвищення ефективності молочного скотарства [9]. Антощенкова В.В. [1], наголошує, що незважаючи на те, що виробництво молока в Україні є прибутковим, це не нівелює негативні тенденції значного скорочення поголів'я корів і обсягів виробництва молока. Вона зазначає, що від рівня розвитку агропромислового комплексу, в тому числі молочного скотарства, залежать соціальна й продовольча стабільність економічної системи району, регіону та держави у цілому.

Праці зазначених науковців складають вагомий доробок щодо дослідження питання підвищення ефективності виробництва молока, проте актуальність проблем у даній галузі не зменшується, тим більше в умовах війни, тому виникає необхідність подальшого їх дослідження та розробки рекомендацій щодо їх вирішення.

Мета дослідження: здійснити оцінку розвитку молочного скотарства України, проаналізувати основні структурні трансформації, які безпосередньо вплинули на його діяльність та окреслити його перспективи в контексті підвищення якості молока.

Матеріали та методи дослідження.

Для досягнення поставленої мети в ході дослідження були використані

ні такі основні методи дослідження: порівняння, логічного узагальнення, системний підхід і системно-структурний аналіз, метод аналізу та синтезу, розрахунково-конструктивний метод.

Результати дослідження та їх обговорення.

Галузь молочного скотарства є однією з провідних в аграрному секторі економіки, так як забезпечує населення країни життєво необхідними продуктами харчування. Проте, зважаючи на значні труднощі, згадані вище й спричинені різними причинами об'єктивного та суб'єктивного характеру, у багатьох підприємствах ефективність виробництва молока є вкрай низькою. Скорочення поголів'я корів, яке спостерігається, призводить до зменшення валового надою молока, а зменшення кількості племінних заводів і ферм – у свою чергу до зменшення цінного генофонду тварин. За даними опитувань [3], за час війни виробники молока зіштовхнулися з такими основними проблемами як:

- брак обігових коштів – банки відкрили кредитні лінії далеко не для всіх, деякі виробники мали проблеми з пролонгацією попередніх кредитів і змушені були терміново гасити раніше запозичені кошти, всі складові виробничої собівартості суттєво зросли в ціні, тому для більшості виробників грошових коштів, отриманих від операційної діяльності, ледве вистачає на покриття поточних витрат;

- недостатня кормова база – наприклад, були проблеми як із заготівлею кормів, так і з закупівлею шротів (вважаємо, що для вирішення цієї проблеми аграріям варто врахувати рекомендації щодо оптимізації сівозмін і

збільшення посівів певних нішевих культур, які мають потенціал як кормові культури [14, 23]);

- у багатьох випадках замінування – на деокупованих територіях обсяги розмінувальних робіт досить значні, сапери передусім розмінують житлові будинки й об'єкти інфраструктури, а підприємства, тваринницькі комплекси і поля в другу чергу;

- реалізація ВРХ на забій і нетелей – для виробників це досить болюче з економічної точки зору, так як м'ясопереробні підприємства через звуження експортних каналів дають переважно низьку ціну. В умовах війни вирішення цієї проблеми є малоімовірним, оскільки основними ринками збуту української ВРХ та яловичини були такі країни як Азербайджан, Грузія, Ліван, доступ до яких через блокування портів обмежений.

Усе разом є поточними викликами для виробників і створює серйозні перепони для подальшого розвитку галузі та забезпечення ефективності виробництва молока.

За даними Державного комітету статистики в Україні на початок

лютого 2022 року господарства усіх категорій утримували понад 2,7 млн голів великої рогатої худоби, в т.ч. корів – 1,6 млн гол. [17]. Лідерами за кількістю поголів'я великої рогатої худоби були Хмельницька –123,1 тис. гол., Вінницька – 104,8 тис. гол. та Полтавська області – 102,3 тис. гол. Водночас значна кількість сільськогосподарських тварин утримувалася у регіонах України, що після повномасштабного вторгнення росії стали зонами бойових дій або опинилися в окупації.

У 2022 р. всіма категоріями господарств в Україні було вироблено 7660 тис. т молока, що на 12,1% менше ніж в 2021 р. Зменшення виробництва молока відбулося зокрема і сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення – на 5,3% та на 15,3% відповідно (рис. 1). В умовах війни завдяки зусиллям виробників втримати ефективність роботи молочнотоварних ферм, у багатьох випадках через релокацію бізнесу, вдалося мінімізувати втрати промислового молока. Так, за даними Державної служби статистики України у

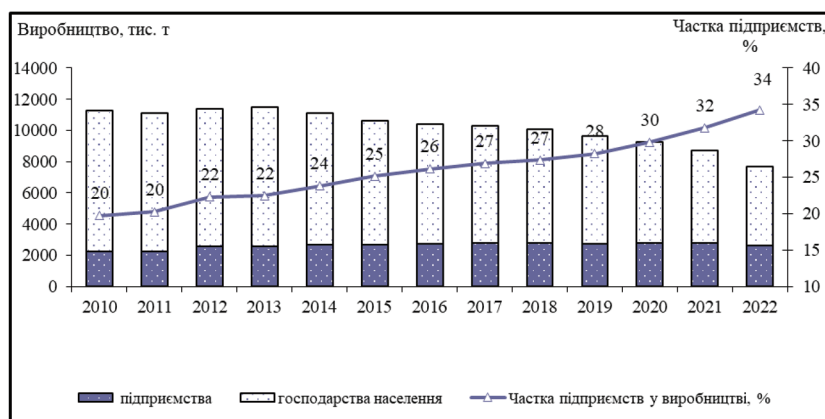

Рис. 1. Динаміка обсягів виробництва молока в Україні, тис. т

Джерело: побудовано автором за [17].

Рис. 2. Надходження молока на переробні підприємства України, тис. т

Джерело: побудовано автором за [8].

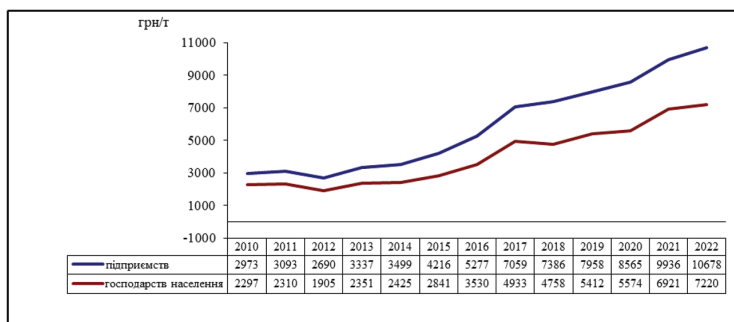
2022 р. сільськогосподарські підприємства, що спеціалізуються на виробництві молока, демонстрували більш позитивну динаміку, зниження до попереднього року становило $-5,3\%$ (2,6 млн т), а пропозиція сирого молока у грудні 2022 р. від сільгосп підприємств оцінювалась майже на рівні грудня 2021 року [17]. Господарства населення були більш чутливими та менш гнучкими, тому виробництво в цьому сегменті скоротилося значно більше. При цьому, станом на кінець 2022 р. $34,2\%$ усього молока було вироблено сільськогосподарськими підприємствами, $65,8\%$ – господарствами населення.

У тому ж 2022 році на переробні підприємства надійшло 2740 тис. т сирого молока, що менше ніж у 2021 р. на $14,3\%$ [17]. Із даної сировини виробляли молоко й вершки (сухі та згущені), вершкове масло, сири, молочну сироватку тощо. Відтак, переробні підприємства також зіткнулися з певними проблемами, пов'язаними з нестачею сировини через зменшення надходження молока, так як у зоні бойових дій та окупації опинилися

області, де вироблялася значна його частина (рис. 2). Поряд із цим, для переробників актуальними в умовах війни були й такі проблеми як слабе відновлення споживчого попиту; просідання експорту; відключення електроенергії. За даними українських переробників молочної сировини, з початком війни реалізація готової продукції на внутрішній ринок скоротилася на $25-50\%$ залежно від виду продукції.

У ході аналізу також виявлено, що частка сировини сільськогосподарських підприємств у загальному надходженні молока на переробні підприємства є найбільшою – $86,7\%$. Частка молока господарств населення становить лише – $13,3\%$. Тому вважаємо, що одним із заходів, направлених на розвиток галузі тваринництва, як ми уже зазначали в своїх дослідженнях [4, 18, 22], є створення сімейних молочних ферм для впорядкування виробництва молока в особистих господарствах населення і налагодження його цивілізованого збору й доставки на переробні підприємства.

Варто відмітити, що як дрібні ви-

Рис. 3. Середня ціна закупівлі, грн/ т

Джерело: побудовано автором за [17].

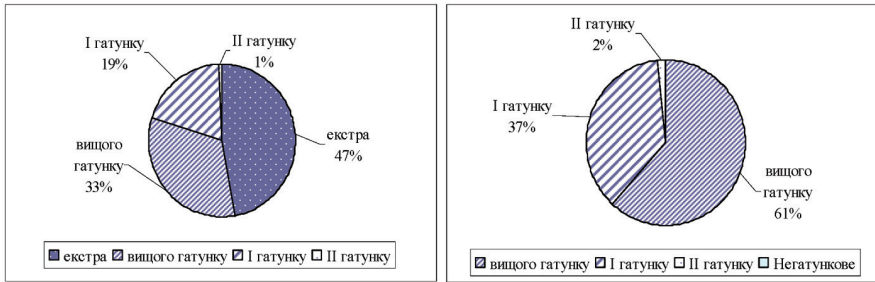
робники молочної сировини не можуть конкурувати з великими спеціалізованими підприємствами, так і дрібному виробнику молочної продукції вкрай важко конкурувати з великим підприємством, де витрати на одиницю виробленої продукції значно менші і маркетинг налагоджений. Останнє в мовах сьогодення є надзвичайно важливим, оскільки дуже часто виробництво з переробкою на 2-3 тонни залишається містечковим, а щоб вийти за межі своєї громади, потрібно вибудувати ланцюги збуту. Відповідно, для цього потрібно рекламувати й просувати свій продукт, а це додаткові витрати і саме в цьому конкурувати з великими промисловими підприємствами малим переробникам дуже важко. Наприклад, у компанії PepsiCo, яка випускає в Україні молочну продукцію під торговими марками «Чудо», «Слов'яночка» і «Агуня», маркетингові бюджети становлять декілька мільйонів доларів [5].

Що стосується цін на молоко, то протягом усього 2022 року аналітики фіксували їх зростання як у світі, так і в Україні, зокрема. Так, середня ціна купівлі молока переробними підприємствами у 2022 році становила 10,2 грн/кг, що на 80 коп більше ніж

у 2021 р. (рис. 3). При цьому, ціна закупівлі для сільськогосподарських підприємств була значно вищою, ніж для господарств населення. Так, переробні підприємства купували сировину в сільськогосподарських підприємствах по 10,6 грн/кг, а в господарствах населення лише по 7,2 грн/кг, що зумовлено значним скороченням виробництва молока у даних господарствах і підвищенням вимог до безпечності й якості сировини, що надходить на переробку.

При цьому варто відзначити, що нині молочний ринок України працює під тиском низки факторів, які стримують ріст цін на молоко: скорочення споживчого попиту всередині країни; зростання безробіття, що свідчить про зниження споживання молочних продуктів у короткостроковій перспективі; закриття молокопереробних заводів; зростання собівартості виробництва через кризу в енергетичній системі; знеціненням гривні [6, 13].

Позитивною тенденцією у сфері виробництва молока, вважаємо є те, що незважаючи на складні умови воєнного стану сільськогосподарські підприємства працюють над підвищенням якості молока. Так, нині 47% молока, яке ними виробляється – це

Рис. 4. Якість молока, поставленого на промислову переробку, за гатунками, в сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення, 2022 р.

Джерело: побудовано автором за [8].

молоко гатунку «екстра». Молока вищого гатунку у 2022 р. надійшло на переробку 33%, першого – 19% і другого – 1% (рис. 4).

Наближення до європейських стандартів, які ніхто не відміняв в умовах війни, ставить нові вимоги до всіх виробників молока. Не виключенням є й господарства населення, які умовах сьогодення мають значні проблеми з якістю молока-сировини. У 2022 р. надійшло на переробку від

даних господарств молока вищого гатунку – 61%, першого гатунку – 37% та другого – 2%. Отже, молока гатунку «екстра» господарства населення взагалі не виробляють, молоко з домогосподарств населення за якістю не відповідає стандартам ЄС. Тому, ще до війни, щоб вийти з даної ситуації Уряд пропонував підвищувати якість «людського» молока з допомогою створення обслуговуючих кооперативів, яким надаватимуть кредити і

1. Ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах

Рік	Рівень рентабельності, %	Ціна реалізації 1 т, грн	Повна собівартість 1 т, грн
2010	17,8	2698	2289
2011	18,5	3131	2643
2012	2,3	2727	2665
2013	13,6	3457	3043
2014	11,0	3645	3283
2015	12,6	4447	3948
2016	18,2	5624	4757
2017	26,9	7234	5701
2018	16,1	7602	6548
2019	20,6	8198	6798
2020	20,4	8840	7342
2021	22,0	10301	8445
2022	17,4	10969	9343

Джерело: сформовано автором за [17].

компенсацію на вартість обладнання [7]. Проте, зважаючи на сьогоднішні реалії дана ситуація так і залишилась не вирішеною.

Аналіз показників економічної ефективності виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах за період 2010-2022 рр. свідчить, що його виробництво є прибутковим. Однак, рівень рентабельності є невисоким і в 2022 р. склав – 17,4%, що може забезпечити лише просте відтворення галузі (табл.1).

Нині, кількість сільськогосподарських підприємств, які займаються виробництвом молока постійно зменшується. Водночас у багатьох аграрних підприємствах молочне скотарство розвивається досить успішно, що свідчить про наявність можливостей і резервів підвищення ефективності виробництва молока.

Тому, зважаючи на вище зазначене, уряд продовжує активну роботу щодо підтримки виробників молочної продукції. А саме, планується продовження дії програми, яка передбачає виплату на одну голову поголів'я для підприємств, які мають до 100 корів. Також, запроваджується збільшений коефіцієнт виплат для господарств, які знаходяться на деокупованих територіях або розташовані біля зони бойових дій. Підприємства, які постраждали через тимчасову окупацію або наближення до зони бойових дій, також отримують збільшені виплати. Окрім того, розглядається питання компенсації збитків як для юридичних осіб, так і невеликих господарств [6].

Продовжує працювати грантова програма, що була запущена Урядом у 2022 р. та яка дає можливість отримати до 8 мільйонів гривень на розвиток виробництва. Дана програма

включає блок перероблення та виробництва молочної продукції. На сайті програми вже можна побачити декілька десятків погоджених грантів, а саме на розвиток виробництва сирів, кисломолочних та інших молочних продуктів.

З метою підтримки малих і середніх виробників та переробників, розробляються спрощені процедури реєстрації та запуску виробничих потужностей, документування та інші полегшення. Щодо стимулювання виробництва та перероблення молока, розглядається кілька законодавчих ініціатив, зокрема, гранти для підтримки перероблення молока та виробництва молочних продуктів, зниження ставки ПДВ для всього ланцюгу молочної продукції до 10%, включаючи кінцеву молочну продукцію, а також запуск програми дитячого шкільного харчування з обов'язковою часткою молочної продукції [6].

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Незважаючи на складну ситуацію в Україні, молочна галузь вистояла, продовжує працювати і залишається винятково важливою ланкою, яка має вирішальне значення у житті суспільства та забезпеченні продовольчої безпеки країни. Незважаючи на те, що виробництво молока переважно зосереджено в господарствах населення, на сьогодні на ринку відбуваються трансформації в сторону промислового виробництва. Такі зміни безпосередньо пов'язані з необхідністю підвищення якості молока, так як переробні підприємства надають перевагу більш якісній сировині для виготовлення молочної продукції. Через економічну кризу, пов'язану з

російською агресією знизилась купівельна спроможність українців, тому виробники молочної продукції мають врахувати при плануванні своєї діяльності скорочення попиту.

Список використаних джерел

1. Антощенкова В.В. Сучасний стан молочного скотарства в Україні. Український журнал прикладної економіки. 2020. Том 5. № 2. С. 25–32.
2. Величко А.Є., Кухарук Р.М., Маслова І.В., Пухлякова М.В. Стан та перспективи розвитку ринку молока та молочних продуктів України. Агросвіт. 2021. № 16. С. 62–68.
3. В Україні виробництво молока скоротилось на 14,8% у січні-вересні 2022 р. URL: <http://milkua.info/uk/post/v-ukraini-virobnictvo-moloka-skorotilos-na-148-u-sicni-veresni-2022-r>
4. Герасимчук Н.А., Кирлик Н.Ю., Штулер І.Ю., Степасюк Л.М., Тітенко З.М. Ефективність експортного потенціалу сільськогосподарської галузі в аспекті забезпечення фінансової стабільності держави. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практика. 2020. №33. С. 434-440. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jsui/handle/lib/31121>
5. Жупінас О. Національна молочна галузь має стати передовою і технологічною, і для цього насправді є можливість. 2023. URL: <https://avm-ua.org/uk/post/nacionalna-molocna-galuz-mae-stati-peredovou-i-tehnologicnou-i-dla-cogo-naspravdi-e-mozlivist>
6. Зміни у молочній галузі за рік війни: результати першої експертної зустрічі. 2023. URL: https://export.gov.ua/news/4644-zmini_u_molochnii_galuzi_za_rik_viini_rezultati_pershoi_ekspertnoi_zustrichi
7. Ізотова Т. Хто питиме молоко сільської Чорнушки? Про реформу у молочній галузі. 2018. URL: <https://slovopravdy.com.ua/hto-pytime-moloko-silskoyi-chornushky/>
8. Інформаційно-аналітичний портал про молоко та молочний бізнес в Україні і світі. URL: <http://milkua.info/uk>
9. Кернасюк Ю.В. Молочний сектор: реалії і перспективи. Агробізнес сьогодні. 2021. № 6. С. 10–12.
10. Козак О.А. Розвиток молокопродуктового підкомплексу в умовах міжнародної інтеграції України: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2021. 400 с.
11. Козак О.А. Ринок молока і молочних продуктів: світові тенденції розвитку та перспективи для України. Вісник Хмельницького національного університету. 2022. № 4. С.90-96.
12. Корж А. Озвучено втрати молочної галузі Україні від війни та російського вторгнення. 2022. URL: <https://landlord.ua/news/ozvucheno-vtraty-molochnoihaluzi-ukraini-vid-viiny-ta-rosiiskohovtorhnennia/>
13. Лінецька Я. Молочна галузь вистояла і продовжує працювати на перемогу. 2022. URL: <http://milkua.info/uk/post/molocna-galuz-vistoala-i-prodovzue-pracuvati-na-peremogu>
14. Мірзоєва Т.В. Щодо необхідності оптимізації структури сівозмін в умовах сучасних загроз і викликів. Екологічна безпека та збалансоване природокористування в агропромисловому виробництві. Матеріали Міжнародної наукопрактичної конференції. Частина 2. (Україна, Київ, 7–8 липня 2022 р.). К.: ДІА, 2022. С. 96-100.
15. Місюк М.В., Заходим М.В. Розвиток ринку молока в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни. Економіка АПК. 2021. № 1. С. 34-39.
16. Пепеля В. Молочна галузь під час війни працює на дві третини потужностей – СМПУ. 2023. URL: <https://landlord.ua/news/molocna-haluz-pid-chas-viiny>

- pratsiue-na-dvi-tretyny-potuzhnostei-smpu/
17. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
  18. Степасюк Л.М. Якість молока в контексті нових стандартів. Біоекономіка і аграрний бізнес. 2020. Т. 11. № 1. С. 88-97.
  19. Чередніченко О., Пащенко О. Економічні аспекти виробництва та споживання молока й молочних продуктів. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2018. Vol. 4. No. 1. P. 162–173. URL: <https://doi.org/10.22004/ag.econ.270310>
  20. Шпичак О.М. Організаційно-економічні проблеми виробництва молока в Україні та їх вирішення. *Економіка АПК*. 2021. № 4. С. 24-40.
  21. Шпичак О.М. Проблеми ціноутворення в контексті купівельної спроможності населення та інфляційних процесів. *Економіка АПК*. 2016. No 6. С. 59–70.
  22. Ludmila M. Stepasyuk, Krystyna P. Dramaretska, Zoia M. Titenko, Nataliia D. Babiak. The Competitive Environment Diagnostics In The Animal Husbandry Products Market. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2020. 29(8s). 2551-2558.
  23. Mirzoieva T., Nechyporenko O., Chupriak A., Avramchuk A., Heraimovych V., Ilkiv L. Economic substantiation of expediency of production of niche cultures. *Earth and Environmental Science (EES)*. 2021. 937(3). P. 032095. URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85122432095&origin=resultslist&sort=plf-f>
  2. Velychko, A.Ye., Kukharuk, R.M., Maslova, I.V., Pukhliakova, M.V. (2021). Stan ta perspektyvy rozvytku rynku moloka ta molochnykh produktiv Ukrainy [State and prospects of development of the market of milk and dairy products of Ukraine]. *Ahrosvit*, 16, 62-68.
  3. V Ukraini vyrobnytstvo moloka skorotylos na 14,8% u sichni-veresni 2022 r. [Milk production in Ukraine decreased by 14.8% in January-September 2022]. Retrieved from <http://milkua.info/uk/post/v-ukraini-virobnictvo-moloka-skorotilos-na-148-u-sichni-veresni-2022-r>
  4. Herasymchuk, N.A., Kyrylyk, N.Yu., Shtuler, I.Yu., Stepasiuk, L.M., Titenko, Z.M. (2020). Efektyvnist eksportnoho potentsialu silskohospodarskoi haluzi v aspekti zabezpechennia finansovoi stabilnosti derzhavy [The effectiveness of the export potential of the agricultural sector in terms of ensuring the financial stability of the state]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyka*, 33, 434-440. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/31121>
  5. Zhupinas, O. (2023). Natsionalna molochna haluz maie staty peredovoiu i tekhnolohichnoiu, i dlia tsoho naspravdi ye mozhlyvist [The national dairy industry needs to become advanced and technological, and there is actually an opportunity for this]. Retrieved from <https://avm-ua.org/uk/post/nacionalna-molochna-galuz-mae-stati-peredovou-i-tehnologicnou-i-dla-cogo-naspravdi-e-mozhlyvist>
  6. Zminy u molochnii haluzi za rik viiny: rezultaty pershoi ekspertnoi zustrichi derzhavy [Changes in the dairy industry during the war year: results of the first expert meeting]. 2023. Retrieved from https://export.gov.ua/news/4644-zmini_u_molochnii_galuzi_za_rik_viini_rezultati_pershoi_ekspertnoi_zustrichi
  7. Izotova, T. (2018). Khto pytyme moloko silskoi Chornushky? Pro reformu u moloch-

---

References

1. Antoshchenkova, V.V. (2020). Suchasnyi stan molochnoho skotarstva v Ukraini [The current state of dairy farming in Ukraine]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, 5, 2, 25-32.

- nii haluzi [Who will drink the milk of village Chornushka? About reform in the dairy industry]. Retrieved from <https://slovopravdy.com.ua/hto-pytyme-moloko-silskoyi-chornushky/>
8. Informatsiino-analitychnyi portal pro moloko ta molochnyi biznes v Ukraini i sviti [Informational and analytical portal about milk and dairy business in Ukraine and the world]. Retrieved from <http://milkua.info/uk>
  9. Kernasiuk, Yu.V. (2021). Molochnyi sektor: realii i perspektyvy [Dairy sector: realities and prospects]. *Ahrobiznes sohodni*, 6, 10-12.
  10. Kozak, O.A. (2021). Rozvytok moloko-produktovoho pidkompleksu v umovakh mizhnarodnoi intehratsii Ukrainy: monohrafiia [Development of the dairy sub-complex in the conditions of international integration of Ukraine: monograph]. Kyiv: NNTs «IAE», 400.
  11. Kozak, O.A. (2022). Rynok moloka i molochnykh produktiv: svitovi tendentsii rozvytku ta perspektyvy dlia Ukrainy [Market of milk and dairy products: global development trends and prospects for Ukraine]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 4, 90-96.
  12. Korzh, A. (2022). Ozvucheno vtraty molochnoi haluzi Ukraini vid viiny ta rosiiskoho vtorhnennia [The losses of the dairy industry in Ukraine from the war and the russian invasion were announced]. Retrieved from <https://landlord.ua/news/ozvucheno-vtraty-molochnoi-haluzi-ukraini-vid-viiny-ta-rosiiskoho-vtorhnennia/>
  13. Linetska, Ya. (2022). Molochna haluz vystoiala i prodovzhuie pratsiuvaty na peremohu [The dairy industry has persevered and continues to work for victory]. Retrieved from <http://milkua.info/uk/post/molochna-galuz-vistoala-i-prodovzue-pracuvati-na-peremogu>
  14. Mirzoieva, T.V. (2022). Shchodo neobkhdnosti optymizatsii struktury sivozmin v umovakh suchasnykh zahroz i vyklykiv [Regarding the need to optimize the structure of crop rotation in the conditions of modern threats and challenges]. *Ekolohichna bezpeka ta zbalansovane pryrodokorystuvannia v ahropromyslovomu vyrobnytstvi. Materialy Mizhnarodnoi naukopraktychnoi konferentsii. Chastyna 2.* (Ukraina, Kyiv, 7–8 lypnia 2022 r.). K.: DIA, 96-100.
  15. Misiuk, M.V., Zakhodym, M.V. (2021). Rozvytok rynku moloka v konteksti zabezpechennia prodovolchoi bezpeky krainy [The development of the milk market in the context of ensuring the country's food security]. *Ekonomika APK*, 1, 34-39.
  16. Pepelia, V. (2023). Molochna haluz pid chas viiny pratsiuie na dvi tretyny potuzhnosti – SMPU [During the war, the dairy industry operates at two-thirds of capacity - SMPU]. Retrieved from <https://landlord.ua/news/molochna-haluz-pid-chas-viiny-pratsiuie-na-dvi-tretyny-potuzhnosti-mpu/>
  17. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>
  18. Stepasiuk, L.M. (2020). Yakist moloka v konteksti novykh standartiv [Milk quality in the context of new standards]. *Bioekonomika i ahraryni biznes*, 11, 1, 88-97.
  19. Cherednichenko, O., Pashchenko, O. (2018). Ekonomichni aspekty vyrobnytstva ta spozhyvannia moloka y molochnykh produktiv [Economic aspects of production and consumption of milk and dairy products]. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 4, 1, 162–173. Retrieved from <https://doi.org/10.22004/ag.econ.270310>
  20. Shpychak, O.M. (2021). Orhanizatsiino-ekonomichni problemy vyrobnytstva moloka v Ukraini ta yikh vyrishennia [Organizational and economic problems of milk production in Ukraine and their solutions]. *Ekonomika APK*, 4, 24-40.
  21. Shpychak, O.M. (2016). Problemy tsinout-

- vorenna v konteksti kupivelnoi spromozhnosti naselennia ta infliaitsiinykh protsesiv [Problems of pricing in the context of purchasing power of the population and inflationary processes]. *Ekonomika APK*, 6, 59-70.
22. Ludmila, M. Stepasyuk, Krystyna, P. Drama-retska, Zoia, M. Titenko, Nataliia, D. Babiak (2020). The Competitive Environment Diagnostics In The Animal Husbandry Products Market. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(8s), 2551-2558.
23. Mirzoieva, T., Nechyporenko, O., Chupriak, A., Avramchuk, A., Heraimovych, V., Illkiv, L. (2021). Economic substantiation of expediency of production of niche cultures. *Earth and Environmental Science (EES)*, 937(3), 032095. Retrieved from <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85122432095&origin=resultslist&sort=plf-f>
-

Stepasyuk L. (2023).

ECONOMIC PRINCIPLES OF INCREASING THE EFFICIENCY OF MILK PRODUCTION BIOECONOMY AND AGRARIAN BUSINESS, 14(2): 101-112

[https://doi.org/10.31548/economics14\(2\).2023.101](https://doi.org/10.31548/economics14(2).2023.101)

Abstract. *The article analyzes the current state and trends in the development of dairy farming in Ukraine under the conditions of a full-scale invasion of the Russian Federation. A comparison with the previous period was made. The main indicators of its development and economic efficiency of production are analyzed. According to the research results, it was found that one of the important problems in the milk market is its low quality in households that produce 65.8% of all milk. It is noted that the cooperation of households, the organization of family farms and processors of dairy raw materials, taking into account the experience of the developed countries of the world, will solve the problem of the production of high-quality dairy raw materials and will provide an opportunity to earn profits. The current problems faced by milk producers are revealed - an increase in the cost of production, a decrease in the demand for dairy products, the loss of this product in the war zone and in the occupied territories, problems with calculations on the part of trade networks, the lack of an effective instrument for crediting milk processing enterprises during the war. Based on the analysis, the main factors that have the greatest impact on the current state of the dairy industry are singled out. It is noted that dairy farming is a direction that is problematic to develop without state subsidies, so support for milk producers is absolutely necessary. It was emphasized that the economic efficiency of milk production primarily depends on improving its quality. Practical recommendations are provided for increasing the efficiency of milk production by improving its quality, in particular in households and their transformation into family farms or cooperatives. It was concluded that the introduction of an effective mechanism for the implementation of the proposed measures, subject to state support of the dairy industry and increased funding, will become the driving force of its accelerated development. The practical significance of the obtained results lies in the fact that the author's recommendations can be used by agricultural enterprises or private households of the population in average activities.*

Key words: *milk; efficiency; production; agricultural enterprises; dairy farming.*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОВОЄННИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

О. М. НЕЧИПОРЕНКО,

*д.е.н., заступник директора з наукової роботи, ННЦ «Інститут аграрної економіки», м. Київ, Україна
E-mail: o.nechyporenko57@gmail.com*

В. В. РОССОХА,

*д.е.н., професор, головний науковий співробітник відділу економіки регіонального розвитку та прогнозування, ННЦ «Інститут аграрної економіки», м. Київ, Україна
E-mail: rossokha@ukr.net*

Анотація. Стабільне й ефективне функціонування сільського господарства в умовах сьогодення набуло пріоритетного значення у забезпеченні продовольчої незалежності держави. Проте російське військове вторгнення і тимчасова окупація частини території України спричинили значні руйнівні наслідки у сфері сільськогосподарського виробництва. Метою статті є аналіз стану сільського господарства в умовах війни та окреслення структурної трансформації в період повоєнної відбудови. Завдання окреслено визначенням обсягів втрат аграрного сектору від російської агресії та вибором вектору трансформаційних зрушень його повоєнної відбудови і подальшого розвитку. Емпірична база включає інформацію Інституту аграрної економіки, Міністерства аграрної політики та продовольства України, наукових та оглядових публікацій. Теоретичне і прикладне опрацювання інформації спирається на табличні методи – для побудови рядів динаміки виробництва продукції й окреслення систем ведення сільськогосподарського виробництва; методи системного аналізу – для порівняльних характеристик функціонування індивідуального і корпоративного секторів сільського господарства, виявлення причин і наслідків проблемної ситуації в галузі; абстрагування – для виділення найсуттєвіших ознак, властивостей і зв'язків, які характеризують розвиток аграрного сектору; обґрунтування та узагальнення – для встановлення закономірностей подальшого розвитку сільського господарства. У результаті дослідження встановлено, що аграрний сектор економіки України зазнав значних втрат від проведення бойових дій. Обґрунтовано переваги й недоліки індивідуального і корпоративного секторів сільського господарства. Переваги й недоліки корпоративного сектору або великотоварного аграрного бізнесу в Україні представлено на прикладі функціонування агрохолдингів. Доведено переваги індивідуального сектору в забезпеченні внутрішнього споживчого

ринку. Обґрунтовано шляхи повоєнної відбудови сільського господарства на засадах фермерства відповідно до рекомендацій ООН і спільної аграрної політики Європейського Союзу.

Ключові слова: сільське господарство; воєнні дії; корпоративний сектор; індивідуальний сектор; фермерство, розвиток.

Актуальність.

Стаття присвячена актуальним проблемам трансформаційних зрушень, які виникли в аграрному секторі економіки внаслідок повномасштабної війни й тимчасової окупації російськими агресорами частини території України. Активні бойові дії спричинили низку значних деструктивних впливів на аграрну сферу. Зруйновано й суттєво пошкоджено багато сільськогосподарських і переробних підприємств. Скоротилися площі вирощування культур та обсяги виробництва продукції рослинництва. Мають місце розриви логістичних ланцюгів, блокування ринків збуту. Катастрофічно скорочуються можливості експорту зернової продукції. Ускладнилося функціонування галузей тваринництва. Зазнали шкоди й значних втрат тваринницькі комплекси й поголів'я тварин. Зменшилося виробництво сировини для переробної промисловості галузі молочного і м'ясного скотарства та свинарства. Птахівництво втрачає зовнішні ринки збуту.

Функціонування сільськогосподарського виробництва в умовах постійних дисбалансів і стагнаційно-регресивних викликів спричиняє деградацію ринку аграрної продукції, що негативно впливає на продовольчу безпеку вітчизняної економіки. В умовах воєнних дій локальні продовольчі ринки в основному забезпечуються продукцією фермерських і особистих селянських господарств,

які довели стійкість свого існування й розвитку та переваги над великотоварним виробництвом.

Повоєнна відбудова сільського господарства спирається на проблему завданих аграрному сектору економіки збитків від російської агресії та вектору структурних трансформацій подальшого розвитку сільського господарства України на засадах фермерства відповідно до рекомендацій ООН і спільної аграрної політики ЄС з надання підтримки фермерським господарствам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Трансформації у зерновій галузі воєнного періоду з прогнозуванням втрат посівних площ і обсягів врожаю зернових культур у регіонах ведення бойових дій у натуральному й вартісному вимірі досліджують Cheremisina S., Rossokha V., Mazurenko O. [1]; виробництво зерна в умовах обмеженості водних і земельних ресурсів – Qiuxiang Jiang an Sd Zilong Wang [2]. Розробкою параметрів забезпечення продовольчої безпеки зернового ринку займаються Preeti Kapuria and Roshan Saha [3]. Вплив підвищення ефективності зернової галузі на рівень продовольчої безпеки та сталий розвиток економіки країни опрацьовують K. Tirenov, S. Mizanbekova, B. Kalykova [4].

На важливості підтримки тваринництва на базі сімейних господарств

фермерського типу наголошує Ю. Кернасюк [5]. Вагомий вклад у ґрунтовне дослідження основних викликів, які негативно впливають на системи тваринництва з пропозиціями вірогідних заходів щодо покращення продовольчої та харчової безпеки зробили Eeswaran R., Nejadhashemi A. P., Faye A. [6]. Вивченням особливостей і перспектив розширення можливостей дрібних фермерів у виробництві яловичини в Індонезії займаються Agus A., Mastuti Widi T.S. [7]. Проблемам розвитку тваринництва в країнах, що розвиваються присвятили своє дослідження D. Enahoro, S. Bahta, C. Mensah [8]. Опрацюванням глобального негативного впливу пандемії COVID-19 на світове виробництво, ланцюгів поставок і ціни на м'ясо займаються Ijaz M, Yar MK, Badar I.H., Ali S., Islam M.S., Jaspal M.H. [9]. Глобальні проблеми впливу війни в Україні на світові товарні ринки вивчають John Baffes and Peter Nagle [10].

Мета дослідження: окреслення трансформаційних зрушень у сільськогосподарському виробництві внаслідок воєнних дій і концептуальних засад повоєнної відбудови й подальшого розвитку сільського господарства.

Матеріали та методи дослідження.

Емпіричну базу дослідження становлять опрацьовані статистичні дані, наукові публікації періодичних та оглядових видань. У процесі дослідження використано табличний метод – для встановлення динаміки виробництва сільськогосподарської продукції та порівняльних характеристик господарських систем сіль-

ського господарства; методи проблемного аналізу – для з'ясування проблем функціонування сільського господарства в умовах війни; системного аналізу – для окреслення структури господарських систем сільського господарства й характеристики їх взаємодії з навколишнім і внутрішнім середовищем; порівняльного аналізу для визначення переваг і недоліків у діяльності секторів сільського господарства; причинно-наслідкового аналізу – для встановлення причин, які призвели до появи проблемної ситуації і наслідків її розгортання; абстрагування – для виділення найсуттєвіших ознак, властивостей і зв'язків; обґрунтування та узагальнення – для встановлення загальних властивостей і ознак подальшого розвитку сільського господарства.

Результати дослідження та їх обговорення.

Повномасштабна війна з росією спричинила значні розлади у функціонуванні й розвитку сільськогосподарського виробництва. Площа посівів лише основних сільськогосподарських культур у 2022 р. була зменшена порівняно з 2021 р. майже на 3,0 млн га, від 16,9 до 14,2 млн га, що становить 16,0%. Виробництво зернових культур у 2022 воєнному році скоротилося порівняно з 2021 р. майже на 32,2 млн тонн або 37,4%, цукрових буряків – на 2,1 (10,7%), а соняшнику – на 5,8 (35,6%). Водночас виробництво сої і ріпаку зросло на 199,6 (5,7%) та 310,3 тис. тонн, або 10,6% відповідно (табл. 1).

За даними табл. 1, обсяги вирощування м'яса худоби і птиці зменшилося на 355 тис. тонн або на 10,7%, виробництва молока – на 1071,6

1. Виробництво сільськогосподарської продукції

Продукція	Роки					2022 р. +,- до 2021 р.
	2018	2019	2020	2021	2022	
1	2	3	4	5	6	7
Рослинництво (тис. тонн)						
Зернові та зернобобові, всього, тис. тонн	70056,5	75143,2	64932,9	86010,4	53812,2	-32198,2
у т. ч. пшениця	24605,8	28327,9	24877,4	32151,0	20281,7	-11869,3
Цукрові буряки	13967,7	10204,5	9150,2	10853,9	8758,9	-2095,0
Соняшник	14165,2	15254,1	13110,4	16392,4	10560,5	-5831,9
Соя	4460,8	3698,7	2797,7	3493,2	3692,8	+199,6
Ріпак	2750,6	3280,3	2557,2	2938,9	3249,2	+310,3
Тваринництво (тис. тонн)						
Худоба та птиця вирощування, всього	3368,2	3445,5	3409,3	3329,8	2974,8	-355,0
велика рогата худоба	564,7	556,4	537,5	475,1	383,4	-91,7
свині	965,6	966,9	966,7	971,2	874,0	-97,2
птиця всіх видів	1770,2	1859,3	1845,7	1825,4	1670,0	-155,4
Молоко	10064,0	9663,2	9263,6	8714,0	7642,4	-1071,6
Яйця, млрд шт.	16,13	16,68	16,17	14,1	11,7	-2,4

Джерело: сформовано авторами за [11].

(12,3%), яєць – на 2,4 млрд шт. (17%). Загальна сума прямих і непрямих збитків, завданих аграрному сектору України в 2022 році, становить 41,1 млрд дол. США [12].

Важливого значення набуває питання вибору шляхів відновлення й подальшого розвитку сільського господарства, що зумовлено підготовкою вступу України до Європейського Союзу, де сільськогосподарське виробництво на 97% представлене малими і середніми фермерськими господарствами. Водночас в Україні структура сільського господарства характеризується такими полярними господарськими системами, як індивідуальний сектор з орієнтацією на традиційні товари і внутрішній споживчий ринок для забезпечення внутрішньої продовольчої безпеки та корпоративний сектор, орієнтований на постійне розширення монокуль-

турного виробництва й нарощення експорту продукції.

Причина такого стану криється у спрямуванні вектору функціонування і розвитку українського аграрного сектору на великі агрохолдинги, які на державному рівні відстоюють свій економічний інтерес і формують податкову та законодавчу політику України. В основному агрохолдинги орієнтовані на: виробництво й експорт зернових і олійних, соняшникової олії, цукру, соєвої олії, кормів, яєць і яєчних продуктів; птахівництво, експорт м'яса птиці; свинарство; скотарство; м'ясопереробку; послуги зберігання, логістики та дистрибуції. Земельний банк агрохолдингів становить 6,9 млн га, або 19,2% площі ріллі, де 100 найбільш з них обробляють від 510 до 11,2 тис. га [13].

Хоча офіційної статистика з питань діяльності агрохолдингових ком-

2. Переваги й недоліки великотоварного аграрного бізнесу в Україні

№ з-п	Переваги	№ з-п	Недоліки та проблеми
1	2	3	4
Економічні			
1	виробництво великих обсягів товарів для зовнішніх ринків, побудова раціональних логістичних зв'язків, зниження транспортних витрат, забезпечення валютних надходжень до країни	1	комерціалізація і монокультуризація аграрного сектору з низькою доданою вартістю, недосконалою конкуренцією та олігополією
2	заміщення праці капіталом, інтенсифікація виробництва на сучасній інформаційно-технологічній базі	2	низька мотивація праці при високій кваліфікації кадрів
3	багатофункціональність виробництва продукції, надання послуг, переробки сільськогосподарської продукції	3	ускладнення управління та передбачуваності управлінських процесів, підвищення рівня трансакційних витрат
4	впровадження сучасних технологій виробництва, зниження собівартості продукції та підвищення її конкурентоспроможності	4	значний економічний тиск на дрібних і середніх товаровиробників можливість впливати на закупівельні ціни сільськогосподарської продукції
5	отримання значних податкових пільг і висока можливість кредитування	5	
6	можливість залучення закордонних фінансових ресурсів	6	переважно низька капіталізація виробництва, малопродуктивне використання доходів
Соціальні			
		7	низька соціальна орієнтація щодо відтворення робочої сили, підготовки кваліфікованих кадрів
		8	незначна кількість соціальних програм
		9	сплата податків за місцем реєстрації материнської компанії, а не до місцевих бюджетів
		10	скорочення зайнятості в сільськогосподарському виробництві
Екологічні			
		11	нехтування принципами сівозмін, сприяння поширенню хвороб рослин, погіршенню якості ґрунтів
		12	значний загальний негативний вплив на екологічний стан навколишнього природного середовища

Джерело: розробка авторів.

паній не ведеться і дані збираються з різних джерел, у т.ч. публікацій, методом спостереження встановлено переваги й недоліки в діяльності великих господарських структур холдингового типу (табл. 2).

Водночас для визначення ефек-

тивності діяльності агрохолдингів значного поширення набув показник EBITDA (від англ. Earnings before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization) – аналітичний показник, який визначається за обсягом прибутку до вирахування витрат за

банківськими відсотками і сплатою податків та амортизаційних відрахувань.

В агрохолдингових компаніях України ЕВІТДА становить від 350 до 400 дол. США на 1 га, що значно менше від близько 1 100 дол. США у фермерських господарствах США і Польщі та 2 400 дол. США на 1 га у Франції. Отже, обсяги земельного банку не завжди пропорційно впливають на ефективність підприємства. Масштаб виробництва важливий до певного розміру. Оптимальний масштаб у зерновому виробництві перебуває в межах 6–7 тис. га, після чого ефект масштабу зникає і трансакційні, управлінські витрати стають тягарем для подальшого розвитку [14].

Попри доходи від підприємницької діяльності агрохолдинги монополізують також державну підтримку всього аграрного сектору. У формі значних податкових пільг і субсидій підтримка сільського господарства в Україні спрямовується на великі підприємства. До війни 5–10% найбільших сільськогосподарських підприємств забирали 70–80% загальнонаціональних коштів, направлених на підтримку сільського господарства [15], що поставило малих виробників у невигідне положення відносно їх розвитку та економічного зростання. Сума дотацій для фермерів останніми роками не перевищує 15–25 грн на гектар. У світі цей показник коливається від 250 до понад 400 євро, а в Європі становить приблизно 300 євро на гектар.

При цьому ООН у 2019 році проголосила період до 2028 «десятиліттям сімейних фермерських господарств» і розробила загальний план дій, який пропонує міжнародній спільноті докладні рекомендації з надання

підтримки сімейним фермерським господарствам. За формою організації вони становлять 90% усіх аграрних господарств Світу і виробляють понад 85% обсягів агропромислової продукції. ООН підкреслює, що ведення сімейного фермерського господарства відкриває унікальну можливість для формування продовольчої безпеки, поліпшення засобів до існування, більш раціонального розпорядження природними ресурсами, охорони навколишнього середовища та досягнення сталого розвитку, особливо в сільських районах [16].

Сучасні вітчизняні фермерські господарства є наслідком тривалого процесу становлення, в результаті якого відбувалися зміни щодо бачення ролі цього суб'єкта аграрного виробництва у розвитку галузі, а також його впливу на характер і стимулювання розбудови сільських територій. На даному етапі діяльність фермерських і особистих селянських господарств, яка здійснюється на товарних засадах, тісно інтегрована у систему аграрного виробництва зі своїми перевагами, недоліками і проблемами (табл. 3).

Пошук нових форм і напрямків реалізації власного потенціалу стає невід'ємним складником конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств у системі вітчизняного аграрного виробництва, а їх соціальною місією – забезпечення самозайнятості населення і збереження села за рахунок формування фермерського укладу.

Потреба в організації самозайнятості на селі, інституціоналізація сімейних фермерських господарств, розвиток виробництва нішевих сільгоспкультур тощо зумовила відновлення інтересу громадян України до

3. Переваги й недоліки фермерства в Україні

№ з-п	Переваги	№ з-п	Недоліки та проблеми
1	2	3	4
Економічні			
1	виробництво багатьма виробниками товарів на місцевий споживчий ринок для локальної продовольчої безпеки	1	низька державна фінансово-кредитна підтримка розвитку фермерських господарств та участь у грантах
2	забезпечення власного існування виробника, взаємодопомоги і досконалої внутрішньогалузевої конкуренції	2	ведення і розвиток господарства за низьких доходів у вигляді пересічної оплати праці
3	збереження і розвиток локальних ринків і ланцюгів постачання продовольства в умовах воєнних дій і масштабних природних катаклізмів	3	низький рівень діджиталізації підприємницької діяльності у сфері маркетингу, обслуговування клієнтів для задоволення попиту на ринку
4	формування підвалин для розвитку кооперації у виробничій, постачальницько-збутовій, локальній переробній та продовольчій діяльності	4	незначна кількість фермерських господарств в одній місцевості, розпорошеність і віддаленість господарств утруднює кооперування
5	оперативне ухвалення управлінських рішень в умовах сімейної самоорганізації	5	високі ризики прорахунків в оптимізації і раціоналізації рішень
6	гнучкість переходу від традиційних зернових і технічних культур до нетрадиційних і нішевих	6	складність перебудови (модернізації) технологічних процесів виробництва без належних технічних засобів
Соціальні			
7	мотивація до продуктивної праці	7	нижча продуктивність праці ніж у середніх і великих підприємствах
8	можливість створення фермерського господарства за бажанням однієї особи	8	брак грошових коштів для матеріально-технічного забезпечення
10	можливість набуття виробничого досвіду і підготовки кадрів у сім'ї	10	наступність поколінь у сприйнятті сільськогосподарської діяльності
11	створення робочих місць в сільській місцевості, збереження способу життя сільськогосподарських товаровиробників, які виробляють все потрібне для життя	11	нижча середньої заробітна плата, ведення натурального господарства при низькому рівні спеціалізації і продуктивності виробництва
12	розвиток сільських територій, збереження сільської поселенської мережі, інфраструктури села	12	фінансова обмеженість щодо модернізації населених пунктів та надання послуг місцевому населенню
13	збереження сільського способу життя, сільської ментальності, мови, традицій, загальної автохтонної культури, характерної лише для цього соціуму	13	низький рівень проведення колективних культурних заходів, фестивалів, художньої самодіяльності, формування гуртків творчості молоді
Екологічні			
14	висока екологічність продукції	14	підвищення собівартості виробництва такої продукції
15	збереження рекреаційно-оздоровчого та екологічно чистого середовища	15	незацікавленість у формуванні бренду території та розвитку зеленого туризму

Джерело: розробка авторів.

фермерської діяльності, яка базується на праці фермера і членів його родини. Водночас тренд працевзбезпеченості у фермерських господарствах відповідає тенденції поступового заміщення праці капіталом, вказує на загальну інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва й підвищення конкурентоспроможності виробленої продукції. А подальший перехід до створення інтегрованих утворень кооперативного типу на базі фермерських господарств сприятиме багатогалузевому розвитку цього сегменту, відходу фермерів від консервативного способу ведення господарської діяльності, який передбачає переважно зерново-соняшниковий напрям спеціалізації в рослинництві із незначною активністю в галузях тваринництва.

Отже, довоєнні успіхи корпоративного сегмента сільського господарства щодо технічного прогресу, зростання продуктивності праці, масштабів виробництва й експорту, спрямованого на перевищення позначки забезпечення продовольством понад 400 млн осіб населення світу, супроводжувалися значними соціальними й екологічними втратами для країни. У свою чергу, війна надзвичайно ускладнила функціонування та сільськогосподарську діяльність великотоварного виробництва, розкрила додаткові негативні наслідки агрохолдингової моделі українського сільського господарства через екологічні катастрофи на корпоративних тваринницьких комплексах, ускладнення зі зберіганням і реалізацією продукції.

В умовах воєнних дій першочерговим завданням українського аграрного сектору стало надійне забезпечення населення сільськогосподарською продукцією та продовольством. Саме фермери й особисті селянські госпо-

дарства продемонстрували свою ключову роль у збереженні та розвитку локальних ринків і ланцюгів поставок продовольства в регіонах.

Практикою було підтверджено висновок класичної аграрної економічної теорії, що основою стійкості дрібного сільського господарства є не економічні переваги його над великим господарством, а та поважна обставина, що велике господарство провадиться як капіталістичне підприємство заради прибутку і ренти, а дрібне – для забезпечення існування самого виробника [15].

Гостро постає питання нової повоєнної аграрної політики України з урахуванням вимог ЄС, оскільки у відновленні аграрного сектору України окреслюються два можливі сценарії вибору подальшого розвитку. Перший передбачає відновлення довоєнної сільськогосподарської структури і продовження політики подальшої надмірної підтримки агрохолдингів. Однак такий сценарій був би однозначно несприятливим для держави й суспільства.

Другий сценарій передбачає зміну аграрної політики, перетворення її на більш дружню до сімейних ферм, на сталу та побудовану на забезпеченні рівних прав на розвиток для всіх груп суб'єктів, які беруть участь у сільськогосподарському виробництві, включно з прозорим і справедливим доступом до сільськогосподарських та інших земель, виробничих ресурсів, вільним доступом до збуту й конкуренцією на справедливій основі.

Наслідком запровадження цих підходів має стати зміна аграрної структури, що дозволить сімейним фермам використовувати свій виробничий потенціал для створення суспільних благ і місцевого розвитку, а також

сприятиме забезпеченню адаптації аграрної структури України до Євро-союзу.

У ЄС існує близько 118 програм розвитку сільської місцевості, проте більшість зосереджена на розвитку саме сімейного фермерства, наприклад консультативна служба підтримки малих господарств; система кредитування, пільгова податкова система, підтримка розвитку виробництва, доування оплати праці в неблагополучних (гірських) районах, підтримка фермерських ринків, контроль за розподілом сільськогосподарських угідь тощо [17].

Такий сценарій відродження сільського господарства й сільських територій в Україні потребує побудови нової інституційної системи підтримки внутрішньої продовольчої безпеки, реалізації євроорієнтованої аграрної політики, відповідального стратегічного планування й моніторингу ситуації в галузі та збирання відповідних даних.

Для членства в ЄС необхідно забезпечити передбачуваність і довші періоди планування розвитку фермерських господарств у повоєнний період за аналогією із п'ятирічним бюджетним плануванням у САП ЄС. Відповідно до європейських цінностей слід змінити законодавство у сфері земельних відносин (ринку землі), оподаткування сільського господарства й соціального забезпечення, в розбудові систем реєстрації та звітності аграрних виробників і моніторингу розвитку сільських територій, а також у формуванні моделей кооперації між сільськогосподарськими організаціями й фермерами тощо.

Важливе оновлення концептуальних, часових, ресурсних підходів і нормативного закріплення орієнтирів

розвитку фермерських господарств. При цьому можливі такі напрями підтримки фермерів: операційна підтримка і компенсації втрат через війну; включення розвитку фермерства у план відбудови України з окремим висвітленням у ньому питань виділення та розподілу коштів за програмами державної підтримки для фермерів.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Воєнна російська агресія спричинила істотні трансформаційні зрушення у сільському господарстві України, що супроводжувалися значними втратами матеріально-технічних засобів і продукції сільськогосподарського виробництва.

Структура сільського господарства чітко окреслилася двома полярними системами індивідуального і корпоративного секторів, які відрізняються між собою масштабами виробництва, цілями, завданнями, перевагами і недоліками, а в умовах воєнних дій виявили суттєві розбіжності у збереженні локальних ринків і забезпеченні місцевого населення продовольством.

Відповідно до рекомендацій ООН щодо заходів з надання підтримки сімейним фермерським господарствам Україні доцільно відреагувати розробленням Національного плану дій з розвитку фермерства.

Наслідком повоєнної відбудови вітчизняного аграрного сектору в умовах наближення вступу до ЄС має стати зміна аграрної політики України відносно подальшого розвитку фермерських господарств відповідно до спільної аграрної політики розвитку сільського господарства і сільських територій Євро-союзу.

Для забезпечення доступу фермерських господарств до земельних ресурсів необхідно унормувати діяльність агрохолдингів, поширити норми антимонопольного законодавства на ринок оренди земель сільськогосподарського призначення.

Для зниження рівня безробіття в сільській місцевості слід ввести норматив кількості робочих місць на гектар земель сільськогосподарського призначення, при недотриманні якого встановити плату агрохолдингам у Фонд державного соціального страхування на випадок безробіття.

Для встановлення належного суспільного контролю за діяльністю агрохолдингів необхідно запровадити офіційну статистику у межах окремої групи статистичної звітності для агрохолдингових груп.

Список використаних джерел

1. Cheremisina, S., Rossokha, V., Mazurenko, O., Selinnyi, M., Tomashevskaya, O. (2022). The Grain Market of Ukraine: Actual State, Current Problems, and Development Prospects. *Economic Studies Journal (Ikonomicheskii Izsledovaniia)*. 2022. 31(8). P. 173-188. URL: https://www.iki.bas.bg/Journals/EconomicStudies/2022/2022-8/09_Svitlana-Cheremisina.pdf
2. Youzhu Zhao, Qiuxiang Jiang and Zilong Wang. The System Evaluation of Grain Production Efficiency and Analysis of Driving Factors in Heilongjiang Province. *Water*. 2019. 11. 1073. DOI:10.3390/w11051073.
3. Preeti Kapuria and Roshan Saha. Resource Use Efficiency and Productivity: An Analysis of India's Food Grain Sector. *ORF Occasional Paper*. 2020. No. 229. Observer Research Foundation.
4. Tireuov K., Mizanbekova S., Kalykova B., Nurmanbekova G. Towards food security and sustainable development through enhancing efficiency of grain industry. *Entrepreneurship and Sustainability*. 2018. Issues 6(1): 446- 455. URL: [http://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.1\(27\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.1(27)).
5. Кернасюк Ю. Чи буде розвиток тваринництва в Україні. *Агробізнес сьогодні*. 2019. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/14394-chy-bude-rozvytok-tvarynyntstva-v-ukraini.html>
6. Eeswaran R., Nejadhashemi A.P., Faye A., Min D., Prasad P.V.V., Ciampitti I.A. Current and Future Challenges and Opportunities for Livestock Farming in West Africa: Perspectives from the Case of Senegal. *Agronomy*. 2022. 12.1818. URL: <https://doi.org/10.3390/agronomy12081818>.
7. Agus A., Mastuti Widi T.S. Current situation and future prospects for beef cattle production in Indonesia – A review. *Asian-Australas J Anim Sci*. 2018. 31(7):976-983. DOI: 10.5713/ajas.18.0233. Epub 2018 May 31. PMID: 29879813; PMCID: PMC6039328.
8. D. Enahoro, S. Bahta, C. Mensah, S. Oloo & K.M. Rich. Current and future trade in livestock products. *Rev. Sci. Tech. Off. Int. Epiz*. 2021. 40 (2). URL: <https://doi.org/10.20506/rst.40.2.3232/>
9. Ijaz M., Yar M.K., Badar I.H., Ali S., Islam M.S., Jaspal M.H., Hayat Z., Sardar A., Ullah S. and Guevara-Ruiz D. Meat Production and Supply Chain Under COVID-19. Scenario: Current Trends and Future Prospects. *Front. Vet. Sci*. 2021. 8:660736. DOI: 10.3389/fvets.2021.660736.
10. John Baffes and Peter Nagle. How to mitigate the impact of the war in Ukraine on commodity markets. 2022. URL: <https://blogs.worldbank.org/developmenttalk/how-mitigate-impact-war-ukraine-commodity-markets>.
11. Лупенко Ю.О., Нечипоренко О.М., Грищенко О.Ю. та ін. Виробництво сільсько-

- господарської продукції в Україні, очікуване у 2022 році. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2022. 28 с.
12. Збитки агросектору України від війни склали понад 40 млрд доларів: уряд запускає програми підтримки виробників. 2023. URL: https://lb.ua/blog/infosecurity_institute/542993_zbitki_agrosektora_ukraini_vid_viyni.html
13. Агрохолдинги України. Трипілля. URL: <https://tripoli.land.ua/agrokholdingi-ukrainy>
14. Нів'євський О. Про популізм під назвою «Фермерство – як основа аграрного устрою України». Agroportal. 2018. URL: <https://agroportal.ua/blogs/o-populizme-pod-nazvaniem-fermerstvo-kak-osnova-agrarnogo-stroya-ukrainy>
15. Бородіна О. Сільське господарство України в умовах воєнного стану: уроки для суспільства і політиків. Національна академія наук України. 2022. URL: <https://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288>
16. ООН оголошує початок Десятиліття сімейних фермерських господарств. Landlord. 2019. URL: <https://landlord.ua/news/oon-oholoshuie-pochatok-desiatyilttia-simeinykh-fermerskykh-hospodarstv/>
17. Одаренко К. Мале фермерство в Україні, навіщо потрібно і як розвивати? Lb.ua. 2021. URL : https://lb.ua/blog/katerina_odarchenko/497135_male_fermerstvo_ukraini_navishcho.html
- Studies/2022/2022-8/09_Svitlana-Cheremisina.pdf.
2. Youzhu Zhao, Qiuxiang Jiang and Zilong Wang. (2019). The System Evaluation of Grain Production Efficiency and Analysis of Driving Factors in Heilongjiang Province. *Water*, 2019, 11, 1073. doi:10.3390/w11051073.
3. Preeti Kapuria and Roshan Saha. (2020). Resource Use Efficiency and Productivity: An Analysis of India's Food Grain Sector. *ORF Occasional Paper*. 2020, 229.
4. Tireuov, K.; Mizanbekova, S.; Kalykova, B.; Nurmanbekova, G. (2018). Towards food security and sustainable development through enhancing efficiency of grain industry. *Entrepreneurship and Sustainability*, 6(1), 446-455. doi:10.9770/jesi.2018.6.1(27).
5. Kernasyuk, Yu. (2022). Chy bude rozvytok tvarynnyctva v Ukrayini [Will there be development of animal husbandry in Ukraine]. *Agrobines sododni*. Retrieved from: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/14394-chy-bude-rozvytok-tvarynnyctva-v-ukraini.html> [In Ukrainian].
6. Eeswaran, R., Nejadhashemi, A.P., Faye, A., Min, D.; Prasad, P.V.V.; Ciampitti, I.A. (2022). Current and Future Challenges and Opportunities for Livestock Farming in West Africa: Perspectives from the Case of Senegal. *Agronomy*, 2022, 12,1818. doi:10.3390/agronomy12081818.
7. Agus, A., Mastuti Widi, T.S. (2018). Current situation and future prospects for beef cattle production in Indonesia – A review. *Asian-Australas J Anim Sci*, 31(7):976-983. doi: 10.5713/ajas.18.0233.
8. Enahoro, D., Bahta, S., Mensah, C., Oloo, S. & Rich, K.M. (2021). Current and future trade in livestock products. *Rev. Sci. Tech. Off. Int. Epiz.*, 40 (2). doi:10.20506/rst.40.2.3232/.
9. Ijaz, M., Yar, M.K., Badar, I.H., Ali, S., Islam, M.S., Jaspal, M.H., Hayat, Z., Sardar,

---

References

1. Cheremisina, S., Rossokha, V., Mazurenko, O., Selinnyi, M., Tomashevskaya, O. (2022). The Grain Market of Ukraine: Actual State, Current Problems, and Development Prospects. *Economic Studies Journal (Ikonomicheski Izsledvania)*, 31(8), 173-188. Retrieved from <http://www.iki.bas.bg/Journals/Economic>

- A., Ullah, S. and Guevara-Ruiz, D. (2021). Meat Production and Supply Chain Under COVID-19. Scenario: Current Trends and Future Prospects. *Front. Vet. Sci.*, 8:660736. doi: 10.3389/fvets.2021.660736.
10. John Baffes and Peter Nagle. How to mitigate the impact of the war in Ukraine on commodity markets. 2022. Retrieved from <https://blogs.worldbank.org/developmenttalk/how-mitigate-impact-war-ukraine-commodity-markets>.
11. Lupenko, Yu.O., Nechyporenko, O.M., Gryshhenko, O.Yu. et al. (2022). Vyrobnycztvo silskogospodarskoyi produkciyi v Ukraini, ochikuvane u 2022 roci [Production of agricultural products in Ukraine, expected in 2022]. Kyiv : NNCz «IAE» [In Ukrainian].
12. Zbytky agrosektoru Ukrainy vid vijny sklaly ponad 40 mlrd dolariv: uryad zapuskaye programy pidtrymky vyrob'n'kiv (2023). [The losses of the agricultural sector of Ukraine from the war amounted to more than 40 billion dollars: the government launches programs to support producers]. Agroportal. Retrieved from https://lb.ua/blog/infosecurity_institute/542993_zbitki_agrosektora_ukraini_vid_viyni.html [In Ukrainian].
13. Agrokholdyngy Ukrainy. (2022). [Agroholdings of Ukraine]. Tripillia. Retrieved from <https://tripoli.land.ua/agrokholdyngi-ukrainy> [In Ukrainian].
14. Nivyevs'kyj, O. (2018). Pro populizm pid nazvoyu «Fermerstvo – yak osnova agrarnogo ustroyu Ukrainy» [About populism under the title «Farming as the basis of the agrarian system of Ukraine»]. Agroportal. Retrieved from <https://agroportal.ua/blogs/o-populizme-pod-nazvaniem-fermerstvo-kak-osnova-agrarnogo-stroya-ukrainy> [In Ukrainian].
15. Borodina, O. (2022). Silske gospodarstvo Ukrainy v umovah voyennogo stanu: uroky dlya suspilstva i politykiv [Agriculture of Ukraine under martial law: lessons for society and politicians]. Nacionalna akademiya nauk Ukrainy. Retrieved from <https://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288> [In Ukrainian].
16. OON ogoleshuye pochatok Desyatylittya simejnyh fermerskyh gospodarstv. (2019). [The UN announces the beginning of the Decade of Family Farming]. Landlord. Retrieved from <https://landlord.ua/news/oon-oholoshuie-pochatok-desiatylittya-simeinykh-fermerskykh-hospodarstv/> [In Ukrainian].
17. Odarenko, K. (2021). Male fermerstvo v Ukraini, navishho potribno i yak rozvyvaty? [Small farming in Ukraine, why is it necessary and how to develop it]. Retrieved from https://lb.ua/blog/katerina_odarchenko/497135_male_fermerstvo_ukraini_navishcho.html [In Ukrainian].

Nechyporenko O., Rossokha V. (2023).

CONCEPTUAL BASIS OF POST-WAR TRANSFORMATIONS OF AGRICULTURE OF UKRAINE

BIOECONOMY AND AGRARIAN BUSINESS, 14(2): 113-125

[https://doi.org/10.31548/economics14\(2\).2023.113](https://doi.org/10.31548/economics14(2).2023.113)

Abstract. *Stable and efficient functioning of agriculture has gained priority importance in ensuring food independence of the country. However, the Russian military invasion and temporary occupation of part of the territory of Ukraine caused significant destructive consequences in the agricultural sphere. The purpose of the article is to analyze the state of agriculture during the war and outline the structural transformation during the post-war reconstruction period. The task is outlined by determining the amount of losses in the agricultural sector from Russian aggression*

and choosing the vector of transformational shifts in its post-war reconstruction and further development. The empirical base includes information from the Institute of Agrarian Economics, the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, scientific and review publications. Theoretical and applied processing of information is based on tabular methods - to build series of production dynamics and outline agricultural production management systems; methods of system analysis - for comparative characteristics of the functioning of the individual and corporate sectors of agriculture, identifying the causes and consequences of the problematic situation in the industry; abstraction - to highlight the most essential signs, properties and connections that characterize the development of the agricultural sector; substantiation and generalization - to establish the regularities of the further development of agriculture. As a result of the study, it was established that the agricultural sector of Ukraine's economy suffered significant losses from hostilities. The advantages and disadvantages of the individual and corporate sectors of agriculture are substantiated. The advantages and disadvantages of the corporate sector or wholesale agrarian business in Ukraine are presented on the example of the functioning of agricultural holdings. The advantages of the individual sector in ensuring the domestic consumer market have been proven. The ways of post-war reconstruction of agriculture based on the principles of farming in accordance with the recommendations of the UN and the common agrarian policy of the European Union are substantiated.

Key words: *agriculture; military actions; corporate sector; individual sector; farming, development.*

THE CURRENT STATE AND MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF THE BEEKEEPING INDUSTRY

O. MAKARCHUK,

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Statistics and Economic Analysis,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

ORCID ID: 0000-0002-5997-5879

E-mail: makarchuk.o.g@nubip.edu.ua

T. KUTS,

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Statistics and Economic Analysis,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

ORCID ID: 0000-0002-8389-6070

E-mail: tetyana_kuts@nubip.edu.ua

Abstract. *The article examines the current state and prospects for the development of the beekeeping industry in Ukraine. Ukraine is known as one of the most powerful beekeeping countries in the world due to its favorable geographical location and ability to produce high-quality beekeeping products for both domestic consumption and export. In the article is emphasized the special role of beekeeping in the agro-industrial complex of Ukraine. The beekeeping industry not only produces useful food products, but also forms the raw material base for the processing industry, contributes to increased productivity and is of great importance for the product market. To achieve the goal, general scientific methods of research, such as empirical, theoretical and calculation-mathematical, were used. There was conducted a review of scientific sources, articles and publications related to the field of beekeeping, honey production and the number of bee families. This analysis provided an overview of the honey market and identified key aspects for further research.*

Statistical data on honey production in households, enterprises and farms, as well as data on the number of bee colonies were used to assess the state and dynamics of the development of the beekeeping industry. In addition, computational and mathematical methods were used for a comprehensive analysis of the sector's problems and prospects.

The general conclusion of the article is that the beekeeping industry in Ukraine is under the influence of various factors, such as the decrease in the number of bees, climate change and external threats. The question of the mechanism of the formation and functioning of the honey market, the question of the development of market

relations between producers, processors and suppliers of beekeeping products, and the economic efficiency of the production of beekeeping products require further research. The prospects for the development of the beekeeping industry lie in organic beekeeping and the use of modern technologies.

Key words: *production, honey, beekeeping, competitiveness, productivity.*

Introduction.

Analysis of recent researches and publications. Ukraine is one of the five leading countries in the world with developed beekeeping. This industry plays an important role in the country's economy and ensures the production of honey, wax, pollen, propolis, royal jelly, bee venom, and pollination of entomophilous crops. In addition, large areas of honey-bearing lands, favorable climatic conditions, thousands of years of experience in keeping bees, highly productive breeding potential of bees testify to the possibility of further development and effective functioning of the industry. The special role of agrarian production of beekeeping products is due to: (1) the production of food products to meet the needs of the population, (2) the production of raw materials for industry, and (3) the provision of foreign currency income from the sale of beekeeping products on the world market, provided that this export-oriented industry is highly competitive. The world market of beekeeping products is developing intensively, the demand for beekeeping products is growing every year. Therefore, the production of high-quality beekeeping products, as a component of the state strategy of a competitive agricultural sector, should be formed at a qualitatively new level, taking into account the achievements of scientific and technical progress.

In these circumstances this article is important and actual due to changes and

challenges that appear as on domestic and foreign markets.

Analysis of recent researches and publications.

Studying the conditions of operation and development of the beekeeping industry is an urgent problem, which is given attention in the scientific works of such authors as Vakulenko L., Yemets K., Levandovska A., Khristenko O., Chekhov S., and Yatsenko O. They contribute to the research of this field by examining various aspects of its functioning and development paths.

In their works they have focused on problems related to the justification of effective models of development of beekeeping enterprises. They examine various aspects of beekeeping management, including the organizational structure of enterprises, the production process, marketing strategies and product quality management. They develop models that help beekeeping enterprises to achieve efficiency and competitiveness in the market.

Purpose. The purpose of the article is to study changes in honey production and to analyze the current state and prospects for the development of the beekeeping industry in Ukraine. The study is aimed at analyzing the dynamics of honey production in Ukraine and identifying the main factors affecting the production potential of this industry.

In order to achieve the goals of the research, data will be collected and ana-

lyzed on the volume of honey production in Ukraine for different years, as well as changes in the number of bee colonies during the studied period.

The results of the research will make it possible to understand the trends of honey production in Ukraine and to assess the potential for increasing the productivity of bee colonies. Based on the received data, recommendations and strategies can be formulated for increasing honey production, as well as determining the main directions of development of the beekeeping industry in Ukraine.

Materials and methods of research.

During the research, there is were used different scientific methods to achieve the goal. An analysis of scientific sources, articles and publications related to the honey sector was carried out to assess its current state. This analysis facilitates us understand the main aspects of the topic and identify directions for further research.

There were also used statistical data to assess the state and dynamics of the beekeeping industry. These data included: honey production in households, enterprises and farms; data on the number of bee colonies in Ukraine, as well as other statistical indicators. This allowed us to obtain quantitative data for analysis.

The use of various scientific methods gave us the opportunity to conduct a comprehensive study and answer on questions that were stated.

Results of the research and their discussion.

Scientific research and innovations in the field of beekeeping are aimed at im-

proving the conditions of keeping bees, increasing productivity and ensuring the sustainability of this industry. The main areas of development of beekeeping include protection of bees, improvement of genetics, increase of productivity and use of modern technologies.

One of the significant aspects of the development of beekeeping is the preservation and protection of bees from harmful influences such as pesticides, diseases and parasites. Research in the field of ecotoxicology and environmental safety establishes a relationship between the use of chemical plant protection agents and the health of bees [19]. In particular, in efforts to reduce the negative impact of pesticides on bees, the effectiveness of biological methods of pest control and the use of biologically active substances is being investigated [2].

Another important area of development is the improvement of bee genetics. The use of modern methods of molecular genetics and genomics makes it possible to isolate genes responsible for resistance to diseases and other useful properties [14]. The use of methods of artificial crossing and selection helps to select the best families of bees with high productivity, good health and excellent honey quality [18].

To increase the productivity of beekeeping, it is important to use effective methods of keeping bees and collecting honey. Scientific research in this field is aimed at the development of technologies for growing queens, optimal placement of beehives, and optimization of the honey collection process to ensure the maximum production yield [11].

Modern technologies also play an important role in the development of beekeeping. The use of drones and sensor systems allows monitoring the condition of bees and receiving information

about weather conditions, which contributes to better management of the apiary [15]. Automation of the processes of keeping bees and collecting honey helps to reduce labor intensity and increase labor efficiency [13].

According to the current methodology of honey accounting statistics, the total production of honey includes the total volume of honey removed from the hives and left in the hives as a feed stock for feeding bees.

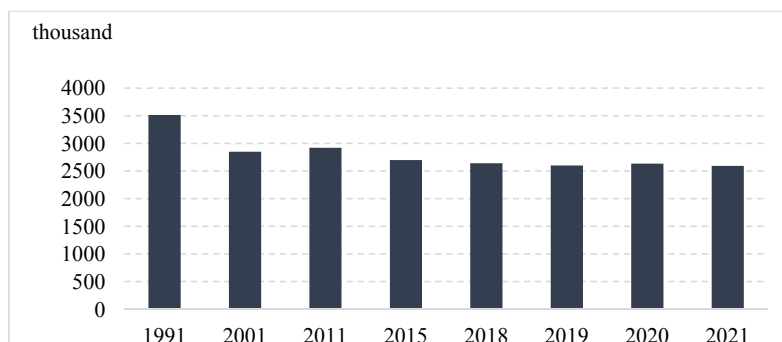
The honey market of Ukraine is one of those, where the supply is almost entirely formed by households, while the share of enterprises in production is quite insignificant. The main suppliers of commercial honey are the steppe and forest-steppe zones, which receive high-quality products of various botanical composition.

The main producers of honey in Ukraine are 8 regions, i.e. Vinnytsia, Donetsk, Dnipropetrovsk, Zaporizhzhya, Zhytomyr, Mykolaiv, Poltava and Kirovohrad. These regions provide production of 70% of the total volume of honey per year in the country. The main sales market for Ukrainian honey is the EU countries, to which more than 77% of the total exports to the world market were exported in 2018-2019 [4, 2].

The demand for this product in the EU is quite high, because the quotas for its supply (5.8 thousand t in 2020 and 6 thousand t in 2021, and from October 1, 2017 an additional 2.5 thousand t in year) are exhausted in 2-3 days, although domestic exporters consider the optimal amount of quotas to be 20,000 t. Indeed, the main factors of the favorable situation are, first of all, the availability of the European market and the low price of Ukrainian honey compared to the leading countries. In the last decade, Ukraine managed to increase the volume of honey exports to the world market by 10 times and bring the share of Ukrainian honey to 7.3% [1].

One of the important aspects of the development of beekeeping is the search for new sales markets. The growing popularity of organic products and the increase in awareness and awareness of consumers about the benefits of bee products contribute to the expansion of sales markets [6]. Research in the field of marketing and the development of new sales strategies contribute to the effective promotion of beekeeping products on the market [10].

Therefore, first of all, the dynamics of the number of bee colonies in farms

Fig. 1. Dynamics of the number of bee colonies in farms of all categories of Ukraine

Source: Own representation based on data [2].

1. Dynamics of honey production in all categories of enterprises in Ukraine

Production / years	2000	2010	2015	2018	2019	2020	Percentage value of 2020 to 2000, %
Enterprises of all categories	52439	70873	63615	71279	69937	68028	130
Enterprises	3464	1620	918	890	787	655	18
Farms	83	215	120	120	98	84	101
Households	48875	69253	62697	70389	69150	67373	138

Source: Own representation based on data [2].

of all categories of Ukraine in 1991-2021 were considered (Fig. 1).

As we can see from fig. 1, the tendency towards a decrease in the number of bee families in Ukrainian farms is generally maintained. The decrease in the number of bees in Ukraine is the result of several factors that affect the health and viability of bees. The main causes of bee population decline include:

- use of pesticides, where their application in agriculture can have a negative effect on bees. Pesticides can be toxic to bees, cause deterioration of their health and contribute to the extinction of colonies;

- loss of natural environment, i.e. destruction of natural habitats, including meadows, fields and forests, reduces the availability of bees to honey plants for food collection. The destruction of ecosystem biotopes leads to the loss of the diversity of plants from which bees obtain pollen and nectar;

- diseases and parasites. There are various diseases and parasites that affect bees, including *Varroa destructor*, *Nosema* spp., American and European viral diseases. These diseases can lead to depletion of colonies, reduction of honey productivity and death of bees;

- use of non-ecological practices in beekeeping. Uncontrolled use of antibiotics and other chemicals in beekeeping can have a negative impact on bee

health and contribute to the development of drug resistance. Also, uncontrolled movement of apiaries can contribute to the spread of diseases and stress in bees.

- climate change. Climate change can affect the availability of food for bees and lead to plant shortages. Extreme weather conditions, such as heavy rains, droughts and extreme temperatures, can also negatively affect the health and survival of bees.

The change in the number of bees in Ukraine is a complex problem that requires an integrated approach. To preserve and protect bees, it is necessary to use environmentally friendly beekeeping methods, reduce the use of harmful chemicals, preserve natural biotopes, and work on the development of sustainable bee breeds.

Despite the decrease in the number of bee colonies, honey production is increasing. This increase is generally in households, while honey production in enterprises is decreasing, and is about 18% in 2020 compared to production in 2000 (table 1).

In 2020 the majority of honey production (98.9%) came from households, while only 2% was produced by registered economic entities, as shown in table 1. This creates significant complexity in the market in terms of determining the number of producers, the volume of honey produced and origin of products.

2. The cost structure of production of natural honey in agricultural enterprises of Ukraine in 2020

Costs	UAH per1 kg	Share to the total costs, %
Total costs	95.3	100.0
Direct material costs in total, where:	33.1	34.7
-feed costs	21.1	22.1
-costs for fuel	2.1	2.2
-another material costs	9.9	10.4
Direct labor costs	42.3	44.4
Other direct and general production costs in total, where:	19.9	20.9
-deductions for social events	9.1	9.6
- depreciation	6.3	6.6
-payment for the services of third-party organizations	1.2	1.3
- rest are other direct and general production costs	3.2	3.4

Source: Own representation based on data [2].

According to the data of the State Statistics Service of Ukraine, in total there are about 3 million bee families in various categories of farms in the country. In the early 2000s, honey production at enterprises was 6.8%, which was higher than in the subsequent period. Since 2005, there has been a gradual decrease in honey production at enterprises from 3.4% to 1.1% in 2020.

This is primarily related to organizational and technological problems. In particular, the weak mechanization of the main production processes, which caused the increase in the cost of production, and therefore its unprofitability in agricultural enterprises. This creates considerable complexity in the market in terms of determining the number of producers, the volume of honey produced and the origin of the products. In table 2 is presented the cost structure of production of natural honey in agricultural enterprises of Ukraine in 2020.

Analyzing the cost of honey production in 2020, it is noted that the main component of costs is labor wages, which is 44.4% of total costs, while

other costs account for a relatively small share.

Optimizing honey production involves detailed analysis and management of various factors that affect the production cost. The vast majority of studies in this area show that the costs of honey production vary greatly depending on various factors, such as the scale of production, regional conditions, technology and cultivation practices [19].

Among the main components of honey production costs, the following elements should be highlighted:

- equipment and supplies. Honey production requires the use of various tools and equipment, such as hives, frames, and other means of collecting honey. The cost of purchasing or maintaining this equipment can significantly affect the overall costs of the apiary;

- queen bees and bee colonies. The cost of purchasing new queen bees or breeding new bee colonies is one of the key costs for a beekeeper. Optimum colony management can reduce costs and improve apiary productivity;

- bee feed. When natural nectar re-

sources are limited, providing bees with sufficient nutrition becomes an important task. Forage and bee health maintenance costs are determined by seasonality and availability of resources;

– veterinary care and disease control.

The health of bees determines their productivity. Disease prevention, regular check-ups and treatment can further increase the costs of the apiary;

– infrastructure. Hosting an apiary requires infrastructure costs such as water and electricity. These costs depend on the location of the apiary and the availability of the necessary resources;

– marketing and sales. Selling honey and its products requires marketing, packaging and transportation efforts. The costs of advertising campaigns, packaging and delivery of honey can affect its final price;

– administrative costs. The costs of running an apiary include employee wages, insurance, accounting and other overhead costs.

Optimizing these components can help improve honey production efficiency and reduce overall costs. Research in the field of beekeeping economics provides important data and tools for beekeepers to make informed decisions about optimal management of their apiary.

This aspect emphasizes the importance of the development of mechanization and the introduction of innovative technologies in the honey production process. The introduction of modern equipment can significantly increase the competitiveness of products. In addition, in the future, it is worth focusing attention not only on the production of honey, as the main product of the beekeeping industry, but also on its processing into products with a higher added value. That is, the formation of an effective agro-industrial innovation model to

achieve sustainable development of the industry) [19].

The quantity of honey and its price depend on the volume of supply, the sales structure, the consumer's ability to pay and the season of sale. According to the data of the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), during the analyzed period there is a general trend of increasing sales prices for honey that encourage producers to increase honey [8].

Beekeeping products can have a high added value due to their unique characteristics, useful properties and popularity among consumers. Such products include: honey collected from rare or exotic flowers can have an exquisite taste and aroma, which makes it a valuable product for gourmets; propolis, used in traditional medicine and cosmetology due to its antiseptic and anti-inflammatory properties. Propolis can be the basis for the production of various balms, creams, ointments and supplements for cosmetics; flower pollen, which contains many nutrients and vitamins, so it is used as an additive to food products, dietary supplements and sports mixes; royal jelly is considered beneficial for health, as it contains many biologically active substances. Royal jelly-based products, such as capsules or extracts, can be of high value to consumers; bee venom contains specific components that can be used in medical preparations to treat joint diseases and reduce inflammation; beeswax and bee honey used in the cosmetic industry for the production of creams, balms, detergents and other cosmetic products; cordyceps is a fungus that is parasitic on bees. It has potential medicinal properties, so products based on it can have high value [7].

These products have high added value due to their unique characteristics and

beneficial properties, which can satisfy the demand for quality and useful products among consumers [17].

Organic honey also plays an important role. Organic honey is honey that is produced using organic farming methods, where there is no use of synthetic chemical fertilizers, pesticides, and other chemicals [9].

Organic beekeeping has already been implemented in sixty countries around the world. It is based on the same principles as organic farming and is more costly than conventional beekeeping, and organic products are much more expensive.

In the EU, the production of organic honey is regulated by the respective decrees No. 889/2008 and No. 2029/91. In Ukraine, beekeeping is regulated by the Law of Ukraine «On Beekeeping», and the quality and safety of honey is regulated by the state standard (DSTU 4497:2005). Organic honey production is subject to the Resolution «On Approval of Detailed Rules for the Production of Organic Products (Raw Materials) of Beekeeping» («Organic Standard», 2007; «Detailed Rules for the Production of Organic Products (Raw Materials) of Beekeeping», 2016; Law of Ukraine «On Basic Principles and Requirements for Organic Production, Circulation and Labeling of Organic Products», 2018) [3, 12, 16].

The largest consumers of honey in the world (both organic and non-organic) are South Africa, New Zealand, and European countries. Ukraine is also among the top 10 consumer countries per capita.

In terms of retail sales of organic honey, the leaders are Germany, France and the United States, where more than USD 90 million of organic honey is sold annually in each country. At the same time,

the most dynamic average annual growth in retail sales over the past 5 years has been demonstrated by the United States (almost 30% growth), France (12%), Sweden and Finland (8% each).

The production of organic honey is based on creating a favorable environment for bees, observing natural cycles and preserving biological diversity. Organic honey has some special advantages that make it attractive to producers and consumers:

- absence of chemicals. Organic honey is produced without the use of synthetic chemical fertilizers, pesticides and other chemicals, which makes it more environmentally friendly and safe for consumption;

- higher quality and taste. Organic apiaries are usually located in natural ecosystems where bees have access to a variety of flowers and plants. This can positively affect the taste and quality of honey;

- growing demand. Global demand for organic products, in particular honey, is steadily growing. Many consumers consider them safer and more beneficial for health;

- export opportunities. Ukraine has the potential to become an important producer of organic honey for export, especially to European markets, where demand for organic products is high.

- preservation of biodiversity. Organic production contributes to the preservation of biodiversity and the maintenance of ecologically balanced systems [5].

Therefore, the development and implementation of innovative approaches in beekeeping can become key factors for increasing production efficiency, developing markets, and maintaining the stable development of the industry. A necessary condition is the planning and

implementation of systemic measures to stimulate and support the innovative potential of beekeeping, which will contribute to ensuring the sustainable development of the agricultural sector and increasing its competitiveness on the world market.

Conclusions and future perspectives of the study.

This study emphasizes the importance of the beekeeping industry of Ukraine as one of the most powerful beekeeping countries in the world. Ukraine has a favourable geographical location and the ability to produce high-quality beekeeping products for domestic consumption and export. The beekeeping industry plays a special role in the agro-industrial complex of the country, providing useful food products and forming a raw material base for the processing industry, as well as contributing to increased productivity through pollination of plants.

The general conclusions of the study are as follows. The beekeeping industry in Ukraine faces various factors, such as the decrease in the number of bees, climate change and external threats. Some problems that require detailed research include the lack of a scientifically based mechanism for the formation and functioning of the market, insufficiently researched issues of the development of market relations between producers, processors and sellers of beekeeping products, as well as limited information about the economic efficiency of production. However, there are prospects for the development of the industry, in particular in organic beekeeping and the use of modern technologies.

Based on getting results of the study, the following measures are proposed:

(1) implement comprehensive measures to preserve and increase the number of bees, including measures to protect bees, reduce the impact of pests and diseases, and encourage support for beekeepers; (2) improve market relations in the field of beekeeping by developing a scientifically based mechanism of market formation and functioning, promoting interaction between producers, processors and sellers of beekeeping products; (3) introduce support for organic beekeeping and modern technologies in the industry by developing training and consulting programs for beekeepers on organic production and the use of the latest methods of bee colony management; (4) conduct an economic analysis of the production efficiency of beekeeping products to provide producers and investors with objective data on the potential of the industry and the possibility of making a profit; (5) expand industry research by focusing on issues that require detailed study, such as the impact of climate change, product quality, standardization and certification of beekeeping products.

Measures mentioned above will contribute to the development of beekeeping in Ukraine, ensuring the stable production of high-quality beekeeping products, increasing the industry's profitability, and contributing to the sustainable development of the country's agro-industrial complex.

Список використаних джерел

1. Вінніченко С.А. Умови функціонування і розвитку підприємств на ринку продукції бджільництва. Вісник Хмельницького національного університету. 2021. № 5. Том 2. С. 95-102. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/?p=10109>
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

3. Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції». 2018. No. 2496-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text>
4. Постанова Кабінету Міністрів України № 208 від 23.03.2016 р. Детальні правила виробництва органічної продукції (сировини) бджільництва : затверджені. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
5. Український Клуб Агробізнесу (УКАБ). Органічне виробництво в Україні: 2021. URL: <https://www.ucab.ua/ua>
6. Aizen M.A., Harder L.D. The global stock of domesticated honey bees is growing slower than agricultural demand for pollination. *Current Biology*. 2009. No.19(11). 915-918. DOI: <https://doi:10.1016/j.cub.2009.03.071>
7. Al-Mamary M., Al-Meerri A., Al-Habori M. Antioxidant activities and total phenolics of different types of honey. *Nutrition Research*. 2002. No. 22(9). 1041-1047. DOI: [https://doi:10.1016/S0271-5317\(02\)00406-2](https://doi:10.1016/S0271-5317(02)00406-2)
8. European Commission. (EC). EU Organic Regulations. 2020. URL: https://ec.europa.eu/agriculture/organic/eu-policy/eu-regulations_en
9. Flottum K. The backyard beekeeper: An absolute beginner's guide to keeping bees in your yard and garden. Quarry Books. 2010. URL: <https://www.honeyprice.ua/news/ukraine/obzor-obyavlenij-i-tsen-na-torgovoj-ploshhadke-medovaya-birzha-31/>
10. Garber K., DeGrandi-Hoffman G., Curry R., Minucci J.M., Dawson D.E., Douglass C., Milone J.P., Purucker S.T. Simulating the Effects of Pesticides on Honey Bee (*Apis mellifera* L.) Colonies with BeePop+. *Ecologies*. 2022. No.3(3). 275-291. DOI: <https://doi.org/10.3390/ecologies3030022>
11. Lundin O., Rortais A., Bommarco R. Efficiency of new Swedish urban landscapes to support pollinators. *Urban Ecosystems*. 2015. No. 18(2). 609-622. DOI: <https://doi:10.1007/s11252-014-0428-8>
12. Meixner M.D., Costa C., Kryger P., Hatjina F., Bouga M., Ivanova E., Büchler R. Conserving diversity and vitality for honey bee breeding. *Journal of Apicultural Research*. 2010. No. 49(1). 85-92. DOI: <https://doi:10.3896/IBRA.1.49.1.11>
13. Michener C.D. The bees of the world (2nd ed.). The Johns Hopkins University Press. 2007. 972 p. URL: <https://static1.squarespace.com/static/5a849d4c8dd041c9c07a8e4c/t/5ad3bc968a922d44a4728936/1523825933048/Michener+2007+The+Bees+of+the+World.pdf>
14. Pasupuleti V.R., Sammugam L., Ramesh N., Gan S.H. Honey, propolis, and royal jelly: A comprehensive review of their biological actions and health benefits. *Oxidative Medicine and Cellular Longevity*. 2017. DOI: <https://doi:10.1155/2017/1259510>
15. Pettis J.S., Delaplane K.S. Coordinated responses to honey bee decline in the USA. *Apidologie*. 2010. No. 41(3). 256-263. DOI: <https://doi:10.1051/apido/2010018>
16. Rinderer T.E., Collins A.M. Selection of honey bees for resistance to *Varroa jacobsoni*. *Bee World*.1992. No.73(1). 5-18. DOI: <https://doi:10.1080/0005772X.1992.11099216>
17. Sanchez-Bayo F., Wyckhuys K.A. Worldwide decline of the entomofauna: A review of its drivers. *Biological Conservation*. 2019. 232. 8-27. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2019.01.020>
18. The Food and Agriculture Organization (FAO). URL: <https://www.fao.org/home/en>
19. Trade statistics for international business development (Trademap). URL: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx

---

References

1. Vinichenko, S.A. (2021). Umovy funkcionuvannia i rozvytku pidpriumstv na rynku produktsii bdzhilnytstva [Condi-

- tions of operation and development of enterprises on the market of beekeeping products]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, № 5, Tom 2, 95-102. Retrieved from <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/?p=10109>
2. Derzhavna sluzhba statystyka Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>
  3. Zakon Ukrainy «Pro osnovni pryntsypty ta vymohy do orhanichnoho vyrobnytstva, obihu ta markuvannia orhanichnoi produktsii» [Law of Ukraine «On basic principles and requirements for organic certification, circulation and labeling of organic products»] (2018). No. 2496-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text>
  4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 208 vid 23.03.2016 r. Detalni pravyla vyrobnytstva orhanichnoi produktsii (syrovyny) bdzhilnylstva : zatverdzeni [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 208 dated 23.03.2016. Detailed rules for the production of organic products (raw materials) of beekeeping: approved]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/>
  5. Ukrainskyi Klub Ahrobiznesu (UKAB). Orhanichne vyrobnytstvo v Ukraini: 2021 [Ukrainian Agribusiness Club (UKAB). Organic production in Ukraine: 2021]. Retrieved from <https://www.ucab.ua/ua>
  6. Aizen, M.A., & Harder, L.D. (2009). The global stock of domesticated honey bees is growing slower than agricultural demand for pollination. *Current Biology*, 19(11), 915-918. Retrieved from <https://doi:10.1016/j.cub.2009.03.071>
  7. Al-Mamary, M., Al-Meerri, A., & Al-Habori, M. (2002). Antioxidant activities and total phenolics of different types of honey. *Nutrition Research*, 22(9), 1041-1047. Retrieved from [https://doi:10.1016/S0271-5317\(02\)00406-2](https://doi:10.1016/S0271-5317(02)00406-2)
  8. European Commission. (EC) (2020). EU Organic Regulations. Retrieved from ec.europa.eu/agriculture/organic/eu-policy/eu-regulations_en
  9. Flottum, K. (2010). *The backyard beekeeper: An absolute beginner's guide to keeping bees in your yard and garden*. Quarry Books. Retrieved from <https://www.honeyprice.ua/news/ukraine/obzorb-obyavlenij-i-tsen-na-torgovoj-ploshhadke-medovaya-birzha-31/>
  10. Garber, K., DeGrandi-Hoffman, G., Curry, R., Minucci, J.M., Dawson, D.E., Douglass, C., Milone, J.P., Purucker, S.T. (2022). Simulating the Effects of Pesticides on Honey Bee (*Apis mellifera* L.) Colonies with BeePop+. *Ecologies*, 3(3):275-291. Retrieved from <https://doi.org/10.3390/ecologies3030022>
  11. Lundin, O., Rortais, A., & Bommarco, R. (2015). Efficiency of new Swedish urban landscapes to support pollinators. *Urban Ecosystems*, 18(2), 609-622. Retrieved from <https://doi:10.1007/s11252-014-0428-8>
  12. Meixner, M.D., Costa, C., Kryger, P., Hatjina, F., Bouga, M., Ivanova, E., & Büchler, R. (2010). Conserving diversity and vitality for honey bee breeding. *Journal of Apicultural Research*, 49(1), 85-92. Retrieved from <https://doi:10.3896/IBRA.1.49.1.11>
  13. Michener, C.D. (2007). *The bees of the world* (2nd ed.). The Johns Hopkins University Press. Retrieved from <https://static1.squarespace.com/static/5a849d4c8dd041c9c07a8e4c/t/5ad3bc968a922d44a4728936/1523825933048/Michener+2007+The+Bees+of+the+World.pdf>
  14. Pasupuleti, V.R., Sammugam, L., Ramesh, N., & Gan, S.H. (2017). Honey, propolis, and royal jelly: A comprehensive review of their biological actions and health benefits. *Oxidative Medicine and Cellular Longevity*, 2017. Retrieved from <https://doi:10.1155/2017/1259510>
  15. Pettis, J.S., & Delaplane, K.S. (2010). Coordinated responses to honey bee decline in the USA. *Apidologie*, 41(3), 256-263.

- Retrieved from <https://doi:10.1051/api-do/2010018>
16. Rinderer, T.E., & Collins, A.M. (1992). Selection of honey bees for resistance to *Varroa jacobsoni*. *Bee World*, 73(1), 5-18. Retrieved from <https://doi:10.1080/0005772X.1992.11099216>
17. Sanchez-Bayo, F., & Wyckhuys, K.A. (2019). Worldwide decline of the entomofauna: A review of its drivers. *Biological Conservation*, 232, 8-27. Retrieved from https://insect-respect.org/fileadmin/images/insect-respect.org/Rueckgang_der_Insekten/2019_Sanchez-Bayo_Wyckhuys_Worldwide_decline_of_the_entomofauna_A_review_of_its_drivers.pdf
18. The Food and Agriculture Organization (FAO) (2023). Retrieved from <https://www.fao.org/home/en>
19. Trade statistics for international business development (Trademap) (2023). Retrieved from https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx
-

Макарчук О.Г., Куць Т.В. (2023).

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ БДЖІЛЬНИЦТВА

BIOECONOMY AND AGRARIAN BUSINESS, 14(2): 126-137

[https://doi.org/10.31548/economics14\(2\).2023.125](https://doi.org/10.31548/economics14(2).2023.125)

Анотація. У статті досліджено сучасний стан і перспективи розвитку галузі бджільництва в Україні. Україна відома як одна з найпотужніших бджільницьких держав світу завдяки своєму вигідному географічному положенню та здатності виробляти якісну бджільницьку продукцію як для внутрішнього споживання, так і для експорту. Підкреслено особливу роль бджільництва в агропромисловому комплексі України. Галузь бджільництва не лише виробляє корисні продукти харчування, формує сировинну базу для переробної промисловості, а й сприяє підвищенню врожайності ентомофільних рослин сільськогосподарського призначення.

Для досягнення поставленої мети, використані загальнонаукові методи дослідження, такі як емпіричні, теоретичні, розрахунково-математичні.

Здійснено огляд наукових джерел, статей і публікацій, які стосуються галузі бджільництва, виробництва меду та кількості бджолиних сімей. Це в свою чергу надало можливість узагальнити представлення про ринок меду та визначити ключові аспекти її подальшого дослідження. Для оцінки стану та динаміки розвитку галузі бджільництва були використані статистичні дані про виробництво меду у господарствах населення, підприємствах та фермерських господарствах, а також дані про кількість бджолосімей. Окрім того, були використані розрахунково-математичні методи для комплексного аналізу проблем і перспектив сектору. Загальний висновок статті полягає в тому, що галузь бджільництва в Україні знаходиться під впливом різних чинників, таких як зменшення кількості бджіл, зміни клімату та зовнішніх загроз. Потребують подальшого дослідження питання механізму формування й функціонування ринку меду, питання розвитку ринкових відносин між виробниками, переробниками та постачальниками продукції бджільництва, економічної ефективності виробництва продукції бджільництва. Перспективи розвитку галузі бджільництва полягають у веденні органічного бджільництва й використанні сучасних технологій.

Ключові слова: виробництво, мед, бджільництво, конкурентоспроможність, продуктивність.